

gledišta

4, 690

milan vojnović

OMLADINA I SOCIJALNE INOVACIJE

dr zoran vidaković

SINDIKAT NA ISPITU REVOLUCIONARNE PRAKSE

dr krsto kilibarda

SINDIKAT KAO FAKTOR SAMOUPRAVLJANJA

dr svetožar stojanović

OTUĐENJE, DIJALEKTIKA I UTOPIJA

dragan stojanović

ETIČKI PROBLEMI SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE

dr branko pavlović

HLEB I SLOBODA

rajko danilović

STUDENTSKA NOVA LEVICA: BUNT
ILI REVOLUCIJA

vojtin simeunović

MOĆ I GRANICE KRITIČKOG MIŠLJENJA

kostas akselos

KRATKI UVOD U IGRU SVETA

miroslav živković

DOMINACIJA MEDIOKRITETSTVA U NAŠOJ
DRUŠTVENOJ ELITI

ČASOPIS ZA DRUŠTVENU KRITIKU I TEORIJU

67

**JUN-JUL
1968.
GODINA IX**

KONKURS

g l e d i š t a

časopis za društvenu kritiku i teoriju raspisuje opšti jugoslovenski anonimni nagradni konkurs za raspravu o temi

„U ČEMU SU SNAGA I SLABOST S A M O U P R A V L J A N J A ?“

Uslovi konkursa: Rasprava treba da na produbljen, originalan, teorijsko-kritički i jasno obrazloženi način odgovori na postavljeno pitanje. Poželjno je da obim rasprave bude u granicama od 50 do 80 kucanih stranica novinarskog proreda. Radove, pod šifrom, otkucane u tri primerka treba slati na adresu redakcije sa naznakom „za konkurs“. Šifra će biti razrešena podnošenjem kopije rukopisa posle objavljivanja rezultata konkursa. Radovi koji konkuriraju za nagradu ne smeju prethodno biti objavljeni. Krajnji rok za slanje rukopisa je 15. VII 1968. godine.

Najuspelije radove redakcija „Gledišta“ će nagraditi sledećim novčanim nagradama:

I nagrada 10.000 N. din.

II nagrada 7.000 N. din.

Pored toga redakcija će otkupiti radove koji zadovoljavaju kriterijume za objavljivanje u časopisu. Redakcija „Gledišta“ time preuzima pravo prvog objavljivanja nagrađenih ili otkupljenih radova.

REDAKCIJA

GLAVNI
I ODGOVORNI UREDNIK
božidar perković

ČLANOVI REDAKCIJE
života dorđević
jagoš đuretić
dr aleksandar kron
zdravko kućinar
rade kuzmanović
dr ljubomir madžar
miloš nemanjić
dr branko pavlović
milorad savićević
velimir tomanović
dr aleksandar vacić
vučina vasović
milan vlajčić
milan vojnović

SEKRETAR REDAKCIJE
dragan sibinović

LEKTOR
zora maksimović

KOREKTOR
olga martinović

KORICE
bole miloradović

gledišta

6-7

GODINA IX, JUN-JUL 1968.

Časopis izlazi svakog meseca izuzev jula i avgusta. Rukopisi se ne vraćaju.

IZDAJE
Beogradski univerzitet i Centralni komitet Saveza omladine Srbije.

ADRESA
„Gledišta“, Beograd, Kralja Milutina 8, poštanski fah 830, telefon 24-481.

PRETPLATA
za 1968. godinu
Cena pojedinom primerku je 8 novih dinara. Godišnja pretplata: za našu zemlju 80 novih dinara, za individualne pretplatnike 40 novih dinara, za studente i učenike 25 novih dinara. Za inostranstvo 160 novih dinara. Narudžbine prima redakcija „Gledišta“, žiro račun broj 608-8-864-4.

ŠTAMPA
Grafičko preduzeće „Slobodan Jovčić“ — Beograd, Stojana Protića 52.

milan vojnović	OMLADINA I SOCIJALNE INOVACIJE	887
dr zoran vidaković	SINDIKAT NA ISPITU REVOLUCIONARNE PRAKSE	903
dr krsto kilibarda	SINDIKAT KAO FAKTOR SAMOUPRAVLJANJA	923
dr svetožar stojanović	OTUĐENJE, DIJALETIKA I UTOPIJA	935
dragan stojanović	ETIČKI PROBLEMI SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE	951

Z A P I S I

dr branko pavlović	HLEB I SLOBODA	965
rade kuzmanović	OPASKA O NECELOVITOM PRISTUPU	970
milan bakovljević	ŠKOLA U USLOVIMA EKSPANZIJE ZNANJA	972
žika bogdanović	ORFEJ MEĐU ŠLJIVAMA	977

H R O N I K A

rajko danilović	STUDENTSKA NOVA LEVICA: BUNT ILI REVOLUCIJA	985
------------------------	---	-----

P O L E M I K A

dr novica vučić	POVODOM KRITIKE PRIKAZA KNJIGE DRA MILOŠA VUČKOVIĆA	997
------------------------	---	-----

O S V R T I

- vojin simeunović
MOĆ I GRANICE KRITIČKOG MIŠLJENJA 1001

P R E V O D I

- kostas akselos
KRATKI UVOD U IGRU SVETA 1011

I N F O R M A C I J E

- miroslav živković
DOMINACIJA MEDIOKRITETSTVA U NAŠOJ
DRUŠTVENOJ ELITI 1017

P R I K A Z I

- borislav dimković
DR ALEKSANDAR TODOROVIĆ: RAZVOJ
RADNICKE SVESTI U SOCIJALISTIČKOM
DRUŠTVU 1025
- petar živadinović
EDMUND HUSERL: FILOZOFIJA KAO STRO-
GA NAUKA 1027
- vera ikonomova
B. D. PARIGIN: SOCIJALNA PSIHOLOGIJA
KAO NAUKA 1030
- radmila mikašinović
EDUCATION, DEVELOPPEMENT ET DEMO-
CRATIE 1037
- andelka zečević
KLASE U MODERNOM DRUŠTVU 1040

Č A S O P I S I

- vera ikonomova i
tatjana popov
IZ DOMAĆIH ČASOPISA 1047
- dimitrije stojšić dis
VINJETE

Od ovog broja časopis „Gledišta“ više neće potpisivati urednici MIRKO MILORADOVIĆ i MILETA RADOVANOVIĆ koji zbog zauzetosti drugim poslovima neće više učestvovati u uređivanju časopisa. Redakcija se srdačno zahvaljuje drugovima Mirku Miloradoviću i Mileti Radovanoviću na njihovom radu.

Odlukom izdavača novi članovi Redakcije postali su RADE KUZMANOVIĆ i DR LJUBOMIR MADŽAR.

Revolucionarne ideje Saveza komunista Jugoslavije su i u događajima na Beogradskom univerzitetu doživele potvrdu svoje pune snage i životvornosti: za svega nekoliko dana spontani studentski pokret čvrsto ih je uzeo za svoje zastave. Velikim naporima naprednih studenata, većine komunista, svih univerzitetskih tela i rukovodstava društveno-političkih organizacija na Univerzitetu, od kojih posebno valja označiti Univerzitetski komitet SKS, stvorena je politička situacija koja bi svakom političkom pokretu, ukoliko teži da i stvarno bude revolucionaran, mogla samo da imponuje: omladina je, prihvatajući njegove ciljeve, program i zadatke, istakla zahtev da se oni doslednije i brže ostvaruju.

Mnoge prepreke u toku tih dana trebalo je prevladati i mnogim iskušenjima odoleti, počev od neprijateljskih provokacija, preko šičardžijskih računica, do nastojanja birokratskih snaga da spreče pravičan ishod.

Kada je Tito na komunistički i jednostavan način izrekao istinu, studenti su još jedanput potvrdili da su za Revoluciju, za samoupravljanje i Savez komunista Jugoslavije.

U toku junskih događaja na Beogradskom univerzitetu Redakcija našeg časopisa je uputila sledeći telegram Akcionom odboru studenata Beogradskog univerziteta i na taj način zauzela svoj prvi stav o tim događajima.

DRAGI DRUGOVI,

REDAKCIJA ČASOPISA „GLEDIŠTA“ NA SVOM SASTANKU OD 4. JUNA RASPRAVLJALA JE O KARAKTERU I CILJEVIMA SADAŠNJEG STUDENTSKOG POKRETA U BEOGRADU. TOM PRILIKOM SMO JEDNODUŠNO ZAKLJUČILI DA ĆEMO PRUŽITI PUNU PODRŠKU ZAHTEVIMA ZA ODLUČNO REŠAVANJE BITNIH PITANJA S KOJIMA SE DANAS SUOČAVA NAŠE DRUŠTVO.

POZDRAVLJAMO VAŠ ENERGIČAN NAPOR DA SE NAJDOSLEDNIJE OSTVARUJU SAMOUPRAVLJANJE I DEMOKRATIJA.

Redakcija nema tehničkih mogućnosti da u ovom broju posveti dužnu pažnju samim događajima. U sledećim brojevima nastojaćemo više nego do sada da časopis učinimo dostupnim slobodnoj i temeljitoj razmeni mišljenja o svim važnim pitanjima koja su na dramatičan način pokrenuta i ovim događajima i koja su sadržana u poruci druga Tita i Smernicama Predsedništva i Izvršnog komiteta CK SKJ.

Posebno želimo da naglasimo da će se članovi naše Redakcije energično založiti za celovitu istinu o društveno-političkim kretanjima u nas, koja se često i ozbiljno dovodi u pitanje. Jedino istina može služiti samoupravljanju i progresu.

REDAKCIJA

milan
vojnović

OMLADINA: OBJEKT ILI SUBJEKT POLITIČKE AKCIJE

OMLADINA I SOCIJALNE INOVACIJE

Već u ranom mladalačkom dobu razvija se interesovanje za politiku, probleme društva i čoveka. Mladi čovek želi da misli i deluje u što širim okvirima; mladost je period socijalne ekspanzije, transponovanja interesovanja sa privatnog na javni plan. Prirodna radoznalost mladih, od najuže sredine, porodice, postepeno se proširuje na bližu okolinu, omladinske grupe i pokrete. Daskorašnji dečaci i devojčice sve su više otvoreni prema svetu i društvenoj realnosti; oni se suočavaju sa svim problemima koji se postavljaju u društvu, oni ulaze u socijalne borbe čiji su ponekad nesvesni protagonisti, akciji ih često privlači strast, osećanje.

Široko, preko celog globusa, omladina, radnici, seljaci, studenti, srednjoškolci, umešana je u politički život i suočena sa najkrupnijim pitanjima našeg vremena. Zamišljeni nad sopstvenom i socijalnom situacijom, ophrvani sumnjama i dilemama, mladi ljudi se opredeljuju prema postojećem svetu; tragalački uznemireni, oni anticipiraju, snevaju, naslućuju svet budućnosti, nestrpljivi da ga brzo izgrade, na način koji će im omogućiti da se u njemu jednog dana prepoznaju, potvrde, budu priznati.

Pitanja omladine danas nisu jednostavna ni beznačajna; zrele društvene snage ne mogu ih mimoći. Ko je savremena omladina, koje su njene socijalne koordinate, kuda ide taj mladi narod? Kakvo je opredeljenje omladine između postojećeg sveta, društva s njegovim fiksiranim vrednostima, socijalnim i političkim institucijama i mogućnosti kritike i socijalnih inovacija? Da li su mladi poslušni, lojalni ili borbeni, smelo usmereni novim putevima? Da li se prilagođavaju postojećoj stvarnosti ili stvaraju nove vrednosti, transcendiraju postojeće, pro-

širuju mogućnosti ljudskog života i ljudske slobode? Kakav je odnos revolucionarnog delovanja i tendencije da se omladinski pokret integriše u dati socijalni sistem? Koliko se izražava samostalnost omladine u političkom opredeljenju i akciji? Kakav je odnos omladine prema postojećim političkim organizacijama? Šta karakteriše odnose između nove i stare generacije, da li se stvaraju uslovi za blagovremenu smenu, uvođenje nove generacije u žižu odlučivanja o strategiji političkog pokreta?

MILAN
VOJNOVIĆ

Mladi čovek teži da asimilira iskustvo prethodnih generacija, sazna stvorene vrednosti, društvene oblike i načine mišljenja. Usvajajući socijalno nasleđe, mladi ulaze u društveni ambijent, tradicija im omogućava da traju i deluju u istorijskom horizontu. Ali situacija omladine je protivrečna. Omladina je između prošlosti i budućnosti, između tradicije i inovacije. Mada je usvajanje socijalne tradicije nužni uslov njenog ljudskog oblikovanja, ona je i ograničava, sputava stvaralačke moći, prikriva omladinu za dostignuto, postojeće. Pored nastojanja da saznaju, asimiliraju socijalnu tradiciju, mladi teže i ka negaciji fikširanih vrednosti, preobražavanju socijalnih oblika; oni nastoje da anticipiraju nove, drugačije društvene vrednosti.

Suštinska specifičnost omladine proističe iz njene socijalne mladosti; ona je na startu socijalnog angažovanja, ona je otvorena prema društvu i svetu. Mladost je najotvorenija ljudska mogućnost za inovaciju. Omladina je manje nego odrasli okovana tradicionalnim, zastarelim socijalnim institucijama; mladi su oslobođeni nekih zastarelih kategorija, stereotipa, tabua, patrijarhalnog morala. Omladina je „ubačena“ u postojeću realnost, ona nije učestvovala u stvaranju društvenih vrednosti; stoga je ona, pretežno, nezadovoljna postojećim i kritičnije nego odrasli odnosi se prema priznatim vrednostima.

Mladi manje nego odrasli inkliniraju status-kvou. Stariji su već postigli određeni socijalni status, prestiž, moć; a učešće u političkoj borbi donosi rizik da se izgubi već osvojeno. Mladi, koji su pretežno na dnu socijalne lestvice, mogu najmanje da izgube u slomu starog socijalnog sistema; najzad, i u okviru nove, temeljno drugačije društvene strukture oni mogu da počnu iznova svoju afirmaciju.

A empirijsku verifikaciju stremljenja omladine ka inovaciji, socijalnom preobražaju, predstavlja upravo celokupna istorija. Nezadovoljstvo omladine postojećim, njena težnja ka novom, često se u istorijskoj praksi transponovala na širi, socijalni plan, bila je usmerena ka stvaralačkom menjanju društvene realnosti. I pored svih zaostajanja, delovanja reakcionarnih klasa i ideologija, ponekad vraćanja unazad, generacije su ipak kroz složeno istorijsko tkivo uz gigantsku borbu izgrađivale nove, humanije vrednosti. U istorijskoj praksi je niz primera izuzetnog, masovnog stvaralaštva omladine. Omladina je često bila stegonoša naprednog pokreta, a ponekad i jedina progresivna politička snaga. U mnogim situacijama koje je karakterisala pasivnost širih društvenih grupa, status kvo na globalnom planu, omladina je delovala, bila dina-

mički socijalni činilac. Omladina je često prilazila revolucionarnim pokretima, čineći njihovu masovnu, akcionu snagu. Mlada duša je u revoluciji nalazila mogućnost za samopotvrđivanje, najhumaniji način postojanja.

Predispozicije za stvaralačko angažovanje omladine, njenu revolucionarnu mogućnost, treba ipak staviti u razumne granice. Odnos omladine ka inovaciji bitno određuju sledeći socijalni činioci:

- a) postojanje revolucionarnog pokreta na širem, globalnom planu društva,
- b) socijalna struktura,
- c) opšti socijalni činioci: industrijalizacija, urbanizacija, migraciona kretanja, obrazovni sistem itd.,
- d) politički sistem; karakter odnosa političkih organizacija i omladine; koncepcija omladinskog pokreta itd.

Revolucionarna mogućnost omladine uslovljena je celokupnom socijalnom situacijom, a prvenstveno postojanjem političkog pokreta koji se bori za radikalnu izmenu postojećih društvenih odnosa.¹⁾ Mogućnosti stvaralačke izmene društva uslovljene su postojanjem cilja i socijalnog pokreta, koji se bori za njegovu realizaciju. Omladina prilazi političkom pokretu koji ima jasnu viziju, svest o pravcu socijalnog razvoja. Mladom čoveku, njegovom romantizmu, stremljenju ka novom, blizak je pokret koji neprestano transcendiraju postojeću realnost, u pravcu drugačije, stvarno moguće socijalne i ljudske situacije, koji je „mlad“; stremljenje mladih ka inovaciji spaja se sa pozitivnim programom, revolucionarnim ciljevima.

Ukoliko vizija nove socijalne realnosti ne postoji ili ako se u praksi ne realizuju postavljeni ciljevi, zatvorena je mogućnost za transponovanje tradicionalnog nezadovoljstva omladine na socijalni plan, za njeno stvaralačko angažovanje. Kriza omladine je kriza ideala buduće stvarnosti. Prepušteni sami sebi, mladi izjavljavaju svoje nezadovoljstvo u nemoćnom krik, pojedinačnom ili grupnom protestu, a ne retko bunt mladih transformiše se u destruktivno ponašanje, negiranje društvenih normi, a ponekad i u samoubistva.²⁾ Jedan deo omladine prilagođava se postojećem, starom svetu, i to je jedan vid nemoći, uništenja mogućnosti mladih da uvek iznova stvaraju sopstveni, novi svet.

Doduše, omladina je bila i izuzetno angažovana u sklopu nekih nazadnih političkih pokreta i ideologija (fašisti, nacisti, falangisti, raznovrsne desničarske omladinske organiza-

¹⁾ Uobičajeno je da se stvaralačka mogućnost mlade generacije u socijalističkom društvu izražava idejom tzv. revolucionarnog kontinuiteta. Međutim, pitanje je da li ovaj pojam zaista označava mogućnosti stvaralačkog angažovanja omladine. Nije li to jedan vid paternalističkog odnosa prema mladima? Jer socijalne inovacije, stvaranje drugačije socijalne realnosti, pretpostavljaju i diskontinuitet. Novo je zato novo što se razlikuje od starog, ne može da se svede na postojeće. Revolucija označava stvaranje novoga, prevladavanje kontinuiteta, čak i revolucionarnog (koji time što je kontinuitet, ne može biti revolucionaran).

²⁾ Svaki šesti američki omladinac ispod 18 godina bio je pred sudom kao optuženik. 37% svih ubica u SAD bili su mladi od 25 godina, „Svet“, br. 577, 1967.

Poslednjih 10 godina stalno raste broj mladih samoubica u Zapadnoj Nemačkoj. Godišnje, oko 900 osoba mladih od 25 godina uzme sebi život, a preko 7000 to pokuša. Na univerzitetu u Hajdelbergu, svakih 14 dana događa se jedan pokušaj samoubistva („Ilustrovana politika“, br. 451/67).

cije u savremenom društvu itd.). Međutim, mada je po spoljnim obeležjima, po aktivizmu, mladalačkoj strasti, slična stvaralačkom angažovanju omladine, ona je njoj u biti suprotna. Omladina je u sklopu tih pokreta instrument nazadnih, mračnih sila društva, koje upravo uništavaju ljudske kreativne sposobnosti, razaraju mladalačku mogućnost da stremljenju stvaralačke avanture života.

Socijalna struktura bitno određuje odnos mladih prema inovacijama. Opređenije mladih između prilagođavanja postojećem sistemu vrednosti i revolucionarnog delovanja uslovljeno je u velikoj meri njihovim socijalnim poreklom (odnosno socijalnim položajem). Omladina u istoriji nije bila jedinstvena, već heterogena, delila se prema klasnoj i političkoj strukturi društva. U uslovima strukturiranja društva u šire socijalne grupe (klase, slojeve), omladina nije jedinstvena i posebna grupa; ona je uža socijalna grupa u okviru globalne stratifikacije društva. Svaka socijalna grupa ima svoj podmladak; omladina deli položaj i interese šire grupe, čiji je specifični, ali integralni deo.³⁾

Prema biološkoj koncepciji, omladini je imanentna revolucionarnost, ona je usled svoje biološke mladosti avangardni deo društva; a s ovim gledištem često je povezana i teza o sukobu generacija kao osnovnom konfliktu savremenog društva i pokretačkoj snazi istorijskog napretka.⁴⁾ Među tim, kriterijum progresivnosti ne nalazi se u starosti. I među mladima ima duhovnih staraca, konformista, ravnodušnih, dok u starijoj generaciji ima ljudi koji su sačuvali plemeniti idealizam mladalačkog doba, sposobnost neprekidnog stvaranja, stremljenja ka humanijem, naprednijem. U osnovi, bune se, protestuju, streme ka socijalnom preobražaju oni koji su eksploatisani, potčinjeni, depovirani. U savremenom društvu proletarijat je socijalna grupa koja je deprivirana, eksploatisana; podmladak proletarijata je deo mlade generacije koji naj snažnije teži preobražavanju postojeće realnosti, socijalnoj inovaciji.

Da li ipak omladina može da vrši (i efektivno vrši), neku samu po sebi dinamičnu ulogu ili je, naprotiv, razbijena u grupe i tendencije koje odgovaraju klasama, slojevima koji postoje u društvu? Kakva je politička mogućnost omladine? Mladi su onaj deo klase koji usled svoje socijalne mladosti, svog nedovoljno određenog položaja može da ostvaruje najveći stepen samostalnosti. Klasni momenat u manjoj meri de-

³⁾ U položaju omladine neophodno je uočiti dva nivoa. Prvo, ovu društvenu grupu karakteriše specifičan omladinski status; to je skup specifičnih obeležja koja čine status mladih u odnosu prema starijoj generaciji. U radu Pavla Novosela, „Omladina u suvremenom svijetu“ („Sociologija“, br. 1/68, str. 7—22), izložene su osnovne karakteristike omladinskog statusa. Autor posebno insistira na inferiornom statusu mladih u odnosu prema starijima, kao i na prelaznom karakteru njihovog položaja, jer je socijalna uloga omladine da se priprema za zauzimanje položaja i uloga u svetu odraslih. Drugi aspekt u položaju omladine ispoljen je na globalnom socijalnom planu; to je odnos omladina—društvo. Položaj i uloga omladine definišu se u odnosu prema totumu društva, njegovoj socijalnoj strukturi, dominantnim političkim odnosima, vrednostima itd.

⁴⁾ Jedan primer neadekvatnog pristupa omladini predstavlja rad: Joseph Roucek, „The role of youth in modern politics“, „Il Politico“, No. 1, 1967. Autor osnovne socijalne konflikte prenosi na područje sukoba generacija, predviđajući politički sukob između mlade i stare generacije u Americi.

terminiše opredeljenje omladine vladajuće klase nego kod starijih generacija. Gramši primećuje da „mladi (ili znatan deo njih) rukovodeće klase (shvaćene u širem smislu, ne samo ekonomskom, već i političko-moralnom) bune se i prelaze naprednoj klasi koja je postala istorijski sposobna da uzme vlast“⁵.) U savremenom društvu, značajan deo, ponegde i rukovodeći, naprednog omladinskog pokreta, čine pripadnici bogatih, vladajućih društvenih slojeva, iako u okviru postojeće društvene realnosti imaju obezbeđene uslove za zauzimanje povoljnog društvenog statusa.⁶)

Relativno jedinstvo omladine ostvaruje se često u prelomnim fazama socijalne revolucije. U negaciji postojećeg poretka, omladina politički deluje kao jedinstvena grupa. Međutim, posle uspostavljanja nove socijalne strukture i političkog sistema, naslojavanje omladine je izrazito, a njena politička i idejna anatomija je heterogena. Karakter i stepen razlika u položaju omladine bitno zavisi od oblika stratifikacije globalnog društva. Pojednostavljeno, jedan tip diferenciranja postoji u društvu sa klasičnom klasnom strukturom (eksploatatorska i eksploatisana klasa imaju svoj podmladak); a drugačiji karakter razlika u položaju omladine formira se u društvu u kome je ukinuta privatna svojina i na njoj zasnovana klasna i politička struktura, koje se oblikuje u socijalističkom smeru. Perspektiva konstituisanja omladine u posebnu, homogenu grupu je u prevazilaženju klasnih i drugih socijalnih nejednakosti, u ostvarenju solidarne i homogene ljudske zajednice.

Odvojenost omladine (ili njenog znatnog dela) iz neposredne socijalne stratifikacije jedan je od činilaca koji može da uslovljava njenu relativnu samostalnost u političkom delovanju.⁷) Socijalni položaj omladine nedovoljno je određen; omladina je relativno na distanci prema postojećim strukturama, institucijama; ona (ili njen veliki deo) nema fiksirane uloge i pozicije u postojećem procesu rada i odlučivanja. A kada su šire socijalne grupe pasivne, a politički pokreti integrisani u postojeći sistem, relativna samostal-

OMLADINA I
SOCIJALNE
INOVACIJE

⁵) Antonio Gramši: Izabrana dela, str. 326, „Kultura“. 1959, Beograd.

⁶) Indikativni su podaci o socijalnoj strukturi studenata. U Francuskoj 95% studenata potiče iz buržuskih porodica i srednjih slojeva. U Urugvaju (gde je studentski pokret vanredno jak) iz radničkih porodica potiču svega 2% studenata, u Čileu 4%, u Argentini 12%, u Zapadnoj Nemačkoj 4% itd. (Miloje Popović, „Studenti i politika“, Beograd, 1945, str. 32). U Španiji su studenti u snažnoj opoziciji Frankovoj diktaturi mada velika većina potiče iz bogatih i srednjih slojeva.

⁷) Jednu specifičnu istorijsku situaciju u kojoj je omladina samostalno politički delovala veoma upečatljivo opisuje Veselin Masleša: „Omladina, koja je, u stvari, bila još izvan tih suprotnosti, svojim neodređenim klasnim položajem postala je tako neka vrsta izraza toga prilično haotičnog stanja. Veći deo školske omladine nalazio se u stalnom procesu prelazanja iz sela u grad, cela školska omladina, koja uglavnom sačinjava M l a d u B o s n u, bila je na pola puta negde između svoga dosadašnjeg skromnog, seljačkog ili sirotinjskog života i budućeg ugodnijeg birokratskog ili građanskog života, cela omladina bila je na putu sazrevanja od mladića u ljude... Ta klasna, psihološka i ideološka dvojnost omladine, međutim, nije joj dozvoljavala da miruje. Ona se razlikovala od svih tadašnjih društvenih klasa i međuklasa, i baš zbog toga što se razlikovala, ona je bila jedina u mogućnosti da deluje, jer svi ostali nisu delovali. Ona je bila u mogućnosti da se organizuje, što seljaci nisu mogli. Ona je shvatila nacionalni problem, što radnički pokret nije... Ako bismo želeli da govorimo u formulama, to nije potrebno, mogli bismo reći da je M l a d a B o s n a bila surogat za politički izraz svih nacionalno i socijalno ugnjetenih društvenih klasa, koje nisu uspele, iz mnogo razloga, da ostvare svoje političke izraze i svoju političku liniju, u jednoj zemlji koja je bila nacionalno ugnjetavana, u kojoj je vladala jedna kolonijalna privreda, i u kojoj su postojale još i feudalne suprotnosti. (Veselin Masleša, Mlada Bosna, „Kultura“, 1945, str. 167, 168.)

nost omladine može da joj omogući jedan kritički odnos prema društvenoj realnosti. Tamo gde su radnička klasa i njen politički pokret integrisani u postojeće ekonomske i društvene odnose i nesposobni da se bore za radikalni položaj društva, mlada inteligencija i uopšte omladina imaju zadatak da je osveščavaju, pokažu uzroke eksploatacije i neslobode, pokrenu u revolucionarnu borbu.

Posebno, u nizu zemalja tzv. trećeg sveta, gde nije jasno oformljen industrijski proletarijat i njegov politički pokret, omladina, a prvenstveno studenti, deluju kao samostalna politička snaga. Međutim, oni svojim programom i zahtevima ne izražavaju sopstvene interese (ili ne samo sopstvene), već nastupajućeg proletarijata i seljaštva ili, pak, napredne težnje u širem smislu.

Ako nijedna socijalna grupa ne može da izmeni društvo bez omladine, ni omladina sama to ne može da učini. Ona može da signalizira krizu društva, pobuni se protiv zaostalih socijalnih institucija. A ozbiljni politički protest, revolt protiv nehumanih odnosa i institucija već je jedan vid revolucije. Pobuna mladih podmlađuje društvo i mada, najčešće, ne izaziva njegovu radikalnu promenu, ona otkriva slabosti, ruši neke vrednosti, izvesna uporišta konzervativnih sila. Omladinski pokret može da predstavlja vesnika predstojećih socijalnih promena, on može da inspiriše politički pokret širih socijalnih grupa.

Omladinski pokret ne može radikalno da preobrazi društvo ukoliko na političku scenu ne stupe i šire socijalne grupe. Socijalna revolucija je pokretačka snaga istorijskog napretka, a ne sukob između generacija. Revolucija je uvek bila sinteza svih stvaralačkih potencijala jednog društva, u horizontu borbe za realizovanje interesa istorijski naprednih socijalnih grupa. U savremenom društvu progresivni omladinski pokret, i kada predstavlja avangardni element, deluje samo kao deo proletarijata. Revolucionarno orijentisana omladina sve jasnije uviđa objektivnu ulogu radničke klase i, šire, seljačkih masa, povezujući se sve čvršće sa proleterskim pokretom.

Neki opšti socijalni procesi imaju veliki uticaj na položaj i ulogu omladine u savremenom društvu. Industrijalizacija i urbanizacija, migraciona kretanja, razvoj obrazovanja, snažno su uticali na afirmaciju mlade generacije. U savremenom društvu veliki je porast u školovanosti i radnoj aktivnosti omladine, ona nikada kao danas nije predstavljala takvu društvenu i ekonomsku snagu.⁸⁾

⁸⁾ Poljski sociolog Zygmunt Bauman iznosi gledište da omladina u savremenom industrijskom društvu nema socijalnu funkciju. U primitivnim društvima svi njihovi pripadnici imaju jasno određene dužnosti u sferi proizvodnje. U primitivnim agrarnim društvima, koja su stigla da akumuliraju jedan višak proizvoda, pomera se momenat kada mladi treba direktno da učestvuju u proizvodnji. U srednjovekovnim evropskim društvima, mladi su imali takođe specijalne funkcije koje su varirale prema njihovoj socijalnoj situaciji. Sva ova društva su pridavala veliki značaj podeli dužnosti prema godinama, i mladi su se brižljivo uvodili u nove zadatke, kada bi prešli određenu godinu. U modernom industrijskom društvu, na izlasku iz perioda detinjstva, mladi čovek „ulazi u ništa“ (August Hollingshead). To je svojevrstni vakuum, između perioda zavisnosti od roditelja i vremena kada je čovek relativno nezavisan. Stvara se jedan period koji mi nazivamo „mladošću“; to je period koji epohu biološke zrelosti individue odvajava od momenta kada je njena zrelost i društveno priznata. Biološki, detinjstvo i mladost se skraćuju. A neprekidno se produžava doba mladosti u socio-

Danas su uglavnom razorene patrijarhalne forme društvenog života, koje su držale omladinu u potčinjenom položaju. Takav, zavistan položaj omladine izazvao je naročito u početku ovog veka potrebu za emancipacijom mladih, u okviru posebnog pokreta, izdvojenog iz okvira čitavog društva.

Obrazovni sistem ima izuzetno značajnu ulogu u određivanju mogućnosti mladih ka inovaciji. Mladost je period rašćenja, sazrevanja; mladi čovek je ličnost u razvoju, nezavršena, neomeđena, tek nagoveštena individualnost. A upravo sistem obrazovanja i vaspitanja može u velikoj meri da odredi mogućnosti i smer socijalnog angažovanja omladine danas i posebno njen razvojni put u budućnost.

Socijalizacija je činilac ljudskog oblikovanja ličnosti, ona oslobađa, podstiče razvoj misaonih, stvaralačkih moći, pruža mladima elemente za društveno trajanje i delovanje. Ali u procesu socijalizacije uvek je prisutna i realna opasnost konformističkog oblikovanja omladine. Društveni činioци su izuzetno zainteresovani da se omladina prilagodi postojećem sistemu vrednosti, prihvati pozitivne institucije, socijalne oblike. Stariji u omladini projektuju svoju situaciju, svoj sistem vrednosti, sebe. Tu se, naravno, suočavamo i sa mogućnošću zamene autentičnih, humanih sa lažnim vrednostima. Kritike savremenog obrazovnog sistema koje se javljaju u okviru naprednog studentskog pokreta ukazuju na njegovu temeljnu slabost: obrazovni sistem nije otvoren cirkulaciji ideja, novim dostignućima ljudskog uma, omladina se konformistički oblikuje umesto da se podstiče ka socijalnoj inovaciji.

Školski sistem je jedan od najčvršćih oblika diskriminacije omladine u pogledu socijalne inovacije. Klasne nejednakosti u uslovima za obrazovanje sprečavaju podmladak iz radničkih i uopšte siromašnih slojeva da razvije potencijal svojih sposobnosti, da ide napred, sužena je njegova socijalna mobilnost.⁹⁾

-ekonomskom smislu; mladi ne učestvuju u proizvodnji, ali učestvuju u raspodeli proizvoda, ne postoji „reciprocitet dužnosti“. Žestina i pobuna mladih danas proizvod su naznačenog nesklada (Zygmunt Bauman, *Quelques problemes de l'education contemporaine*, 353—357, *Revue Internationale des sciences sociales*, br. 3, 1967).

Čini mi se da Bauman prilazi omladini sa i suviše opšteg plana. Jer socijalna uloga omladine veoma je raznolika: ona ima veoma značajnu ulogu u proizvodnji, čak i znatni delovi mladih koji se školuju (učeniци u privredi, sezonski rad studenata itd.); radnička i seljačka omladina u mnogim sredinama traži socijalno-ekonomske reforme, ona zahteva nove oblike participacije u upravljanju proizvodnjom itd.; kao jedan od najmasovnijih potrošača, omladina snažno utiče i na proizvodnu orijentaciju itd.

⁹⁾ Tessa Blackstone, raspravljajući neke implikacije izveštaja britanskog centralnog saveta za vaspitanje („Children and their Primary schools“, ili bolje poznato kao „Plowden Report“, 1967.) ukazuje na klasne razlike u uslovima za razvoj dece iz radničkih porodica i srednjih slojeva. Kompozicija razreda prema sposobnostima je uobičajena forma školske organizacije, a osnovni kriterijum koji se primenjuje jeste sposobnost čitanja. Nivo pismenosti je mnogo veći u porodicama srednje klase, knjige se više čitaju, i dete dobija pomoć i ohrabrenje u čitanju. Pošto je sposobnost čitanja primenjena kao kriterijum za selekciju, u kvalitetniji osek dolaze deca iz više klase, a u niže odseke deca iz radničke klase. A najgore je od svega što deca u nižim odsecima dobijaju manje sposobne i iskusne učitelje kao i slabiju pomoć u radu. Tessa Blackstone zaključuje da su razlike između učeničke sposobnosti bile najčvršće vezane sa nivoom pismenosti u njihovom domu, i da, već na startu, deca iz radničke klase imaju mnogo nepogodnije uslove za razvoj ličnosti i obrazovanje. (Tessa Blackstone: *The Plowden Report*, „The British Journal of Sociology“, br. 3, 1967, 291—301). Fergus Nicolson ukazuje na klasnu diskriminaciju u mogućnostima za više obrazovanje omladine raznih društvenih klasa. Interpretirajući Robinsov izveštaj i njegove statističke priloge (1963.) Fergus Nicolson zaključuje da je više obrazovanje u velikoj meri omogućeno za srednji stalež i za one slojeve radničke klase koji je na samoj graničnoj liniji, dok su njegova kontrola i usmeravanje u rukama ljudi lojalnih vladajućoj klasi. Presudan

I pored nesumnjivog porasta u širini, intenzitetu i značaju političkog angažovanja savremene omladine, njena pozicija u politici je pasivna, ona nema bitniji uticaj na odlučivanje o suštinskim pitanjima socijalnog razvoja. Potencijalno stremljenje omladine ka socijalnom preobražaju nije dovoljno iskorišćeno u društvenoj praksi. Samo povremeno, u revolucionarnim periodima, ili prilikom otvorenih pobuna protiv vladajućih sila, mlada generacija od marginalnog postaje prvorazredni politički činilac.

Društveni činioци odnose se prema omladini uglavnom kao objektu, a nedovoljno i kao socijalnom subjektu. A suštinsko pitanje omladine jesu socijalne inovacije. Vitalno, ozbiljno društveno pitanje jeste: kakve su mogućnosti da se omladina afirmiše kao socijalni subjekt, da menja postojeću realnost, stvara i bori se za nove ideje. Uvek je otvoreno pitanje za političke pokrete: da li će shvatiti omladinu, njen suštinski poziv da stvara novo, da li će proniknuti u specifičnu strukturu mlade duše, svojstvenu samo njoj.

Skoro je opšta pojava da se političke organizacije odnose pokroviteljski prema omladini, da nemaju dovoljno poverenja u njeno samostalno političko opredeljenje i delovanje. Politički pokreti teže da usmeravaju i kontrolišu mlade; često, njihova jedina „mogućnost“ je da se prilagode već stvorenim vrednostima, a najvažniji zadatak da ne stvaraju probleme, da budu poslušni. A mladi upravo treba da budu neposlušni u smislu ne mirenja sa status kvooom, pobune protiv svih nehumanih i autoritarnih institucija i odnosa u kojima je čovek otuđeno, eksploatisano i poniženo biće.

Specifični vid neadekvatnog odnosa političkih organizacija prema omladini ogleda se u potiskivanju njenih pitanja iz žiže socijalnog života. Često nedostaje razvijenija svest o vitalnosti, ozbiljnosti pitanja omladine, već se ona tretiraju kao pitanja rasonode, sporta, u najboljem slučaju sa stanovništa doprinosa mladih efikasnosti vladajuće politike.¹⁰⁾

Odnos komunističkog pokreta i omladine nije šire teorijski istražen; omladina je nedovoljno poznati fenomen. Ali raspoložive indikacije ukazuju na elemente krize u odnosu komuni-

je uticaj socijalnih okolnosti nad sposobnostima i sklonostima u određivanju ko će moći a ko neće moći da stekne viša obrazovanja. Radnička klasa, koja čini dve trećine ukupnog stanovništva, ima na raspolaganju svega jednu četvrtinu mesta na univerzitetima i koledžima. 33% dece roditelja sa „višim profesijama“ stiču diplome viših obrazovanja, a svega 1% dece polukvalifikovanih ili nekvalifikovanih radnika. Usled selektivnog procesa postoje bar dva stadijuma na kojima deca radničke klase imaju više izgleda da budu odbijena u staleškoj borbi za pristup na univerzitet — prilikom upisa u srednje škole, kao i na univerzitet. Uzimajući decu srednje klase kao bazu poređenja, srednje škole pohađaju svega tri petine one dece radničke klase koja mogu i žele da idu u školu. (Fergus Nicolson: „Mogućnosti za više obrazovanje“, Marxism Today, april 1966).

¹⁰⁾ „Priznajmo“ pisao je Gramsci, „odrasli ne samo da se ne interesuju, ne samo da ga stavljaju u zasenak, već delimično pokretu mladih sračunato pridaju manji značaj.“ On insistira na potrebi upoznavanja mišljenja mladih socijalista o događajima u partiji, o ishodištima italijanskog radničkog pokreta; „Kakvim osećanjem posmatraju oni aktuelna događanja, kakvi su im stavovi o budućnosti, njih, koji budućnost partije nose u sebi, koji su njen kontinuitet i čitavog proleterskog prevratničkog pokreta.“ Gramsci postavlja pitanje, kako delovati da se energija mladih ne izgubi, da se ne istroši u jalovim nastojanjima, već da se vodi na način koji će dati najveći doprinos čitavoj partiji. Za njega, problemi omladine su „bitni problemi čitave naše organizacije“, to su problemi čitavog društva, „i svode se u osnovi čak na jedan problem: učiniti da mlada generacija radnika, seljaka izrasta valjana i spremna za bitke koje je očekuju“. Mada su Gramscijeve misli o omladini determinisane određenom socijalnom situacijom, odnoseći se na nacionalni radnički pokret 20-ih i 30-ih godina, one istovremeno imaju i opšti, a često i aktuelni značaj. (Gramsci e i problemi delle nuove generazioni, str. 30, „Rinascita“, br. 9, 1968).

stičkog pokreta prema mladoj generaciji. Ona se na mahove izražava u snažnom nepoverenju prema mladima,¹¹⁾ u tretmanu mladih kao objekta, a ne i kao socijalnog subjekta.¹²⁾ U socijalističkim zemljama dominantna je težnja da se usmere i iskoriste radne sposobnosti i stvaralačka energija mladih u ekonomsko-tehnološkoj izgradnji (to je, naravno, delom uslovljeno i ekonomskom nerazvijenošću zemalja koje su započele izgradnju socijalizma). A preferencija omladine ka tehnokratskoj orijentaciji jedan je od vidova njenog konformizma. Istovremeno, ne posvećuje se dovoljna briga humanističkom obrazovanju, vaspitanju samodelatne, samosvesne ličnosti, pružanju mladima potrebnih elemenata za razumevanje bitnih pitanja čoveka, slobode, socijalističke civilizacije.

U socijalističkim zemljama nije prevaziđeno shvatanje omladinskog pokreta kao isključivo političke kategorije. Ta koncepcija omladinskog pokreta trajala je u horizontu Treće internacionale; omladinski pokret bio je samo transmisija određenih političkih organizacija i služio je kao kadrovska rezerva, za regrutovanje onih mladih ljudi koji će biti nosioci kontinuiteta političke borbe. A time se socijalno angažovanje mladih ispoljava isključivo kao politički pokret i realizuje u centrima političkih struktura.

U sistemu samoupravljanja, koji se izgrađuje u nas, treba da se ostvare pretpostavke za prevazilaženje klasičnih okvira omladinskog pokreta shvaćenog samo kao politička organizacija, kao element društvenog kontinuiteta. Stoga je neophodno transformisati dosadašnje početne oblike samoupravljanja u osnovni društveni odnos; tu se i začinje temeljni horizont ispoljavanja omladine kao neposrednog socijalnog subjekta. Potrebno je otvoriti omladinski pokret prema toj sferi društvenog konteksta gde se omladina pojavljuje kao jedna socijalna kategorija, neophodna je svest i praksa koja će uvažavati samostalnost i svojstvenost omladine kao specifične socijalne grupe, koja ima široko interesovanje, potrebe i interese, ne samo u političkoj već i u društvenoj sferi. Uključivanje kompleksa raznovrsnih socijalnih problema, interesa i zahteva mladih u žižu političke akcije jedan je od preduslova transformacije klasično-političkog karaktera omladinskog pokreta, u sve realniji savez mladih.

Mnoge raspoložive indikacije pokazuju da je nedovoljna društvena briga o deci i omladini, da mlada generacija nije u potrebnoj meri potpomognuta u svom sveukupnom razvoju i socijalnoj afirmaciji. Evidentni su i procesi pauperizacije velikog dela omladine, a time se dovodi u pitanje socijalni

¹¹⁾ Lenjinova kritika odnosa partije prema omladini ima i puni aktuelni značaj: „Uveravam vas da kod nas postoji neki idiotski, filistarski, oblomovki strah od omladine. Molim Vas: borite se svim snagama protiv tog straha” (V. I. Lenjin: S. I. Gusevu, Dela, tom 18, str. 454—455, treće izdanje).

¹²⁾ Giuliano Pajetta ističe da se omladina ne može pridobiti diskusijama i objašnjenjima, već je neophodno da se komunisti, zajedno s njima, kao ravnopravnim sagovornicima i saradnicima, upuste u pronalaženje najprogressivnijeg puta u socijalizmu. Mladi se, primećuje Giuliano Pajetta, žele osećati autonomni i odgovorni. Njima se zapoveda kod kuće, na fakultetu, u fabrikama i kancelarijama, oni se ponižavaju kada traže posao. A sa komunistima mladi se moraju osećati slobodni, i to ne samo u diskusijama već slobodni da se ozbiljno suoče sa svim pitanjima i problemima koji ih tište. (Giuliano Pajetta: I giovani non sono „una difficoltà” ma sono una problema, „Rinascita”, N° 10, p. 9, 1967. Pogledati zanimljivu diskusiju o omladini, u „Rinascita”, brojevi 9—15, 19, 23, 25/1967.)

kontinuitet, kontinuitet osnovnih socijalnih vrednosti. Mlada generacija ne može da postane socijalni subjekt ukoliko se odlučnije ne poboljša njen društveni položaj, brže ne reše pitanja nezaposlenosti, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, standarda itd. Neophodno je preneti težište delovanja omladinskog pokreta na ključna socijalna pitanja (koja su par excellence politička), kako bi zaista postao oslonac u društvenoj afirmaciji mladih. Izgrađivanje uticaja omladinskog pokreta na rešavanje vitalnih problema mladih pretpostavka je integracije omladine u globalno društvo u njegovom sve realnijem ostvarivanju kao ljudske zajednice.

Mlada generacija nema dovoljno mogućnosti da se u okviru postojeće omladinske organizacije izrazi kao politički subjekt. Potpuna organizaciona i akciona samostalnost omladinskog pokreta jeste neophodna pretpostavka za akciju mladih koja bi bila usmerena na perspektivu društva kao celine.¹³⁾ Omladinska organizacija, međutim, nema uticaja u odlučivanju o globalnim društvenim pitanjima; u praksi se ispoljavaju snažni elementi njene transmisiona pozicije. Samostalnija pozicija omladinskog pokreta može da se ostvari jedino izjašnjavanjem omladine o najkrupnijim pitanjima društvenog razvoja. Omladinska organizacija treba da izrazi političko strujanje u svojoj osnovi, milionskom članstvu, i u ravnopravnom dijalogu sa drugim političkim organizacijama da raspravlja žarišne socijalne probleme. Razlike u gledištima o otvorenim društvenim pitanjima nisu prepreka, već su upravo uslov za postizanje stvarnog jedinstva društveno-političkih snaga. Vodeća uloga Saveza komunista treba da se ostvaruje kao najsnažnija komponenta jednog društvenog referenduma, kao sinteza najprogressivnijih stremljenja udruženih proizvođača.

Omladinske i studentske manifestacije širom sveta izražavaju i težnju mladih da aktivno deluju u savremenom društvu. A jedno od osnovnih obeležja demokratskog uređenja treba da predstavlja i mogućnost omladine da politički komunicira, da aktivno utiče na smer razvoja društva. Gerontokratski oblici, koji prevlađuju u savremenom svetu, ne pružaju političku šansu novoj generaciji. Pouzdan znak degeneracije jednog pokreta je potiskivanje mlade generacije iz matice političkog procesa, uspostavljanje gerontokratskih oblika. Za revolucionarni pokret je kobno ako jedna generacija (odnosno njen deo) monopoliše političke funkcije, zamišljajući sebe nezamenljivom i „jedino levom“, i kada više nema šta da kaže, da učini za napredak pokreta, kada je već prohujao zenit njenog političkog stvaralaštva. A socijalna situacija se neprekidno menja,

¹³⁾ Lenjin je insistirao na potrebi potpune organizacione samostalnosti omladinskog pokreta. Ovo značajno mesto kod Lenjina o omladinskom pokretu glasi: „Često se dešava da predstavnici starijih i starih generacija ne u meju kako treba prići omladini koja je silom okolnosti prinudena da socijalizmu prilazi drukčije, ne onim putem, ne u onom obliku, ne pod onim uslovima kao njeni očevi. Zato mi, između ostalog bezuslovno moramo biti za organizacionu samostalnost saveza omladine, i to ne samo zbog toga što se te samostalnosti boje oportunisti već i zbog same suštine stvari. Jer bez potpune samostalnosti omladina neće moći ni da se sama izgradi u dobre socijaliste ni da se pripremi za to da socijalizam vodi napred“. (V. I. Lenjin: Omladinska internacionala, Dela, tom 19, str. 292—293, izdanje treće).

dolaze nove generacije, sa novim pogledima i težnjama. Neophodno je da nova generacija, njen najprogressivniji deo, ima istorijsku šansu da ostvari nove alternative društvenog razvoja. Jer, da bi se politika menjala u progressivnom smeru, potrebna je i promena ljudi, neprekidno uključivanje mladih u centar političkog odlučivanja (naravno biološki momenat nije uvek presudan, jer i pripadnici starije generacije mogu da se pojave sa novim koncepcijama). Angažovanje nove generacije u osnovnim centrima socijalnog bića, ako nije osnovna, sigurno je nužna pretpostavka neprekidnog „podmlađivanja“ društva, političkog pokreta.

OMLADINA I
SOCIJALNE
INOVACIJE

ULOGA OMLADINE U SAVREMENOJ POLITICI¹⁴⁾

U savremenom svetu veoma je raznoliko ideološko opredeljenje, politička orijentisanost mlade generacije. Omladina, ponikla u raznorodnim socijalnim ambijentima, regrutovana u svim klasama, slojevima savremenog društva, reflektuje njegove stvarne razlike, protivrečnosti. Međutim, u obilju raznovrsnih ideoloških orijentacija, političkih pokreta i akcija mladih, vidljiva je gotovo opšta tendencija revolucionisanja mlade generacije. Veoma su raznovrsni i složeni procesi revolucionisanja omladine sveta, kao što su raznolike i socijalne situacije sa kojima je suočena.

Postoje gledišta da je omladina postala osnovni subjekt aktuelnih političkih zbivanja, da je na istorijsku pozornicu stupila nova društvena snaga.¹⁵⁾ Posebno su raširena shvaćanja o avangardnoj ulozi studentske omladine i šire inteligencije. Međutim, ovakve ocene svakako su preterane. Isticanje jedne socijalne grupe ili sloja kao isključivog subjekta revolucije u svim konkretnim društvenim okolnostima predstavlja svojevrstni vid dogmatizma. Sudeći prema raspoloživim indikacijama, različite društvene grupe čine avangardu u borbi za socijalni preobražaj (u zavisnosti od spleta konkretnih socijalnih, ekonomskih, idejnih i drugih činilaca).

U savremenom svetu snage inovacije su veoma široke i raznovrsne; to su radništvo, inteligencija, seljaštvo, kao i pauperizovani društveni slojevi. Upravo, na globalnom, svetском planu, središnji činilac revolucionarnog pokreta su siromašni, društveni slojevi sa dna socijalne lestvice. Jer,

¹⁴⁾ U ovom tekstu izložena je samo skica, naznačene neke indicije i hipoteze o ulozi mladih u savremenom svetu, prvenstveno o uzrocima i značajnima aktuelnih omladinskih protesta i nemira.

¹⁵⁾ Istaknuta uloga studenata i omladine u politici nije fenomen aktuelnog trenutka. Veliki društveni i politički pokreti u Evropi u XIX veku bili su u visokom stepenu zasnovani na aktivnosti mlade generacije, posebno studentske i radničke omladine. U Aziji, nacionalni pokreti na Bliskom i Dalekom istoku snažno su se oslanjali na studente i mlade oficire. U Japanu univerzitet je bio kolevka socijalističkih ideja, u Kini studenti su činili avangardu revolucionarnog pokreta. Univerzitetska omladina je dvadesetih godina ovog veka u Latinskoj Americi svojom borbom za reformu univerziteta odigrala ogromnu socijalnu ulogu. Afrički studenti na evropskim univerzitetima, studentske i omladinske organizacije u Africi bili su jezgra antikolonijalne borbe, oni su inspirisali šire narodne slojeve u borbi za slobodu i nezavisnost. Omladinski, odnosno studentski pokret, u poslednjoj deceniji, predstavljao je značajnu političku snagu u borbi protiv imperijalizma, stranih intervencija, političkih diktatura, bede i siromaštva, u nastojanjima za reformu univerziteta i progressivne socijalno-ekonomske promene.

u osnovi, one društvene grupe streme ka inovaciji, prevladavanju status kvoa, koje su deprivirane; pojednostavljeno, stepen radikalnosti društvenih grupa u obrnutoj je srazmeri sa njihovom pozicijom na socijalnoj lestvici. U tzv. trećem svetu to su milionske mase siromašnih, pritisnute okovima savremenog imperijalizma. A u razvijenom kapitalističkom društvu koncept proletarijata sadrži i druge aspekte: siromaštvo se ne izražava (jedino) u elementarnoj materijalnoj oskudici, već i u nemogućnosti vertikalne pokretljivosti nižih slojeva, suženoj socijalnoj komunikaciji itd. Takođe, pojam proletarijata inkorporira i razne vidove otuđenja.

Međutim, tačno je da danas pojedini delovi omladine u velikom broju zemalja imaju avangardnu ulogu. I to ne zbog neke urođene revolucionarnosti, već zato što je omladina otvorena i fleksibilna, osetljiva za probleme društva i istorijske zadatke, zato što je ona pravi barometar socijalne situacije. A borba omladine samo je sastavni deo oslobodilačkog pokreta siromašnih.

Veoma snažan vid protesta mladih protiv savremenog potrošačkog društva u Zapadnoj Evropi i Americi čine uglavnom samoorganizovani pokreti mladih: hipiji i digeri u Americi, provosi u Holandiji i Belgiji, ragari u Švedskoj i drugi. Ovi omladinski pokreti predstavljaju bunt protiv dezintegracije društva, socijalne nepravde, brutalnosti i agresivnosti. U njima ima i elemenata negacije privatne svojine, robnonovčane privrede, bezobzirne konkurencije u trci za potrošnim dobrima. Kolonije hipija imaju izuzetan značaj kao socijalni eksperiment u traganju za novim oblicima društvene organizacije. Hipi-pokreti nastoje da ostvare jedan novi moral ljubavi, saradnje i uzajamnosti, jedan viši stepen humaniteta, ljudsku zajednicu na novim osnovama.

Na širokim područjima Evrope, u SAD i Latinskoj Americi, pa i u drugim regionima sveta, događaju se žestoki nemiri mlade generacije. Protesti i nemiri mladih imaju obris jednog svegeneracijskog, opštesvetskog bunta mladih.

Omladinski nemiri događali su se i u okviru komunističkog pokreta. Protesti studenata pokazali su da je njihov osnovni neprijatelj birokratija, koja se bezobzirno bori za očuvanje status kvoa, u okviru koga potčinjava ljude svome horizontu mišljenja i partikularnim interesima, ostvaruje vladavinu nad ljudima i idejama. Komunistički pokret koji nije neprekidna revolucija, neprekidno osvajanje slobode i solidarne ljudske zajednice, koji nije „mlad“, ne može da računa na privrženost omladine.

Nemiri omladine i studenata u savremenom svetu imaju raznovrsne uzroke, jer su i veoma različiti i socijalni i politički uslovi u kojima odrasta i deluje mladi naraštaj. Međutim, postoje i neki zajednički koreni i obeležja aktuelnih omladinskih protesta.

Protesti omladine prouzrokovani su krizom univerziteta čija je karakteristika konzervativna struktura i dominacija birokratizovanog i centralizovanog režima. Studenti protestuju protiv zastarelih univerzitetskih pravila i odnosa, oni se

bore za reformu nastave i studija, učešće u upravljanju, autonomiju univerziteta. Takođe, u mnogim zemljama materijalni položaj studenata je veoma težak, i oni, iako većinom pripadnici srednjih i bogatih slojeva, imaju osećaj da pripadaju proletarijatu.

Jedan deo uzroka sadašnjih omladinskih nemira nalazi se i u procesima revolucionisanja izvesnih srednjih slojeva u savremenom kapitalističkom društvu. Polarizacija kapitalističkog društva je pojačana, nju karakteristiše sužavanje klase posednika i uvećavanje novih srednjih slojeva čija se egzistencija zasniva na ličnom radu i poziciji u upravljanju u privredi i birokratskom aparatu. Većina studenata u nizu zemalja regrutuje se iz srednjih slojeva, i njihov revolt je posredni izraz jačanja antikapitalističkih osećanja ove socijalne kategorije.

Protesti omladine u Evropi izražavaju kritiku antihumanog sadržaja savremenog potrošačkog društva, zabrinutost za čoveka, njegovu sudbinu, slobodu. Savremeno društvo, koje karakterišu drastične klasne nejednakosti i nedemokratski politički sistemi, ne pruža šansu mladima da se ostvare kao autentične, stvaralačke ličnosti. Mlada generacija oseća snažnije i strasnije nego stariji naraštaj krizu savremenog društva. Dok starije generacije uglavnom teže ka status kvou i parcijalnim promenama u okviru postojećih društvenih vrednosti, stav omladine je stihijski revolucionaran. Po svojoj suštini, studentski protesti su humanistički, bliski interesima i idealima proletarijata. Slobodarski i demokratski usmereni omladinski protesti nagoveštavaju jednu novu ljudsku zajednicu — bez nepravde, brutalnosti, egoizma, potčinjavanja — zajednicu rada, uzajamnosti i solidarnosti. Studentski protesti su apel, autentično moralan, za ostvarenje socijalne pravde, slobode i demokratije.

Nemiri omladine predstavljaju izraz krize posredne, isključivo političke demokratije, koja ostaje u okvirima države. Izuzeće je značajno da jedan deo studentskog pokreta (prvenstveno pojedine grupe u Francuskoj i Zapadnoj Nemačkoj) pruža pozitivnu alternativu socijalnom sistemu koji negira — ostvarenje samoupravnog društva. Oni snažno aktuelizuju centralni problem savremenosti — učešće mase u upravljanju; oni traže ostvarivanje samoupravljanja na univerzitetu i svim društvenim strukturama, u kojima će mase postati osnovni subjekt socijalne akcije. To je težnja ka ostvarenju ljudske zajednice, koja se realizuje izvan autoritarnih institucija, države, političkih partija — u negaciji klasične političke strukture. Omladina, njen najprogresivniji deo, anticipira elemente nove koncepcije društva — solidarne ljudske zajednice, kao neophodne i moguće alternative savremenom društvu. Revolucionarni zanos mladih možda proizlazi iz njihovog osećanja da je svet na pragu novog doba. Mladi naraštaji nagoveštavaju uspostavljanje nove ljudske zajednice, bez potčinjavanja partikularnim interesima, bez monopola parcijalnih struktura, ljudsku zajednicu u kojoj čovek može da se ostvari kao slobodna, stvaralačka ličnost.

Omladinski nemiri rehabilituju permanentnu revoluciju u jednom društvu u kome nema mogućnosti za inovacije, čiji je osnovni horizont — status quo. Neizmerni polet mladih, borbenost i spremnost na žrtve, postavili su sudbonosnu alternativu savremenom tehnokratskom društvu izobilja — permanentnu revoluciju i to u smislu „kritičkog nemira ljudskog duha protiv svakog konkretno dostignutog oblika ljudskog života u zajednici“.¹⁶⁾

Aktuelni studentski pokret ostvario je jedan viši stepen odlučnosti, borbenosti i samoorganizovanosti nego omladinski nemiri koji su se ranije događali. Studentski i omladinski nemiri bliski su revolucionarnom nasilju koje su u okviru radničkog pokreta primenjivali Blanki, Lenjin, Če Gevara. Međutim, demonstracije studenata kao i neki specifični metodi njihove akcije protiv vladajućih struktura, pretežno imaju defanzivni karakter. Omladinski nemiri aktuelizovali su vitalnu dilemu proleterskog pokreta u razvijenim kapitalističkim društvima: mirni put, evolucija ili nasilna destrukcija vladajućeg sistema. Centralni problem je da li bunt mladih može da se transformiše u svenarodnu pobunu, revoluciju; ili je to samo nemoćni pokušaj, uznemireni krik savesti jedne mladosti.

Ali omladinski i studentski pokreti imaju izvesna, značajna ograničenja. Oni su heterogeni, po svojim teorijskim ishodištima, razjedinjeni na mnogobrojne struje, sa različitim političkoakcionim ciljevima i metodima delovanja. Omladinski pokret ostvaruje veći stepen jedinstva u negaciji pojedinih institucija, ili čak celokupnog sistema, nego u onome što teži da ostvari. Studentski, omladinski pokret nije dovoljno povezan sa radništvom i drugim socijalnim grupama, nije ostvarena potrebna povezanost i integracija svih progresivnih snaga u jedan opštenarodni pokret. Vladajuće sile relativno lako mogu da uguše izolovana žarišta revolucionarnog pokreta. Najzad, kritika mlade generacije pretežno se odnosi na političke sisteme, a nije dovoljno usmerena na socijalni plan, osnovne društveno-ekonomske odnose.

Jedna od karakterističnih pojava savremenog omladinskog pokreta je porast spontane, samoorganizovane političke akcije mladih. Skoro je opšta tendencija da je omladina ili njen pretežni deo izvan postojećih političkih organizacija. Takođe je uočljiva tendencija raspadanja tzv. umerenih, reformističkih omladinskih organizacija, a u nekim regionima slabi i uticaj tradicionalne političke levice na mladu generaciju. Savremeni protesti omladine ukazuju na krizu tradicionalne levice, koja ne samo da nije na čelu revolucionarnih zbivanja već u pojedinim zemljama svojim oportunističkim svrstava se na stranu vladajućih sila. Studentski, omladinski pokret predstavlja sastavni deo nove levice koja se formira mimo organizacija tradicionalne levice. Takođe, karakteristično je da se progresivne omladinske grupe u Zapadnoj Evropi institucionalizuju u samostalne političke pokrete. Osnovni uzroci raskoraka mladih

¹⁶⁾ „Studentski svet Rudija Dučkea“, „Borba“, 20. april 1968, str. 13, preneti intervju Rudija Dučkea sa urednikom hamburškog „Spigla“.

sa postojećim političkim partijama nalaze se u njihovom konzervativnom rukovodstvu kao i pokroviteljskom odnosu prema omladini. Omladina ne može u okviru takvih političkih partija da nađe mogućnost za ostvarenje svojih radikalnih, naprednih ideja.

Mladost je, verovatno, najznačajnije čovekovo doba; ona je prva stvaralačka šansa, najotvorenija ljudska mogućnost. Mladi možda jedino mogu biti mladi kao buntovnici protiv svega što je nehumano, kao borci za novo. Biti mlad, to znači protestovati, bezobzirno kritikovati status quo sa stanovišta humanijih vrednosti. Ernst Bloh piše: „Svako postojanje je otvoreno i mlado. Mladost, koja to jeste, i postojanje pripadaju usko jedno drugome. U nemiru, stremljenju prema naprijed je njihova zajednička odlika, Ona protivuriječi okorjelosti i zahtijeva ono što nije pripjelo...”¹⁷⁾ Poziv i pravo omladine je neprekidna pobuna protiv svih nehumanih odnosa i zastalih socijalnih oblika.

OMLADINA I
SOCIJALNE
INOVACIJE

¹⁷⁾ Ernst Bloch, Student Marx, „Odjek”, br. 17/1966, str. 6.

dr zoran
vidaković

**SINDIKAT
NA ISPITU
REVOLUCIONARNE
PRAKSE***

Sindikatski privode ispitu sadašnja dramatična i — po svemu sudeći — za budućnost socijalizma u ovoj zemlji odlučna društvena zbivanja. Na pozornici tih zbivanja ruše se privremene građevine ranog razdoblja socijalističke rekonstrukcije, a s njima i kulise koje su dočaravale spokojnu društvenu evoluciju bez klasne borbe. Sve postojeće sile u društvu, nosioci različitih tendencija društvenog razvoja, susreću se, svrstavaju i sukobljavaju na manje skriven ili neskriven način. Postojeće društvene ustanove i organizacije, ma koliko bile podešene ranije formiranoj društvenoj strukturi, postaju poprište otvorenijeg sučeljavanja nosilaca različitih tendencija. Njihova delatnost ne može se više ograđivati kulisama niti se može pretvarati u kulise stvarnih zbivanja.

Priveden ispitu u samoj društvenoj praksi, sindikat je u isti čas upitan i postao predmet upita sa mnogih strana. Nipošto nije slučajno što se vremenski podudarilo naglo buđenje zainteresovanosti radnih masa za sindikalnu organizaciju i akciju, sa teorijskim raspravama i političkim rasprama oko uloge sindikata. Do juče gotovo zaboravljena tema, sindikat je namah zaokupio pažnju i teorijskog mišljenja i društvenog istraživanja. I u ovom slučaju, oni koji postavljaju upite i tragaju za odgovorima, i sami se nalaze na ispitu.

Ne možemo se zadovoljiti dopunama i modifikacijama ranije vladajuće teorije, odnosno političkog mišljenja o sindikatu u socijalističkoj rekonstrukciji društva. Neophodna je temeljna rekonceptualizacija sindikata. Od Lenjinovih teza i svojevremene diskusije o sindikatu među sovjetskim ko-

*) Odlomak iz studije „Jugoslovenski sindikat na ispitu revolucionarne prakse.“

munistima ova tema u marksističkoj misli gotovo potpuno je zamrznuta. Misao je zastala na nivou na kojem je — u jednom od najtežih razdoblja socijalističke revolucije — bila prisiljena da prihvati formulu o bitno ograničenoj ulozi sindikata, i o načinu organizovanja i delovanja radničke klase uopšte, u krajnje protivrečnim uslovima pod kojima beše započeo socijalistički preobražaj industrijski nerazvijenog društva izloženog drastičnom pritisku. Ne ulazeći u istorijsku ocenu rešenja iznuđenih u toj situaciji, složićemo se da Lenjinova formula o sindikatu u međuvremenu gubi svoj prvobitni konkretno-istorijski smisao i biva ispunjena ideološkom sadržinom koja odgovara tendenciji birokratsko-etatiističke hegemonije nad radničkom klasom. Pod presijom te tendencije sindikat je integrisan u hijerarhijsku strukturu društvene moći osamostaljene od rada, zadobivši u toj strukturi akcesorne društvene funkcije: služi kao surogat radničkog samoupravljanja u sporrednim socijalnim aktivnostima i ublažava društvene suprotnosti između ekonomsko-političkog monopola i rada. Neistorijski apsolutizovan i vulgarizovan, Lenjinov odgovor na nekadašnju situaciju pretvara se u stereotipnu i sterilnu formulu upotrebljivu za manipulaciju radničkom klasom. Pomoću zloupotrebe Lenjinovog autoriteta opravdava se politički embargo i na mišljenje o sindikatu.

Da li smo se potpuno oslobodili tog sastojka staljinističke revizije marksizma? Povodom radničkog samoupravljanja pristupili smo preispitivanju i razvijanju teorijskih stavova o načinu organizovanja i delovanja radništva u toku socijalističke revolucije. Izgleda da smo u tome zadugo zastali na pola puta, baš kao što je zastalo i radničko samoupravljanje. Zaokupljena vidicima radničkog samoupravljanja a nedovoljno kritička prema stvarnim uslovima pod kojima ovo treba da se probije, teorijska misao donekle je zanemerala druge vidove organizovanja i delovanja radništva. Bilo je potrebno da se protivrečnosti socijalističkog preobražaja jugoslovenskog društva zagusnu i izraze u drastičnom vidu, da bismo shvatili neophodnost radikalnog mišljenja i rešavanja ne više pojedinih odlomaka, već svih bitnih sastojaka društvene organizacije radništva.

Ograničenost teorijskog mišljenja o radničkom samoupravljanju izrazila se naročito u tome što je zapostavljeno, nedovoljno razvijeno saznanje o njegovoj klasnoj sadržini. Usled toga nisu mogli biti potpunije opredeljeni ni teorijski kriterijumi za utvrđivanje njegove bitne sadržine, za analizu njegovih pretpostavki i ocenu stupanja njegove razvijenosti, niti je moglo biti razvijeno teorijsko mišljenje o odnosu između te i drugih društvenih ustanova, odnosno organizacija koje nastaju u sklopu revolucionarne delatnosti radničke klase (političke vlasti i vodeće političke organizacije prema sindikatu). Iz kritike takve ograničenosti teorijskog mišljenja proizlazi zaključak da se samo na bazi saznanja o stvarnoj ili mogućoj klasnoj sadržini svake od tih društvenih ustanova, odnosno organizacija može dobiti razvijena teorijska matrica za opredeljivanje svake od njih i utvrđivanje njihovog međusobnog odnosa. Ako se

rukovodimo ovim stavom, teorijsko preispitivanje sindikata moramo započeti pitanjem o klasnoj sadržini sindikata, o sindikatu u odnosu na radničku klasu i druge grupe u savremenom jugoslovenskom društvu. Odgovor na to pitanje sadrži kriterijum za mišljenje o sledeće tri glavne grupe pitanja: prva, sindikat u odnosu na vlast i samoupravljanje; druga, sindikat prema robnoj proizvodnji i materijalnom razvitku društva i, treća, odnos sindikata i komunističke avangarde radničke klase.

SINDIKAT U ODNOSU NA RADNIČKU KLASU I DRUGE DRUŠTVENE GRUPE

SINDIKAT
NA ISPITU
REVOLUCIONARNE
PRAKSE

Sindikat se ne može poistovećivati sa radničkom klasom, već on jeste ili može biti samo jedna od organizacija radničke klase. Kažemo da to može biti, jer je poznato da sindikat nije uvek organizacija radničke klase, da može biti više ili manje podvrgnut interesima suprotne klase, mada se i u tim slučajevima dešavalo i dešava da sindikalna akcija radnika izmiče kontroli institucionalizovanoj u interesu suprotne klase.

Kad mislimo o daljem razvoju jugoslovenskog sindikata, prvo se moramo upitati: da li pretpostavljamo sindikat kao organizaciju za ostvarivanje interesa radničke klase ili zamišljamo da ta organizacija zastupa interese različitih društvenih grupa, odnosno različitih slojeva zaposlenog stanovništva?

Mada se razvio kao organizacija za ostvarivanje interesa industrijskog proletarijata, sindikat u gotovo svim savremenim društvima pretenduje da u svojoj organizaciji obuhvati i druge grupe zaposlenog i aktivnog stanovništva i da se afirmiše kao organizacija za ostvarivanje njihovih interesa. Ta opšta tendencija sama po sebi je dvosmislena, jer, na jednoj strani, izražava proletarizaciju (približavanje položaju radničke klase) pojedinih društvenih grupa ranije odeljenih od radničke klase (tehničke inteligencije u materijalnoj proizvodnji, mase službenika u privrednim i drugim delatnostima, prosvetnih i naučnih kadrova, lekara i drugih pripadnika ranije slobodnih profesija, individualnih poljoprivrednih proizvođača u procesu podružnjavanja i industrijalizacije poljoprivredne proizvodnje itd.); a na drugoj strani, heterogeni sastav radnih masa zainteresovanih za sindikalno organizovanje doprinosi pojavi različito usmerenih sindikata i pruža mogućnost za eventualno odvajanje pojedinih sindikata od interesa drugih delova radništva i za rasprostiranje kontrole vladajućih društvenih grupa nad delovima sindikalnog pokreta.

Ne upuštajući se u analizu tih procesa u kapitalističkim društvima, obratićemo pažnju na donekle analognu pojavu u razvoju socijalističkih društava. U razdoblju socijalističkog etatizma sindikat rasprostire svoju organizaciju na sve socio-profesionalne grupe u sferi državne, odnosno društvene svojine (mada stvarno prihvatanje i vrednovanje sindika-

lne organizacije i akcije od strane pojedinih grupa ostaje veoma različito). Dvosmislenost te pojave ne zapaža se vidno, jer su stvarni odnosi između radničke klase i drugih društvenih grupa (više ili manje odeljenih od radništva) disimulovani etatističkim načinom ostvarivanja interesa svih društvenih grupa i nominalnim društvenim izjednačavanjem radnog položaja, odnosno i stvarnim delimičnim izjednačavanjem u nekim oblastima potrošnje. I sindikat sam, pretežno integrisan u etatističku strukturu društvene moći, svojom ukupnom delatnošću doprinosi ovom duboko protivrečnom vidu društvenog izjednačavanja (koje sadrži nerazvijene elemente stvarnog izjednačavanja, ali zatamljuje druge elemente bitne nejednakosti). Usled toga nije se otvoreno postavljalo pitanje koje smo napred definisali.

U savremenom razvoju jugoslovenskog društva ova situacija bitno se menja. Pre svega, na mesto etatističkog načina ostvarivanja interesa radništva i drugih društvenih grupa stupa radničko-samoupravni način ostvarivanja interesa. Preostali veoma žilavi, ali raskomadani i dekadentni elementi etatističkog ekonomsko-političkog monopola ne služe i ne mogu da služe ostvarivanju interesa radničke klase ni onoliko koliko su raniji oblici etatizma vršili tu funkciju. Dok je prvobitni socijalistički etatizam obuhvatio — iako u krajnje protivrečnom vidu — i bitno socijalističku tendenciju, pa sa stanovišta interesa radnika ponekad izgleda kao „stari dobri”, patrijarhalni i paternalistički etatizam, — njegove metamorfoze, do kojih dolazi u protivstavljanju i sukobu sa radničkim samoupravljanjem, raskrivaju i potenciraju njegova svojstva ekonomsko-političkog monopola suprotstavljenog interesima radnika. Suočeno sa razgolićenim dejstvom te otuđene društvene snage, radničko samoupravljanje postaje jedini mogući način ostvarivanja autentičnih interesa radničke klase. Međutim — i s tim prelazimo na drugi važan momenat u izmenjenoj društvenoj situaciji — različite društvene grupe, ranije prividno, odnosno delimično poravnate u socijalističkom etatizmu, sad više nisu u istom objektivnom položaju prema različitim načinima ostvarivanja interesa. One društvene grupe u sferi nominalno društvene svojine koje nisu integrisane sa radničkom klasom mogu ostvarivati svoje posebne interese i mimo radničkog samoupravljanja, odnosno na uštrb interesa radničke klase, a pomoću čitave serije starih i novih oblika održavanja od rada otuđene ekonomske i političke vlasti i na tome zasnovanih materijalnih i društvenih prednosti. To se neosporivo pokazalo u godinama privredne reforme, skretanjem njenog dejstva na teret radničke klase a u prilog društvenih grupa koje su i dalje vezane pupčanom vrpcom za sve iz etatizma izvedene oblike ekonomskog i političkog monopola.

U ovoj situaciji oštro se diferenciraju dva načina ostvarivanja interesa. Prvi način je ostvarivanje gr u p n i h interesa s osloncem na različite vidove ekonomskog i političkog monopola, a u antagonističkoj konkurenci-

j i sa drugim grupnim interesima. A drugi način je ostvarivanje pojedinačnih, grupnih i opštih interesa svih učesnika društvenog rada pomoću integralnog radničkog samoupravljanja, sa poentom na radničko-samoupravnom u j e d i n j a v a n j u u ukupnom društvenom procesu rada i reprodukcije, a u suprotnosti i sukobu sa svim vidovima i nosiocima ekonomskog i političkog monopola. Za budućnost sindikata presudno je pitanje za koji će se od ta dva načina ostvarivanja interesa opredeliti, s obzirom na celokupan način svog organizovanja i delovanja.

Prvi način ostvarivanja interesa osporava integritet radništva kao klase i bitne zajedničke interese njenih pripadnika, a razmrvljene interese učesnika društvenog rada, podređuje interesima društvenih grupa koje pridržavaju ekonomsku i političku vlast. Za takav način ostvarivanja interesa mogu mestimično i privremeno biti zadobijene pojedine skupine radnika, ali tada su suprotstavljene drugim skupinama radnika. To znači da bi se interesi pojedinih skupina radnika mogli više ili manje ograničeno ostvarivati po cenu odricanja od klasnog izražavanja i ostvarivanja bitnih interesa. Ako bi sindikat pristao uz takav način ostvarivanja interesa, njegova organizacija bi neizbežno bila razlomljena a njeni delovi postali sastojak ili — još verovatnije — privesak pojedinih uzajamno suprotstavljenih ekonomskih i političkih monopola. Takav sindikat bi, u najboljem slučaju, bio samo jedan od činilaca za postizanje nagodbi među društvenim skupinama koje se oslanjaju na uzajamno suprotstavljene centre ekonomske i političke vlasti. Pošto su sukobi među takvim društvenim skupinama, pa i nagodbe među njima, najčešće na račun radničkih masa, sindikat bi — opet u najboljem slučaju — mogao biti i činilac ograničenog pomirenja interesa između pojedinih ekonomsko-političkih monopola i radničkih masa koje taj monopol angažuje, a radništvo bi, bar donekle, podržavalo te monopole u sukobu sa drugim monopolima. Očigledno da takav sindikat ne bi bio organizacija radničke klase.

Ako sindikat treba odlučno da pristane uz drugi, radničkosamoupravni način ostvarivanja interesa, konsekvencije su sledeće. Prvo: organizaciju i delatnost sindikata moraju opredeljavati bitni interesi radničke klase kao celine. Samoupravno ostvarivanje pojedinačnih, grupnih i opštih interesa radnika može se postizati jedino ujedinjavanjem i usaglašavanjem ciljeva i sredstava udružene delatnosti na bazi saznanja i praktične afirmacije zajedničkih radničko-klasnih interesa. A ovi se tiču uslova, načina i rezultata zajedničke delatnosti, od kojih zavisi da li će radnici kao pojedinci i grupe biti u stanju da radom i samoupravljanjem postiču vlastite ciljeve, zadovoljavaju autentične i sve razvijenije ljudske potrebe, razvijaju autentične ljudske sposobnosti (a ne radnu snagu za unajmljivanje) i unapređuju delatnosti kao svoje vlastite. U ovoj istorijskoj situaciji interes radničke klase dobija potpuno određenu, nedvosmisleno odredbu kao bitna pretpostavka i zajednički imenitelj interesa svih učesnika društvenog rada, ukoliko ti

SINDIKAT
NA ISPITU
REVOLUCIONARNE
PRAKSE

interesi treba da se ostvare izvan i nasuprot ekonomske i političke vlasti otuđene od rada, a njihova realizacija da omogući korenitu promenu društvenog položaja radnika (ukidanje najamnog rada, a ostvarivanje asocijacije proizvođača). U tom smislu objektivno određen, interes radničke klase postaje konstituens i nosilac socijalističke društvene integracije.

DR ZORAN
VIDAKOVIĆ

Drugo: ostvarivanje interesa radničke klase implicira opštu primenu radničko-samoupravnog načina ostvarivanja interesa, a isključuje svaki drugi ne-radnički i ne-samoupravni način ostvarivanja interesa. A to je moguće ako se učesnici svih delatnosti u sferi društvene svojine, uključiv i društvene grupe koje su bile više ili manje odeljene od radničke klase, prevedu na radničko-samoupravni način ostvarivanja interesa, otrgnu od svakog drugog načina ostvarivanja interesa (pomoću oslonca na bilo koji vid društvene moći osamostaljene od rada). Nedvosmisleno opredeljen za ostvarivanje radničko-klasnih interesa, sindikat postaje jedan od bitnih činilaca takvog prevođenja. A to znači, u suštini, integracije drugih društvenih grupa sa radničkom klasom. Drugim rečima, sindikat ostvaruje interese svih grupa zaposlenog stanovništva u horizontu radničko-klasnih interesa; utoliko je organizacija svih učesnika društvenog rada ukoliko ovi ostvaruju interese na integralan radničko-samoupravni način, u smeru i u skladu sa zajedničkim bitnim, radničko-klasnim interesima.

Sledi treća konsekvencija. Sindikat se mora emancipovati od svih ekonomsko-političkih monopola, od svih centara ekonomske i političke moći odeljene od rada, od svih struktura društvene moći koje razjedinjuju radničku klasu i omogućuju ostvarivanje grupnih interesa izvan radničke klase i radničkog samoupravljanja. Emancipacija postaje moguća upravo zato što je radništvo upućeno na ostvarivanje interesa mimo i nasuprot svih struktura otuđene društvene moći. To je nužan, ali ne i dovoljan uslov za emancipaciju sindikata. Neophodan je i odgovarajući kvalitet organizacije sindikata.

I, najzad, četvrta konsekvencija: organizacija sindikata mora biti zasnovana na razvijenim temeljima bitno socijalističke, radničke, radničko-klasne demokratije. Tako da u svim njegovim organima i u svim segmentima njegove delatnosti zaista nadjača uticaj i interes radničkih masa. Bez daljeg je jasno da inače ne može biti postignuta emancipacija sindikata. Ali, pored toga, treba zapaziti — ništa manje važno — da se bez razvijene radničko-klasne demokratije sindikat ne može osloboditi presije razmravljenih posebnih interesa i doprineti zasnivanju interesa svih učesnika društvenog rada na zajedničkim bitnim, radničko-klasnim interesima, a da pri tome ne padne u zamku izražavanja iluzornih opštih interesa, tj. nametanja rešenja i nagodbi koje se razlikuju od stvarnih interesa radnika. U ovom razdoblju društvenog razvoja, imperativ radničko-klasne demokratije leži u tome što se objektivno određeni radničko-klasni interesi ne mogu svesno artikulirati i os-

tvarivati pukim zbrajanjem pojedinačnih i grupnih interesa radnika, ali se takođe ne mogu izvoditi ni samo iz opštih saznanja dostupnih sa osmatračnica podignutih iznad radničke mase. Neophodna je kritička analiza pojedinačno saznatih interesa i njihovo korigovanje, razvijanje i osmišljavanje u horizontu ukupnih uslova, mogućnosti i ciljeva delatnosti radništva, kao što je neophodno i neprestano preispitivanje, korigovanje i razvijanje tih ukupnih uslova, mogućnosti i ciljeva polazeći od stvarnog položaja, konkretnih mogućnosti i ciljeva delatnosti pojedinih skupina radnika. Zasnivajući svoju organizaciju na razvijenoj radničkoj-klasnoj demokratiji, sindikat može postati jedan od glavnih pokretača i nosilaca ovog dvosmernog procesa izražavanja i ostvarivanja interesa radnika.

SINDIKAT
NA ISPITU
REVOLUCIONARNE
PRAKSE

S tim bi mogao biti zaključen odgovor na pitanje o klasnoj prirodi sindikata i njegovom odnosu prema pojedinim društvenim grupama u razdoblju kad nastupa radničko-samoupravni način ostvarivanja interesa. U tom razdoblju neophodan je izrazito radničko-klasni sindikat, bez kompromisa sa drugim grupnim interesima i drugim načinima ostvarivanja grupnih interesa. Kao organizacija za ostvarivanje interesa radničke klase, sindikat može doprineti ujedinjavanju interesa ne samo različitih delova radničke klase već i drugih grupa učesnika društvenog rada, koje se postepeno integrišu sa radničkom klasom (a mogu da se integrišu samo na bazi radničko-klasnih interesa).

Ovu tezu sve teže je osporavati direktno i otvoreno. Ipak se radničko-klasni sindikat osporava na prikriven i zaobilazan način, a pomoću teze da u jugoslovenskom društvu postoji više radničkih klasa, više po nacijama i po republikama raspoređenih radničkih klasa. Tvrdi se da takvoj društvenoj konfiguraciji odgovara provođenje sindikata prvenstveno na regionalni, teritorijalno-politički princip organizovanja, sa republikom i nacijom kao fokusom ekonomske i socijalne integracije i izražavanja interesa (federativno ustrojstvo nacionalnih, odnosno republičkih sindikalnih saveza). Treba otvoreni reći da ova teza predstavlja ideološko oblikovanje tendencije da se razlomljeni i dekadentni etatizam sabere i obnovi na regionalnoj osnovi, podmađujući se u braku ili konkubinatu sa kvazikapitalističkim oblicima ekonomskog monopola (sprega regionalnih etatističkih struktura sa oblicima bankarskog, odnosno finansijskog kapitala, regionalno ograničenim privrednim korporacijama itd.). Ovaj vid ekonomsko-političkog monopola pretenduje da pod svoju kontrolu podvede i sindikat, a da se radničkoj klasi u novom ruhu još jednom paternalistički predstavi, sad kao zastupnik i zaštitnik interesa jedne ili druge regionalno, odnosno nacionalno odeljene radničke klase. Argumenti, prethodno izloženi povodom dva bitno različita načina ostvarivanja interesa, mogu da pokažu da takav sindikat ne bi bio organizacija za ostvarivanje interesa jedne ili druge radničke klase, već za podređivanje interesa radništva sasvim drukčijoj logici ostvarivanja interesa i društvene moći.

U svakom pojedinačnom društvu, bilo ono jednonacionalno ili višenacionalno, postoji jedinstvena klasna, odnosno društvena struktura, opredeljena jedinstvom i istorodnošću osnovnih društvenih procesa i odnosa. Ukoliko se ne osporava da je jugoslovensko jedno od pojedinačnih društava (sa jedinstvenim procesom rada i ekonomske reprodukcije), nepobitno je da u takvom društvu postoji jedna jedina i jedinstvena radnička klasa. Nacionalna struktura pojedinačnog društva čini jednu od dimenzija strukturisanja tog društva, i ukršta se sa osnovnom, klasnom dimenzijom društvenog strukturisanja, ali nipošto ne lomi klasnu strukturu na više posebnih klasnih struktura, već je i sama — u dugoročnom procesu formiranja, razvijanja i međusobnog odnošenja nacija — opredeljena razvojem klasa i ukupne društvene strukture. U jugoslovenskom, višenacionalnom pojedinačnom društvu, koje se dalje socijalistički razvija i resktrukturiše — kako očekujemo i težimo — na radničko-samoupravnoj osnovi, razvitak svake pojedine nacije i odnosi među njima bitno zavise od odnosa među delovima radničke klase, opredeljeni su razvitkom radničke klase i ostvarivanjem njenih bitnih interesa. Ukoliko se u takvom razvoju javljaju različiti položaji i moguće protivrečnosti među nacijama i regionima usled različitih tvorevina prošlih društvenih procesa i neizbežno neravnomernog razvitka, njihovo bitno socijalističko razrešavanje moguće je samo unutar radničke klase, potpunijim ujedinjavanjem i usaglašavanjem interesa radnika na bazi njihovog suštinskog, klasnog interesa. Razvitak međunacionalnih odnosa na socijalističkim samoupravnim osnovama može imati samo tu klasnu sadržinu (radničko-samoupravni način ostvarivanja interesa, privredne i socijalne integracije). Zato je sindikat kao organizacija za ostvarivanje interesa jedinstvene radničke klase bitan činilac nacionalnog razvitka i socijalističkih međunacionalnih odnosa.¹⁾

¹⁾ Prethodno obeležene alternative daljeg razvoja jugoslovenskog sindikata (kao organizacije radničke klase ili organizacije za zastupanje interesa razjedinjenih društvenih grupa) moguće je uporediti sa opštim tendencijama u savremenom sindikalnom pokretu u svetu. Bez obzira na veoma različite posebne uslove radničkog pokreta u pojedinim kapitalističkim kao i socijalističkim društvima, u savremenom svetu postoje i bitne opšte karakteristike i integralne tendencije značajne za radnički pokret. Kasno-kapitalistička struktura na više načina teži da sindikat integriše u društveni sistem, tj. način održavanja i reprodukcije te strukture. Krupne kapitalističke korporacije teže da sindikalnu organizaciju i akciju zatvore unutar preduzeća, i da — uporedo sa „unutrašnjim” sukobima i nagodbama sa radnicima — vežu za sebe interese „svojih” radnika u sukobu sa drugim monopolističkim kapitalima. Tome doprinosi objektivna tendencija integracije radnika u preduzeće, skopčana sa značajnim promenama u tehnno-ekonomskoj strukturi kapitalističke proizvodnje. Preduzetni sindikat trebalo bi da se solidariše sa kapitalističkom upravom, u konkurenciji i borbi sa drugim kapitalističkim preduzećima, i „njihovim” radnicima i „njihovim” sindikatima. Razjedinjavanju sindikalne akcije radnika pogoduju znatne razlike u položaju pojedinih slojeva radničke klase, što je svojstveno kapitalističkoj strukturi. U drugom pravcu, etatiistički elementi kasnokapitalističke strukture teže da integrišu sindikat kao partnera za posredovanje između rada i kapitala i za posredovanje između pojedinih skupina najamnih radnika koji konkurišu na tržištu radne snage (institucionalizacija i etatiistička kontrola tržišta radne snage). U takvom sindikatu vidi se protivteža radikalnim radničkim zahtevima. Bitno neravnomerni kapitalistički razvitak pojedinih društava, kao i pojedinih regiona, rasa i nacija u istim društvima, koristi se i u tom smislu da se sindikati vežu za posebne interese kapitala koji dobijaju formu posebnih državnih, nacionalnih, regionalnih ili rasnih interesa. Otud manipulisanje sindikatima u borbi protiv interesa radnika u drugim zemljama, radnika drugih nacija i rasa itd. U svemu tome vidimo opštu tendenciju visokoorganizovanog kapitala da ostvari kontrolu nad jednim delom radničkog pokreta sprežanjem parci-

Radništvo se organizuje u sindikat da bi sabralo i domašilo društvenu moć za ostvarivanje svojih interesa. Ta moć zavisi od ukupnog položaja radničke klase u društvu, njenog uдела u društvenoj proizvodnji i aktivnom stanovništvu, ekonomske i političke strukture društva, razvijenosti klasnih organizacija i klasne svesti, kao i od društveno-ekonomske, političke i idejne homogenosti klase. Sindikat je jedan od činilaca društvene moći radništva, u međusobnoj zavisnosti sa drugim činiocima. Način delovanja sindikata nije samo u vezi sa pitanjem koliko društvene moći poseduje radništvo, već i sa kvalitativnim odredbama ukupne strukture društvene moći. U različitim društvenim strukturama moć radništva formira se i izražava na bitno različite načine; tome odgovaraju i bitno različite osobine sindikalnog organizovanja i delovanja.

U antagonističkoj društvenoj strukturi sindikat polazi od odbrambene, zaštitne funkcije. Organizuje otpornu snagu rada kako bi ograničio dominaciju društvenih grupa koje poseduju monopol ekonomske i političke vlasti i eksploataciju radnika. Društvena moć radnika se tu najpre javlja u vidu sposobnosti odupiranja. Ta moć može se razviti u smislu negiranja klasne strukture ili može biti više ili manje integrisana u sistem reprodukcije te strukture.

Drugi način ostvarivanja moći radničke klase javlja se u društvenoj strukturi koju obeležavamo nikad dovoljno određenim pojmom socijalističkog etatizma. Tad imamo (od strane društvenih grupa izvan radničke klase) posredovanu, kontrolisanu i ograničavanu društvenu moć radništva, izraženu kroz čitav sistem ekonomske i političke vlasti. Preko tog sistema ostvaruju se, na protivrečan način, neposredni i perspektivni interesi radništva. Ekonomska i politička vlast ne bi se mogla održati ako te interese ne bi ostvarivale; ali unutar protivrečnih društveno-ekonomskih odnosa direktnih nosilaca te vlasti, odnosno ekonomsko-političkog monopola, i radnika bitno je ograničena otporna snaga rada. Zato je sindikat u svojoj odbrambenoj funkciji, kao činilac moći odupiranja, uglavnom osujećen, a pripada mu da — bliže periferiji nego središtu društvene moći — sudeluje u ovom načinu posredovanja i ograničenog ostvarivanja interesa radnika. Sindikat može biti više ili manje značajan kanal uticaja radnika unutar etatistički strukturisane društvene moći.

U radničko-samoupravnoj strukturi društva pretpostavljamo treći način ostvarivanja društvene moći radničke klase. Reč je o nastajanju bitno drukčijeg tipa društvene moći. Struktura samoupravnog, asocijativnog tipa društvene moći ne zasniva se na nejednakoj raspodeli, an-

jalnih interesa pojedinih skupina radnika sa interesima pojedinih kapitalističkih grupacija, pod hegemonijom ovih drugih interesa, a naročito pomoću manipulacije sa sindikatima koji gube radničko-klasna obeležja.

tagonističkoj konkurenciji i hijerarhijskom ustrojstvu ekonomske i političke vlasti, već na udruživanju radnika koji stavljaju pod zajedničku kontrolu materijalne i društvene pretpostavke rada i reprodukcije. Ovaj tip društvene moći nastaje u samoupravno organizovanoj delatnosti usmerenoj ka zajedničkim bitnim interesima radnika; zato najpre kao društvena moć samoupravno organizovane radničke klase. Ukoliko je reč o takvom načinu ostvarivanja društvene moći radništva, sindikat bi bio činilac udruživanja radnika, ujedinjavanja i usaglašavanja njihovih interesa; opredeljivanja zajedničkih ciljeva i njima primerenih sredstava; oblikovanja radničko-samoupravnim odnosima adekvatnih društvenih principa, kriterijuma i normi, kolektivnih stavova i društvenih vrednosti pomoću kojih se regulišu društveni procesi i odnosi.

To su — u teorijskoj apstrakciji — tri načina formiranja i ostvarivanja društvene moći radničke klase i njima odgovarajuća tri teorijska modela sindikata. Šta predstoji jugoslovenskom sindikatu kao organizaciji za ostvarivanje interesa radničke klase? Može li se očekivati da sindikat bude isključivo orijentisan prema trećem načinu ostvarivanja društvene moći radništva? Opredeljujemo se za odrećan odgovor, jer radničkoj klasi tek predstoji da zasnuje radničko-samoupravnu strukturu društva.

Današnje jugoslovensko društvo karakteriše jednovremeno dejstvo, sukob i preplitanje divergentnih tendencija u odnosima proizvodnje i celokupnoj društvenoj strukturi. U jednom smeru „vuče“ bitno socijalistička tendencija, koju najviše predstavlja radničko samoupravljanje, i to samo ukoliko je zastupljena njegova autentična klasna sadržina (ostvarivanje bitnih interesa radnika njihovom vlastitom delatnošću, a pomoću asocijativne društvene moći). Istoj tendenciji pripada i upotreba ekonomske i političke vlasti i drugih komponenti društvene moći radi ostvarivanja bitnih interesa radničke klase i razvijanja uslova za radničko samoupravljanje. Drugi smer ima birokratsko-etatiistička tendencija, sve više udaljena od interesa radnika. Iz njenog krila proizašla je „grupnosvojinska“ tendencija, koju karakterišu kvazikapitalistički odnosi među privrednim jedinicama, bankama i drugim organizacijama i analogni odnosi između pridržalaca ekonomske vlasti i radnika u pojedinačnim društvenim radnim telima. Dve nesocijalističke tendencije se prepliću, uzajamno uslovljavaju i stimulišu, i u raznovidnim oblicima sprege oponiraju bitnoj sadržini radničkog samoupravljanja. Usled protivdejstva dve nesocijalističke tendencije, radničko samoupravljanje teško može da razvije svojstva autentična njegovoj klasnoj sadržini; bitno ograničavano spolja birokratsko-etatiističkim tendencijama, biva dalje i iznutra podlokavano, izobličavano i mestimično preokretano u svoju suprotnost, pod presijom „grupnosvojinske“ (kvazikapitalističke) tendencije.

Sindikati se nalaze u stecištu sukoba bitno različitih i uzajamno nepomirljivih tendencija u osnovnim društvenim procesima. Pošto se u spletu tih tendencija javljaju elementi društvenih

procesa i odnosa svojstveni različitim društvenim strukturama (antagonističkoj strukturi, socijalističkom etatizmu i radničko-samoupravnoj strukturi), u isto vreme su prisutna sva tri istorijska tipa ostvarivanja interesa radničke klase, pa, saglasno tome, i tri mogućnosti i tendencije u pogledu organizovanja i delovanja sindikata. Ukoliko radnici bivaju podvrgavani dominaciji i eksploataciji tipičnoj za odnose kapitala i najamnog rada, a pod presijom dekadentnih etatističkih struktura i „grupnosvojinske“ tendencije, na sindikatu leži da sabere i uspostavi otpornu snagu rada. U odnosu na preostale elemente socijalističkog etatizma, sindikalna organizacija radničke klase može da doprinese pojačanom uticaju radnika na odlučivanje o društvenim poslovima unutar sistema vlasti i upravljanja koji je odeljen od rada i radnika, da prepreči put mogućem udaljavanju ekonomske i političke vlasti od interesa radnika i da vrši pritisak u smislu bitno socijalističke upotrebe vlasti i njenog približavanja radničkoj klasi i radničkom samoupravljanju. A u odnosu na elemente radničko-samoupravne strukture društva, sindikatu pripada da inicira, podržava, vodi, usmerava itd. sve vidove pokreta radnika radi uspostavljanja asocijativne društvene moći. A da bi takva moć radnika mogla da bude uspostavljena i ostvarivana, na sindikatu je da doprinosi i formiranju bitnih elemenata društvene svesti radnika adekvatne radničko-samoupravnim odnosima, tj. formiranju radničko-samoupravne kulture (a ta kultura obuhvata, pored ostalog, principe i kriterijume samoupravnog odlučivanja; norme saradnje, ekonomskog ponašanja, solidarnosti itd.).

Poslednji vid delatnosti sindikata, kome pripada budućnost, ne može biti u većim razmerama ostvaren dokle god bitno socijalistička tendencija ne bi nadjačala i odlučno suzbila suprotne nesocijalističke tendencije u odnosima proizvodnje i celokupnoj društvenoj strukturi. Sindikat — a to je njegova naglašeno značajna uloga u predstojećem razdoblju — može bitno doprineti borbi radničke klase protiv nesocijalističkih tendencija. U odnosu na nesocijalističke tendencije, delatnost sindikata — ukoliko se ne odriče interesa radničke klase — mora obuhvatati sve istorijski formirane načine uspostavljanja društvene moći radničke klase u antagonističkoj društvenoj strukturi. Isto tako, sindikat ne može napustiti ni preostalo polje socijalističkog etatizma, gde duvaju vetrovi i u bitno socijalističkom smeru, ali i ka birokratskim i kvazikapitalističkim smerovima. Polazeći od stvarnih društvenih odnosa, od stvarnog položaja radničke klase, sindikat se ne može odreći nijednog sredstva iz istorijskog arsenala klasne borbe odnosno borbe za društvenu moć radničke klase. Ali na koji način upotrebiti ta sredstva? Tu nastaje vododelnica. Sindikat se nalazi pred opcijom od dalekosežnog značaja, jer u pogledu kombinovanja tri istorijski poznata načina ostvarivanja interesa i moći radničke klase postoje bitno različite mogućnosti. Lepezu različitih mogućnosti skrat ćemo na dve osnovne alternative.

Jedna od alternativa bila bi u tome da se „klasična“ sredstva i

oblici sindikalne akcije, radi organizovanja otporne snage rada, zaštite od dominacije i eksploatacije, upotrebe tako kao da su društveni odnosi u kojima se javlja nužnost takve odbrane u ovom razdoblju društveno zakonita pojava, više ili manje neizbežni i u osnovi neizmenljivi. Sindikat prihvata fundamentalne odnose iz kojih proizlazi mogućnost i tendencija dominacije i eksploatacije, i preuzima institucionalizovanu funkciju zaštite radnika, odnosno teži poboljšanju položaja radnika u datim odnosima. U tom slučaju verovatno je da će se sredstva i oblici sindikalne akcije radi o d b r a n e radnika kanalisati na način primenjen prilikom nastojanja da se sindikat integriše u kapitalistički sistem.

Slično tome, sindikat može prihvatiti sudelovanje u sistemu vlasti i upravljanja relativno osamostaljenom od radnika, ali na način svojstven podređenoj ulozi sindikata u odnosu na etatističku strukturu društvene moći. To bi moglo biti sudelovanje u ulozi m l a đ e g p a r t n e r a, partnera sa manjim uticajem, a eventualno i blede, malo efikasne i „malo opasne” opozicije. Šta bi dobila radnička klasa sa ulogom sindikata u smislu svojevrstne „zvanične opozicije Njenog Veličanstva Birokratije”? U poređenju sa „poslušnikom Njenog Veličanstva”, da li bi „zvanična opozicija Njenog Veličanstva” značila bitan napredak?

Izborom ove alternative (jedne ili druge varijante, odnosno obe na neki način kombinovane) sindikat bi ostao u d e f a n z i v i prema nesocijalističkim tendencijama, a njegova defanzivna snaga mogla bi biti znatno umanjena svim poznatim sredstvima integracije sindikata u sistem. Taj izbor bi sindikat vratio istorijski nazad. A pitanje je da li bi u sadašnjoj situaciji mogao na ovaj način da doprinese ostvarivanju društvene moći i interesa radničke klase i toliko koliko sindikat na isti način doprinosi u kapitalističkoj strukturi, odnosno u sklopu socijalističkog etatizma.

Druga alternativa značila bi opredeljenje sindikata za nepomirljiv odnos i praktično negiranje svih birokratsko-etatističkih i kvazikapitalističkih elemenata u društvenoj strukturi, uz potrebu svih istorijski poznatih sredstava i oblika sindikalne akcije, ali uvek u smislu njihovog p r e v o đ e n j a u sredstva za uspostavljanje s a m o u p r a v n e, a s o c i j a t i v n e moći radnika.

U tom slučaju, sindikat bi svoju delatnost u odnosu na nesocijalističke i konzervativne tendencije — u smislu organizovanja otporne snage rada i u smislu pritiska na sistem vlasti i upravljanja, koji je donekle odvojen od radnika — iščupao, otrgao od svakog vida podložnosti tim tendencijama i mirenja s njima. Upotreba tih sredstava i oblika radničke akcije p o d u p i r a l a bi delatnost sindikata kao inicijatora samoupravnog udruživanja radnika i sudeonika u borbi za bitno novu strukturu društvene moći, a na taj način bi u svemu dobila o f a n z i v n i karakter. A to znači da svaka opšta i pojedinačna akcija za zaštitu radnika od dominacije i eksploatacije prerasta u akciju za uspostavljanje

i razvijanje samoupravne, asocijativne moći radnika, za uspostavljanje kontrole udruženih radnika nad svim društvenim procesima kako bi se eliminisala mogućnost dominacije i eksploatacije. Isto tako, svaki vid delatnosti sindikata odgovarajući radničko-samoupravnim elementima društvene strukture, pretpostavlja bi spremnost i sposobnost sindikata da upotrebi i druga adekvatna sredstva protiv svih pojava u društvu koje potiru ili ugrožavaju radničko-samoupravne odnose.

Ne treba gajiti iluzije da se izvori nesocijalističkih tendencija mogu namah ukloniti, pa i kad bi radnički pokret bio energičan i radikaln. Te tendencije izvire iz objektivnih uslova materijalnog života društva, a oslanjaju se na mnoge tvorevine prošlih društvenih procesa (formirane društvene grupe i njihove posebne interese, ekonomske i političke prednosti i ideologiju; protivrečne osobine radničke klase nastale usled preplitanja revolucionarnih društvenih promena sa reprodukcijom ekonomsko-političkih monopola i najamnog rada; različite slojeve društvene kulture svojstvene pretkapitalističkoj strukturi, različitim fazama kapitalizma i različitim obličjima etatizma; osobine društvenih ustanova i organizacija nastale i očvrsle u prethodnom razdoblju socijalističkog razvitka itd.) Kombinovanje različitih istorijskih tipova radničke akcije, ali usmerenih ka tipu kojem pripada budućnost, verovatno će biti trajnija karakteristika radničkog pokreta u daljem toku socijalističke rekonstrukcije društva. Treba imati u vidu da nesocijalističke i konzervativne tendencije multiplikuju svoju snagu upravo time što kombinuju različite načine otuđivanja društvene moći od radnika (kvazikapitalistički sa birokratskoetatističkim), a pri tome imaju mogućnost da nominalno radničke ustanove i organizacije (političku vlast radničke klase, radničko samoupravljanje, revolucionarnu političku organizaciju) donekle upotrebe za mistifikaciju društvenih odnosa, za prigušivanje samostalne radničke akcije i za manipulisanje radničkim zahtevima i aktivnostima. Naspram takvog dejstva nesocijalističkih elemenata u društvu, zapretnih u teško razmršive čvorove i infiltriranih u sve vidove delatnosti radničke klase, ta klasa bi bila nemoćna ako bi bila upućena samo na jedan oblik društvene akcije.

Radnička klasa mora prihvatiti složene manevre u borbi za bitno socijalističke društvene odnose, ne zanoseći se zabludom da se ti odnosi mogu stvarati na čistoj ploči, bez hibridnih spojeva, sukoba i dugotrajne konfrontacije sa reprodukcijom društvenih odnosa sasvim drugačijeg istorijskog tipa. U ovom razdoblju, svaka revolucionarna društvena promena ima i naličje, pruža mogućnost i za jačanje nesocijalističkih tendencija (na primer, samoupravljanje u osnovnim radnim jedinicama, ili integracija samoupravnih jedinica, ili društveno planiranje upotrebe akumulirane vrednosti itd.). Ali, isto tako, u sadašnjoj društvenoj strukturi nema nijednog oblika reprodukcije od rada osamostaljene društvene moći koji ne pruža mogućnost za radikalnu radničku akciju, za preokretanje otuđene u asocijativnu društvenu moć, za podređivanje ekonomskih, političkih i kulturnih procesa

SINDIKAT
NA ISPITU
REVOLUCIONARNE
PRAKSE

interesima radničke klase. Birokratsko-etatiistička tendencija ne može se potpuno otrgnuti od revolucionarne, radničko-klasne upotrebe ekonomske i političke vlasti; „grupnosvojska“ tendencija ne može se „osloboditi“ radničkog samoupravljanja. Sve to govori da se društvo nalazi u takvom razvojnom periodu kada socijalizam nastaje uz neizbežnu reprodukciju elemenata klasne društvene strukture, i u svom razvoju mora da iscrpe, negira i prevaziđe klasno društvo, a može to da postigne jedino razvijanjem sopstvene materijalne, socijalne i kulturne osnove. Ako se iz tog saznanja izvode načela sindikalnog pokreta radnika, taj pokret će se otvoreno sučeljavati sa svim elementima klasne strukture i dejstvovati primerno mogućnostima za njihovo uklanjanje, ali će svako takvo delovanje okretati ka radikalnim promenama društvene strukture. Takva sindikalna organizacija i akcija o r g a n s k i povezuje borbu za neposredne interese radnika sa trajnom akcijom za magistralnu promenu društva. Taj i m p e r a t i v — ne izmišljeni zahtev, već izraz stvarno nastalih mogućnosti društvenog razvoja — odbacuje na stranu sve istorijski poznate dileme i jednostranosti sindikalne organizacije (tredjunionističku, odnosno socijaldemokratsku, anarhosindikalističku, orijentaciju koja sindikat podređuje političkim partijama, etatiističku itd.), a koje su nastale usled jednog ili drugog načina razilaženja između akcije za neposredne interese radnika i akcije za radikalnu promenu društva.

Polazeći od ovih načelnih premisa, moguće je tražiti posebne odgovore o načinu sindikalnog organizovanja i delovanja na različitim nivoima društvenog organizovanja, u odnosu na ustanove radničkog i društvenog samoupravljanja i u odnosu na ustanove političke vlasti, prema različitim segmentima privrednog sistema i na različitim poljima politike; ti odgovori ne mogu biti svakad i za sve okolnosti jednobrazni.

SINDIKAT, ROBNA PROIZVODNJA I MATERIJALNI NAPREDAK DRUŠTVA

Osporili smo da se radničko-klasni sindikat može zadovoljiti položajem „službene opozicije Njenog Veličanstva Birokratije“. A da li zastupanje teze o sindikatu kao nosiocu praktične kritike samoupravnih i političkih odluka koje se rukovode i ekonomskim zahtevima znači da mu treba pripisati ulogu „zvanične opozicije Njenog Veličanstva Ekonomije“?

Takvo shvatanje često je zastupljeno, izričito ili implicite. Misao je u velikoj meri podlegla antinomiji između humanog i društvenog, na jednoj, i racionalnog i ekonomskog, na drugoj strani. Ta antinomija u mišljenju proizašla je iz objektivnih suprotnosti u građanskom društvu, koje ni socijalistički etatizam nije u celosti mogao da razreši; preuzimamo je posmatrajući analoge suprotnosti u našem savremenom

društvu i nekritički proširujemo preko granica njenog važenja. Kroz tu prizmu sindikat se vidi kao protagonist izvornih ljudskih potreba radnika, radničke solidarnosti, i drugih ljudskih i društvenih vrednosti, koje — često pod pejorativnim imenom „s o c i j a l a” — stoje naspram oporih i bezdušnih zakona ekonomije. Priznaje se da je ta uloga korisna, pa i neophodna kao neka vrsta t a m p o n a s obzirom na dejstvo objektivnih ekonomskih zakonitosti da bi se u b l a ž i l o, donekle humanizovalo to dejstvo u odnosu na radnike; ali se pri tome pretpostavlja da to, po pravilu, znači i o g r a n i č a v a n j e racionalnosti, ekonomičnosti i drugih načela i kriterijuma kojih se mora držati tržišna privreda, odnosno „racionalna organizacija” proizvodnje i rada. Ako bi bilo tako, trebalo bi znati i granicu delovanja sindikata kao protagoniste zahteva koji ograničavaju ekonomiju. Na takva shvatanja sindikat je svojevremeno odgovorio pojačanim insistiranjem na ekonomskim činocima, takmičeći se u ekonomskoj logici sa zvaničnim predstavnicima ekonomije.

Čini se da nas spomenuta antinomija u mišljenju upućuje pogrešnim putem. Pitanje se mora postaviti drukčije: u kakvom odnosu se nalaze bitni interesi radnika, koje direktno i autonomno zastupa i sindikat, prema ekonomskim procesima u društvu koje svoj materijalni život zasniva na radničko-samoupravnim odnosima proizvodnje? Odgovor će nas dovesti do zaključka d i j a m e t r a l n o s u p r o t n o g antinomiji od koje smo započeli.

Postavljamo najpre p r o i z v o d n j u v r e d n o s t i, odnosno i robnu proizvodnju, u odnos prema interesima radničke klase. Postoje bitno različite mogućnosti daljeg razvijanja proizvodnje vrednosti, odnosno i robne proizvodnje, u jugoslovenskom društvu. Proizvodnja vrednosti može biti socijalistički usmerena tako da se pod kontrolom udruženih radnika razviju i iscrpu njene istorijske mogućnosti. Samoupravno organizovani radnici mogu celishodno koristiti više svojstava proizvodnje vrednosti (njen „mehanizam” za merenje društveno potrebnog radnog vremena; njen sistem poticaja za pokretanje i unapređivanje privrednih aktivnosti; njen sistem komunikacija između proizvodnje i potrošnje, odnosno potrošačkih potreba; njeno dejstvo na tehničku selekciju i selekciju oblika privređivanja itd.). Ali, takođe, proizvodnja vrednosti može se otrgnuti kontroli udruženih radnika, izbeći celishodnom socijalističkom usmeravanju, i primiti više ili manje izražene osobine kapitalističke proizvodnje sa odgovarajućim konsekvencijama u društvenim odnosima.

Da li će se dogoditi jedno ili drugo i koliko jedno ili drugo ne zavisi od objektivnih ekonomskih zakonitosti, već od društvenih snaga koje upravljaju privrednim životom društva. Privredni sistem je jedan od činilaca takvog upravljanja, ali ni taj sistem sam po sebi ne može opredeliti društveni karakter i efekte proizvodnje vrednosti. Reč je o društvenoj usmerenosti svih odluka o privrednim procesima, na svim nivoima odlu-

čivanja o tim procesima. Ako u celokupnom privrednom odlučivanju budu predominantno zastupljeni oni interesi radnika koji opredeljuju njihov samoupravni društveni položaj, ekonomija će biti bitno socijalistički usmerena, a u proizvodnji vrednosti potisnute i suzbijene (odnosno efikasno kontrolisane i neutralisane) njoj imanentne tendencije kapitalističke reprodukcije. Samoupravni društveni položaj radnika negira i isključuje one determinizme u ekonomskoj reprodukciji koji proizvodnji vrednosti daju kapitalistički karakter: pretvaranje akumulirane vrednosti u kapital, koji ekonomsku moć otuđuje od rada, i pretvaranje radnikovih sposobnosti u najamnu radnu snagu, koja se kreće u društvenom procesu rada, formira i obnavlja po zakonitostima tržišta radne snage i unutar antagonističkog odnosa najamnine i viška vrednosti. Svi bitni interesi radnika, koje smo apstrahovali i kao interes radničke klase u socijalističkoj rekonstrukciji društva, zavise od negacije i prevazilaženja ovih determinizama u ekonomskoj reprodukciji. Socijalistički etatizam je dejstvo tih determinizama preinačio i ograničio, ali nije uspeo da ih radikalno prevaziđe, što se izrazilo u društveno-ekonomskim suprotnostima između etatističkog svojinskog monopola i rada. Radikalno rešenje očekujemo od radničko-samoupravnog odlučivanja o svim relevantnim činionicama društvenog procesa rada i reprodukcije. Ali takvo odlučivanje, u procesu nastajanja, susreće se najpre sa ekonomskim i političkim procesima koji nisu u neophodnoj meri podvrgnuti kontroli udruženih radnika, a na koje snažno utiču i grupni interesi različiti od radničko-klasnog interesa. Usled toga i samoupravno odlučivanje potpada pod prisilu determinizama ekonomske reprodukcije koji protivreče samoupravnom društvenom položaju radnika. Zato odlučan ishod ovog zbivanja zavisi od ukupne društvene snage koja će biti aktivirana na strani bitnih interesa radnika.

R a z l u č i v a n j e p r o i z v o d n j e v r e d n o s t i o d k a p i t a l i s t i č k e r e p r o d u k c i j e, ta istorijska vododelnica u ekonomiji, zavisi od izražavanja interesa radnika, odnosno radničke klase, od društvene moći koja će biti sabrana za ostvarivanje tih interesa. Kad ispitujemo ulogu sindikata u tom zbivanju, polazimo od pretpostavke da u sadašnjoj društveno-ekonomskoj strukturi ni organi radničkog samoupravljanja ni politička vlast nisu u stanju da se u neophodnoj meri emancipuju od ekonomskih i društvenih procesa u kojima ovo razlučivanje nije završeno. Na sindikatu je da svim sredstvima o kojima je napred bilo reči vrši konstantan pritisak u smislu primene kriterijuma privrednog odlučivanja saglasnih bitnim interesima radnika, a time izvrši i odlučan uticaj da se radničko-samoupravna ekonomija razluči od kapitalističke robne proizvodnje.

Na radničkoj klasi je, dakle, da uspostavi sopstveni način proizvodnje. To za nju ne može učiniti nijedna posrednička sila u društvu, ni najdobronamerniji kreatori privrednog sistema, ni najsposobniji i njoj privrženi ekonomski kolegiju-

mi. Radničko-samoupravni način proizvodnje može biti uspostavljen samo ogromnim stvaralačkim naporom radništva, naporom koji ima smisla i koji je moguć ako ga prati uporna i nimalo laka borba za uspostavljanje društvene moći radničke klase, za predominaciju interesa radnika. Jer uspostavljanje novog istorijskog tipa društvene proizvodnje nije samo veliko graditeljstvo, već i jedna od najrazvijenijih i najsloženijih faza klasne borbe, u kojoj radništvo treba da sažme i upotrebi celokupno istorijsko iskustvo svoje revolucije da bi u odlučnoj fazi te revolucije dokazalo svoje istorijsko preimućstvo i zapečatilo svoje delo.

Kad se ove teze zastupaju — a one nisu nove — sledi pitanje: a da li to onda znači usporavanje materijalnog napretka društva, da li to znači takvo ograničavanje ekonomije da ona neće dati pune materijalne efekte? Da li podređivanje ekonomije interesima radnika, isključenje iz proizvodnje vrednosti celokupne reprodukcije kapitala i najamne radne snage, protivreći ekonomskoj racionalnosti i drugim principima privređivanja u „modernoj tržišnoj privredi“? Da li društvo kao što je jugoslovensko može takav korak učiniti samo, a izloženo orkanu svetske ekonomije?

Prilikom postavljanja ovakvih upita često se gubi iz vida prethodno pitanje: a šta je racionalnost nekog sistema društvenog privređivanja? Postoji li „nepristrasna“ racionalnost, racionalnost sama po sebi, nezavisna od društvenih kriterijuma, od interesa i ciljeva velikih društvenih grupa (kad je reč o društvu u kojem nije iščezla klasna struktura)? Svaki sistem društvene privrede zasnovan je na nekom principu, osnovnom društvenom kriterijumu koji opredeljuje šta je racionalno, a šta nije. Taj društveni kriterijum racionalnosti izvodi se iz dominantnog interesa u društvu. Sistem društvene privrede je racionalan ako svi njegovi sastojci, veze i odnosi u sistemu, „funkcionišu“ saglasno opredeljujućem interesu, ako se u svim segmentima sistema i u svim fazama ekonomske reprodukcije afirmiše taj interes. U kapitalističkoj proizvodnji to je interes vlasnika kapitala, interes kapitala na jedan ili drugi način personifikovanog, odnosno korporativno organizovanog. Taj interes je sintetizovan i izražen jednostavno i nedvosmisleno u profitu, koji postaje opšti operativni kriterijum kapitalističkog privređivanja, neosporni kriterijum racionalnosti svih odluka u kapitalističkoj privredi. Sledeći taj kriterijum, kapitalistička privreda postaje koherentna, sposobna da se reprodukuje, jer svaka odluka, svaki čin i rezultat privređivanja podleže verifikaciji u odnosu na fundamentalni princip, opredeljujući interes.

Sadašnji jugoslovenski privredni sistem — iako nedovršen i ne u svemu dosledno izveden — počiva na pretpostavci da je interes radnika kao subjekta samoupravljanja opredeljujući činilac privređivanja. U tom subjektu i njegovom interesu pretpostavlja se agens proizvodnje i razvitka proizvodnih snaga rada, celokupnog privređivanja i ekonomske reprodukcije. Može li na toj pretpostavci privrednog sistema za-

snovana privreda biti racionalna ako se pretpostavljeni opredeljujući interes ne potvrđuje u svim segmentima privređivanja i svim fazama ekonomske reprodukcije? U takvoj privredi ne može biti racionalnosti ako interes radnika nije dominantan. Bila bi ekstremna neracionalnost: zasnovati privredni sistem na interesu radnika kao opredeljujućem kriterijumu, a u privrednoj praksi ceniti privredne odluke, činove i rezultate privređivanja po nekom drugom kriterijumu racionalnosti (a pogotovo ako bi taj drugi kriterijum bio, recimo, profit ili neka druga kapitalistička kategorija koja je u objektivnoj suprotnosti sa pretpostavljenim prvim kriterijumom). Kao kad bi neko u kapitalističkom načinu proizvodnje naumio da racionalizuje sve odluke, činove i rezultate privređivanja polazeći ne od profita kao kriterijuma racionalnosti, već od sasvim različitog kriterijuma koji potpuno ignoriše interes kapitala. Takav sistem privrede bio bi neodrživ. Ako je takva duboka neracionalnost sadržana u temeljima privređivanja, to ne može ispraviti dalja racionalizacija u pojedinostima koja polazi od izvedenih, ali u odnosu na pretpostavljenu osnovu nekoherentnih kriterijuma (bilo da je posredi racionalizacija u oblasti tehnike i tehnologije, organizacije proizvodnje i rada, oblika i metoda privređivanja ili nekog drugog činioca privrednog procesa). Štaviše, napori za racionalizaciju u pojedinostima ostaju jalovi, ili bivaju osujećeni, ili daju obratne efekte u privređivanju.

Celokupno iskustvo našeg privrednog života, a naročito u godinama privredne reforme, potvrđuje da uspešan privredni razvoj i funkcionisanje privrednog sistema zavise od toga da li će interes radnika biti ugrađen u sve elemente privrednog sistema, u sve privredne odluke, u sve faze ekonomske reprodukcije, kao opredeljujući princip i nedvosmisleni kriterijum. To je uslov koherentnosti, vitalnosti i produktivnosti ovog načina privređivanja; inače, taj način ne može biti uspešan, ne može obezbediti privredni rast pa čak ni prostu reprodukciju činilaca proizvodnje, jednostavno ne može da opstane.

Sve što je rečeno o ulozi sindikata u odnosu na uspostavljanje radničko-samoupravnog načina proizvodnje, u celosti važi i za obezbeđenje fundamentalne racionalnosti privređivanja. Organizacija usredsređena na ostvarivanje interesa radnika, osposobljena da taj interes autentično izražava i snažno zastupa u svim društvenim procesima, a naročito u privrednom upravljanju, postaje u razdoblju uspostavljanja radničko-samoupravnog načina proizvodnje bitan činilac racionalizacije privređivanja, privrednog razvoja i funkcionisanja privrednog sistema. Kad sindikat i svi organi društvene moći radnika zastupaju interes radnika i teže da ga izraze, pa i u borbi nametnu, tako da bude opredeljujući u celokupnom privrednom i društvenom životu, ne čine to, odnosno ne treba to da čine sa stanovišta socijalnog ublažavanja i „popravljanja” dejstva ekonomskih zakonitosti, niti sa stanovišta humanizacije ekonomije koja bi bila njeno ograničenje,

već i sa stanovišta same ekonomije, sa stanovišta ekonomskih zakona u nastupajućem radničko-samoupravnom načinu proizvodnje, sa stanovišta jedinog mogućeg načina da društvo materijalno i svestrano napreduje u uslovima radničkog samoupravljanja. Očigledno da humanizacija (pre svega, ukidanje najamnog rada i kapitala) postaje imperativ takve ekonomije. Radnički kriterijum racionalnosti ne može suprotstavljati racionalno humanom i ekonomično socijalnom. Po tom kriterijumu je razvitak potreba, sposobnosti i delatnosti radnika, proširena reprodukcija njegovog života, — jednovremeno i jednako ekonomska pretpostavka humanizacije i ljudska pretpostavka privrednog prosperiteta; a solidarnost udruženih radnika, — jednovremeno i jednako ekonomska pretpostavka asocijacije i samoupravne društvene moći radnika i društvena, etička i kulturna pretpostavka razvitka i funkcionisanja proizvodnih snaga društvenog rada.

SINDIKAT
NA ISPITU
REVOLUCIONARNE
PRAKSE

Funkcija sindikata u odnosu na uspostavljanje i racionalizaciju radničko-samoupravnog načina proizvodnje ne sastoji se samo u tome da se sabere i upotrebi društvena moć radi predominacije interesa radnika. Reč je i o saznavanju, artikulaciji, formiranju i udruživanju tog interesa, tako da ovaj zaista može biti vrhovni i opšti, načelni i dovoljno operativni kriterijum svake odluke, čina i učinka u privrednim i društvenim procesima. Kapitalistički način proizvodnje osigurao je svoju koherentnost i efikasnost sublimirajući mnoštvo kapitalističkih interesa u profitu kao pokretaču, principu, kriterijumu i merilu privrednih procesa. Radničko-samoupravni način proizvodnje nalazi se u tom pogledu pred mnogo složenijim zadatkom, jer njegov analog profitu (tj. bitni interes radnika) ne može ignorisati one ljudske potrebe i društvene vrednosti prema kojima je profit bio ravnodušan ili im je bio neprijateljski.

Verovatno je da radnički način proizvodnje ne može pronaći takvo jednostavno i „automatsko” rešenje kakvo je kapitalizam imao u profitu. Pokazuje se da ni dohoda sam po sebi ne predstavlja jednoznačan i „automatski” primenjiv kriterijum, već samo mogućnost i jedan od nužnih uslova da se izrazi i upotrebi autentičan radnički kriterijum. A do takvog kriterijuma može se doći samo naporom da se utvrde objektivne pretpostavke i mogućnosti za prevazilaženje najamnog rada, za proširenu reprodukciju radnikovog života, za ekonomsku uzajamnost radova i društvenu solidarnost radnika. U tom pogledu se pokazuje da je izvođenje takvog kriterijuma nemoguće dok se iz mnoštva pojedinačnih i grupnih interesa ne izluči zajednički bitni imenitelj, ujedno i pretpostavka ostvarenja pojedinačnih i grupnih interesa radnika. A tad imamo radničko-klasni interes, konkretno-istorijski izražen u prevazilaženju najamnog rada i uspostavljanju radničko-samoupravnog

položaja svih učesnika društvenog rada, jer to je opšta pretpostavka za realizaciju mnoštva pojedinačnih i grupnih interesa radnika. U tom smislu radnička klasa, delatnost radništva kao klase, interes i moć radništva kao klase, sistem društvenih vrednosti i normi i celokupna kultura radništva kao klase koja sama sebe oslobađa — postaje glavni činilac „sublimacije” mnoštva interesa i bitni i opšti izraz od kojeg polazi vrhovni kriterijum za zasnivanje i funkcionisanje radničko-samoupravnog načina proizvodnje, a koji se u svakom segmentu te proizvodnje može potvrđivati kao pretpostavka za realizaciju pojedinačnih i grupnih interesa radnika.

dr krsto
kilibarda

SINDIKAT U BORBI PROTIV
NESAMOUPRAVNE MOĆI

SINDIKAT
KAO FAKTOR
SAMOUPRAVLJANJA

Sindikata je faktor samoupravnog formiranja i upotrebe društvene moći na socijalističkim osnovama u mjeri u kojoj je na nivou svoje istorijske uloge danas u našem društvu. To istovremeno znači da je on faktor koji onemogućuje nesamoupravnu društvenu moć, eliminiše nesamoupravne orijentacije u društvu. Nesamoupravna, nesocijalistička društvena moć pojavljuje se kao moć otuđena od samoupravljača u vidu birokratije i tehnokratije (shvaćene kao otuđene društvene grupe van uticaja i kontrole samoupravljača na socijalističkim osnovama) kao i destruktivna moć anarhističkih subjekata koji ne poštuju norme dalje socijalističke humanizacije odnosa. Teškoće u savlađivanju, likvidaciji nesamoupravne moći nastaju naročito onda ako se prikazuje kao samoupravna, pod plaštom samoupravljanja, noseći formalne samoupravne odlike.

Socijalistički usmjerena moć sindikata može se mjeriti time koliko i kako on onemogućuje nesocijalističke, nesamoupravne orijentacije u našem društvu i koliko, sa svoje strane, stvara uslove i omogućuje pobjedu istine, javne borbe argumentima, ostvarenju principa socijalizma. To je istovremeno borba protiv ostvarivanja moći sa stanovišta društvene uloge, društvenog položaja, ako nije zasnovana na istini, argumentima i socijalističkim orijentacijama nosilaca te moći.

Poznate su pojave nesamoupravne moći, o kojima često govore samoupravljači. To pokazuju i razna istraživanja. Pored ostalog, ispitivanom sindikalnom članstvu* pretpostavljeno

*) Prema istraživanju koje je organizovalo CV SSSJ, a iz dijela kojeg je autor vodio (prepreke sindikalnog angažovanja).

je da se u njihovoj radnoj organizaciji raspravlja, odlučuje da li će se izgraditi neki novi objekt. U diskusiji učestvuju sledeći faktori radne organizacije: organi samoupravljanja, organi rukovođenja, organizacija SK, sindikalna organizacija. Skoro podjednako ima razloga za izgradnju objekta i protiv nje. S obzirom na to, samoupravno rešenje bilo bi ono za koje se odluči većina. Međutim, prema percepciji uticaja ispitivanog sindikalnog članstva ostvarila bi se volja manjine koja zauzima određene rukovodeće uloge i položaje. Na pitanje: ako bi za izgradnju novog objekta bio direktor radne organizacije, a protiv toga većina članova sindikalne podružnice, u opštini „P” relativno veći broj ispitivanih članova sindikata (37,2%) smatra da bi se i u tom slučaju ostvarila volja direktora prije nego sindikalne organizacije (25,9%). Ova razlika na štetu sindikalne organizacije znatno se povećava kada je u pitanju ostvarivanje volje samoupravnih organa ili sindikata. Na pitanje, čija bi se volja ostvarila u navedenom slučaju, da li organa samoupravljanja ili većine članova sindikalne organizacije, 51,2% smatra da bi se ostvarila volja organa samoupravljanja, a svega 19,1% — većine članova sindikata. Slično tome očekuje se ostvarenje volje organa opštine nasuprot većini članova sindikalne organizacije, što praktično znači i nasuprot većine članova kolektiva, čak i u pitanjima koja su u nadležnosti radnih organizacija i za koja je u duhu samoupravljanja da odluči većina samoupravljača ili da se odluči u skladu sa njihovom voljom.

Neke pojave pokazuju da ovakvo mišljenje ispitivanog sindikalnog članstva ima objektivnu osnovu. To pokazuje i slučaj u industrijskoj radnoj organizaciji „V” prilikom izmjene pravilnika o raspodjeli ličnih dohodaka. Prijedlog većine radnih zajednica, rukovodstva SK, rukovodstva sindikata, zaključak političkog aktiva nije usvojen, već je prihvaćen prijedlog upravnog odbora koji se od njih razlikuje. Dakle, organ samoupravljanja je donio odluku suprotno izraženoj volji većine samoupravljača. Ali odluka organa samoupravljanja je nesamoupravna ne samo zbog toga već i zbog neadekvatnih argumenata kojim se odbacuje volja većine samoupravljača. Objašnjenje stručnjaka da bi se usvajanjem prijedloga pomenutih faktora probio postojeći platni fond lje neubjedljivo, jer je suština prijedloga u odnosu ličnih dohodaka između određenih kategorija zaposlenih, što se moglo ispuniti i pri sredstvima kojima se raspolagalo. Kada bi samoupravljači bili obrazovaniji i aktivniji, ne bi se moglo ostati pri takvom obrazloženju, jer se ono ne bi moglo održati u demokratskoj borbi argumentima. Međutim, u situaciji velikih razlika u znanjima potrebnim za samoupravno odlučivanje stručnjak može bitno da utiče na odluke i neadekvatnim argumentima.

Pored ostalog, neka moć i uticaj su samoupravni ako izdrže kritiku demokratske javne borbe argumentima ravnopravnih samoupravnih subjekata i društveno-progresivne prakse. Stoga je jedna od pretpostavki samoupravne moći stvaranje demokratske atmosfere u kojoj se odgovorno može kritikovati ma koja ličnost. Prema mišljenju ispitivanog

članstva, ova pretpostavka nije uvek ispunjena. U opštini „P” 21%, a u opštini „Z” 22% ispitivanog članstva izjavljuju da su smatrali za potrebno da kritikuju neko lice, ali ga ipak nisu kritikovali. Lica koja nisu smjeli kritikovati najčešće su rukovodioci i stručnjaci, a obrazloženje zbog čega ih nisu kritikovali u većini slučajeva ukazuje na mogućnost nesamoupravne moći. Javnosti su poznati izvjesni slučajevi gdje takve uloge u postojećoj hijerarhiji odnosa omogućuju nesamoupravnu i od društva nedovoljno kontrolisanu moć.

Jedan od izvora nesamoupravne moći jeste neformalna organizacija kolektiva, društveno-političkih organizacija i društva. Poznato je da smisao djelovanja izvjesnih neformalnih grupa može da bude u skladu sa daljim razvojem samoupravljanja. Neke od njih su se formirale da bi razriješile određene birokratsko-tehnokratske odnose koji koče dalji razvoj samoupravnih odnosa. To je pogotovo slučaj s onim organizacionim jedinicama u kojima su jako izraženi monopoli određenih grupa i pojedinaca. Ali danas često dolaze do izražaja one neformalne grupe koje ostvaruju svoj privatni interes pod maskom samoupravnog interesa, konstituišu svoju moć prikazujući je kao samoupravnu. One se ubacuju u prazninu nastalu nestankom etatičkih odnosa i klasične direktive, s jedne, i nerazvijenih stvarno samoupravnih odnosa, samoupravne inicijative i njenog stvaralačkog usmeravanja, s druge strane.

One mogu da imaju takvu moć da svaka odluka određene organizacione jedinice kojoj pripadaju može da bude u osnovi njena odluka, izraz njene volje i interesa ne samo kada su usaglašeni sa društvenim već i onda kada su neusaglašeni. Tako u nekoj radnoj jedinici i slično određena neformalna grupa može da bude najbrojnija, pa da svaka odluka po principu demokratskog centralizma bude njena odluka. Ali ne mora da bude najbrojnija. Ponekad je dovoljno da u njoj budu uticajni ljudi, oko kojih se obično okupljaju poltroni. U situaciji kada jedan broj samoupravljača glasa za neki predlog ne znajući za šta je glasao, može se očekivati njihovo opredjeljenje u prilog moćnih, ne samo onda kada se njih plaše već i kada u njih imaju povjerenja.

U određenim uslovima moć neformalne grupe razvijene u strateškijsku kliku može da bude tiranska moć skrivena pod velom samoupravnosti. Razbijanje takve moći je jako otežano, pogotovo ako su članovi grupe došli do zaključka da prosperitet za koji su se opredelili zavisi od neprincipijelne pomoći, uzvratanja te pomoći, ako su se formirali u kliku, koja se u javnim raspravama drži pravila da njen član nije pogriješio i onda kada su svjesni te greške.

Neformalne grupe mogu da imaju dobro razrađenu strategiju i taktiku očuvanja i osvajanja svojih pozicija i onda kada nisu usklađene sa ciljevima daljeg ostvarenja samoupravnog socijalizma. To dolazi do izražaja i prilikom izbora organa samoupravljanja, određenih rukovodilaca i sl., onda kada se primenjuju klikaški kriterijumi radi ostvarivanja privatnih nesamoupravnih interesa.

U radnim pa i društveno-političkim organizacijama u kojima je ovladala određena neformalna grupa često dolazi do njenih

SINDIKAT
KAO FAKTOR
SAMOUPRAVLJANJA

zatvorenosti u odnosu na društvo. To se, pored ostalog, ogleda i u zatvorenosti prema dolasku ljudi koji bi mogli poremetiti vlast, prevlast, uzdrmati pozicije svojim principijelnim djelovanjem. Ako ih potreba natjera da otvora nova radna mjesta, neformalne grupe ulažu napore, vode borbu da dođu ljudi koji će se uklopiti u njihov sastav, ako to već nisu postali. Neformalne grupe često traže otvaranje novog radnog mjesta kada je u izgledu dolazak ličnosti koja će se uklopiti u njen sastav i njene planove,

S druge strane, strategijske neformalne grupe su na specifičan način otvorene prema pojedinim faktorima društva. Shvativši da njihova pozicija ne zavisi samo od radne jedinice ili organizacije, već i od odnosa ostalih elemenata društva, kao i od globalnog društva, naročito ukoliko se razvija samoupravna javnost, oni traže veze sa uticajnim faktorima i ličnostima. Ovdje dolazi do specifične simbioze vertikalne prirode. To može biti plodonosno tlo za korupciju, ne samo u klasičnom smislu već i kao trgovina samoupravnim pravom, sviješću i savješću. Tako pod plaštom samoupravljanja i samoupravljačkog ubjeđenja oni jedni drugima uzajamno prave ustupke štite interese i onda kada nisu usaglašeni sa društvom. „Honorar“ uticajnog i upletenog u takve grupe može da odredi sudbinu progonjene grupe ili ličnosti.

U takvim uslovima (uslovima vladanja neke strategijske neformalne grupe) može da bude progonjenih. Suprotstaviti se moćnoj neformalnoj grupi često znači biti progonjen. To je teška riječ za samoupravno društvo, ali ipak ona izražava stvarne odnose, bar u određenim situacijama. Toga sve više postaju svjesni radni ljudi. Tako u radnoj organizaciji „V“ 20,4% ispitanika odgovara da ima progonjenih radnika. Tragajući da li takvi iskazi imaju objektivnu osnovu, došlo se do slučajeva koji to potvrđuju.

Strategijske neformalne grupe ponekad se sastoje od politički afirmisanih koji nisu stručno afirmisani i stručnjaka koji nisu politički afirmisani (za ovo ima indikacija od poljoprivrednih zadruga do univerziteta). Oni se uzajamno pomažu i štite. Tako politički afirmisani štiti stručnjaka, politički neafirmisanog na političkom planu. Dok stručno afirmisani zauzvrat štiti politički afirmisanog a nedovoljno stručnog na stručnom planu. Tako jedan drugome teško mogu da ugroze pozicije, a mogu da se uzajamno pomažu.

Moć strategijski neformalnih grupa može da bude velika i u radu društveno-političkih organizacija. Pored ostalog, to otkriva i izvesni slučajevi kažnjavanja u SK. Na primjer, u preduzeću „S“ neformalna grupa oko direktora i sekretara organizacije SK uspjela je da isključi svoga kritičara iz organizacije komunista sa motivacijom da je „klasno i ideološki stran našoj partiji“. Nadležni organi vratili su ga u SK pošto su uvidjeli da je to posljedica neprincipijelnog djelovanja neformalne grupe kojoj je on ometao ostvarenje strategijsko-grupaških interesa.

Borba protiv nesamoupravnog djelovanja neformalnih grupa je značajno polje djelovanja sindikata. Ako on hoće da bude na nivou svoje istorijske uloge, mora da razbija navedenu

nesamoupravnu moć koja se maskira samoupravljanjem. Već javna kritika navedenih pojava može bar da smanji, ako ne i da sasvim spriječi negativno delovanje neformalnih grupa. Ali delatnost društveno-političkih organizacija može da bude neefikasna u više slučajeva. One sve više djeluju kao moralno-politička — kritička snaga društva. Takav način kritičkog djelovanja ima efekta ako se odnosi na moralno razvijene ličnosti. Ali kada su u pitanju moralno tupi (neosetljivi) ljudi, kakvi su često kod strategijskih klika, sa negativnim djelovanjem u pomenutom smislu, onda to nema ili ima vrlo malo efekta. Članovi takvih grupa mogu i da izigravaju preporuke, opomene društveno-političkih organizacija. S druge strane, i društveno-političke organizacije su često razdirane neformalnim grupama, pa se na taj način njihova aktivnost često parališe u pogledu sprečavanja negativnog djelovanja neformalne grupe.

Da bi društveno-politička organizacija spriječila negativno djelovanje neformalnih grupa mora razvijati formalnu organizaciju samoupravljanja u tom pravcu da nestanu potrebe za navedenim neformalnim grupama i da ih onemogući. Poznato je da se mnoge neformalne grupe formiraju na slabostima formalne organizacije samoupravljanja. Otuda borba za efikasniju formalnu organizaciju, za određeno principijelno djelovanje zasnovano na socijalističkom humanizmu i trajnim samoupravljačkim interesima radnih ljudi smanjuje socijalni prostor za formiranje i djelovanje navedenih neformalnih grupa. Tome vodi samoupravna javnost, razvijena odgovornost i kontrola samoupravne prirode.

Jedan od zadataka sindikata je pokretanje inicijative raznih samoupravnih aktivnosti koje bi dovele do sprečavanja navedene nesamoupravne moći. Ako nema snage i mogućnosti unutar kolektiva, onda ostaje potreba angažovanja čitave naše samoupravne javnosti i svih političkih faktora društva na samoupravnoj osnovi. Do sada se dešavalo da se neki od tih faktora distanciraju od navedenih i sličnih problema radnih organizacija. Ponekad i iz bojazni da se to ne bi ocijenilo kao birokratizam, ponekad iz nemarnosti, neznanja, neshvatanja, ili vođenja računa o usko shvaćenim interesima foruma i slično. Ali demokratske snage se ne mogu odreći samoupravnog uticaja, jer bez njega će se, poznato je doći do vladavine strategijski neformalnih grupa pod vidom samoupravljanja, do zatvorenosti slične feudalnoj pod plaštom samoupravnog socijalizma

Neformalne grupe o kojima je riječ uglavnom nisu van sindikata. Otuda se može očekivati borba neformalnih grupa i unutar njega, naročito prilikom razvijanja aktivnosti radi likvidacije nesamoupravnog formiranja i upotrebe moći koja potiče od strategijskih neformalnih grupa sa negativnim djelovanjem. Već time efekat djelovanja ove organizacije može da bude vidno ograničen. Ali za razaranje nesamoupravne moći zasnovane na ovoj osnovi neophodna je široka, demokratska organizacija zainteresovana za samoupravljanje na principima socijalističkog humanizma.

SINDIKAT I KONSTITUISANJE SOCIJALISTIČKIH CILJEVA

DR KRSTO
KILIBARDA

Sindikata treba da bude društveno-politička organizacija u kojoj se demokratski konstituišu ciljevi na bazi principa socijalizma i na njemu zasnovanog samoupravljanja. To se naročito odnosi na bliže političke ciljeve radničke klase, jer su dugoročni, historijski ciljevi već poznati i uopšteno određeni. To su oslobođenje ličnosti i društva, humanizacija rada i odnosa između ljudi, razotuđenje ličnosti i društva, negacija klasa itd. Ali i ovi dugoročni ciljevi se donekle menjaju konstituisanjem bližih ciljeva koji su sa njima usklađeni. Tako dugoročni, historijski ciljevi postaju konkretniji i sve bliži i bliži.

Jedan od faktora od kojih zavisi u kojoj će mjeri ti ciljevi biti socijalistički i nama bliži jeste način njihovog formiranja. U tome je posebno značajno da li svi samoupravni socijalistički orijentisani subjekti učestvuju u njihovom određivanju, da li je određivanje ciljeva na bazi argumenata, istine, da li je orijentisano prema socijalističkim vrednostima.

Samoupravljanje je okvir u kojem se ostvaruju te vrijednosti, ciljevi, dobijajući konkretni izraz u samoupravnim odlukama. Ali samoupravljanje je i put konstituisanja i ciljeva. Sindikat je organizacija koja se bori da i ti ciljevi budu socijalistički. Otuda i njegovi članovi treba da budu samo socijalistički orijentisani subjekti, ukoliko on hoće da ispuni navedenu ulogu.

Samoupravljanje i sindikat kao organizacija za samoupravljanje u principu svodi konstituisanje ciljeva i zadataka daljeg razvoja do nivoa samoupravnih subjekata, negirajući klasično dirigovane ciljeve i zadatke od organa odozgo, otrgnutih ispod samoupravnog uticaja radnog čovjeka, njegove socijalistički orijentisane inicijative i stvaralaštva. Ono razvija takve odnose u kojima su ciljevi društva rezultanta težnji, ciljeva sve većeg broja samoupravnih subjekata, izražena kroz njihove inicijative.

Pored ostalog, to se postiže razrešavanjem suprotnosti direktive i inicijative, time što nestaje klasična direktiva postajući samoupravni čin, rezultat volje samoupravnih subjekata, njihove inicijative i stvaralaštva, nastalih na socijalističkim osnovama. Ovu suprotnost razrešava samoupravljanje. Ali socijalističko razrešavanje navedene suprotnosti je jedna od uloga li sindikata kao političke organizacije. Time se ukazuje potreba da sindikat vodi borbu protiv dvije krajnosti, opasnosti koje prijete samoupravljanju. Prva je birokratija, sistem direktivizma, kuda vodi nametanje bližih ciljeva razvoja od strane otuđenih grupa, onemogućavanje inicijative i učešća radnih ljudi u formiranju ciljeva. S druge strane ako nema usmeravanja inicijative konstituisanja zajedničkog cilja na socijalističkim osnovama onda nastaje anarhija, koja vodi rastakanju društva.

Da bi sindikat mogao da bude politički faktor razrešavanja navedene suprotnosti u našem samoupravnom društvu, on treba da je razreši u sopstvenoj organizaciji. To pretpostavlja ši-

roki uticaj članstva na zaključke i odluke rukovodećih organa da bi oni bili zaključci i odluke organizacije u cjelini.

Istraživanje govori da su rijetke sindikalne podružnice koje su svojim prijedlogom, kritikom, mišljenjem ili na ma koji način uticale na rad sindikalnog rukovodstva. Sistem odnosa u organizaciji nije razvijen da bi zaključci rukovodećih organa organizacija bili u potrebnoj mjeri rezultanta volje čitavog članstva. Ali sadašnja pretkongresna aktivnost sindikata pokazuje tendencije u tom pravcu.

Nedovoljno i neadekvatno učešće članstva na značajne zaključke koje donose sindikalna rukovodstva ostavlja traga i na njihov odnos prema odlukama. Pošto se ne radi dovoljno ni na informisanju o donesenim zaključcima, onda se još više slabi veza između rukovodstva i članstva. U situaciji kada članstvo nema dovoljno uticaja na zaključke koje donosi rukovodstvo a nije ni dovoljno obaviješteno o njima, normalno je očekivati odgovor — ne znam — na pitanje da li se slaže ili ne slaže sa donesenim odlukama i zaključcima.

Tako je na pitanje da li je sindikat donio neki zaključak s kojim se ne slažu, relativno najčešći odgovor članstva — ne znam. U opštini „Z” na primjer, 56,5% ispitanika ne zna da li se slaže ili ne slaže sa zaključcima opštinskog sindikalnog vijeća.

Razvitak samoupravljanja i neposredne demokratije kao i uloga sindikata u razvitku neposrednog samoupravljanja, podizanja kulturno-tehničkog nivoa radnih ljudi i slični procesi i odnosi sve više razvijaju svest članstva o potrebi uticaja na političko usmeravanje društva i zaključke svoga sindikalnog rukovodstva. Indikator toga je relativno veliki broj ispitivanog sindikalnog članstva koji traži da članstvo sindikata iz radne organizacije više utiče na rad opštinskog sindikalnog vijeća, republičkog sindikalnog rukovodstva i centralnog rukovodstva sindikata (što predstavlja relativno najčešći odgovor na pitanje da li bi članovi sindikata u njihovoj radnoj organizaciji na navedena sindikalna rukovodstva trebalo da više ili manje utiču).

Uloga sindikata je da od radnih ljudi stvori samostalne subjekte odlučivanja na osnovu istine i argumenata javno iznesenih. U tom pogledu postoje dvije krajnosti: čekanje na direktivu klasičnog tipa, na osnovu koje će se akcija i odvijati i druga krajnost odbijanje svakog uticaja faktora van radne organizacije ili neke druge organizacije i u situaciji kada je taj uticaj samoupravne prirode.

Čekanje na direktive indiciraju 17,3% ispitanika koji su čekali mišljenje opštinskog sindikalnog rukovodstva pre nego što su se opredelili u rešavanju nekog pitanja koje je u nadležnosti radne jedinice. Slično su čekali i mišljenje rukovodstva SK u radnoj organizaciji itd.

Među faktorima koji dovode do čekanja na direktivu rukovodstva i o pitanjima koja su postala samoupravno pravo radnih jedinica nalaze se, manje-više, i slijedeći: ostaci ad-

SINDIKAT
KAO FAKTOR
SAMOUPRAVLJANJA

ministrativnog perioda još postoje ne samo u odnosima između rukovodstva i članstva, u načinu samoupravnog ponašanja, već i u svijesti jednog broja ljudi. Čekanje na direktivu je jedna od karakteristika ne samo mentaliteta administrativnog perioda već i mentaliteta i dalje prošlosti koju je karakterisala stroga podjela uloga rukovođenja i izvršavanja. Čekanje na razne organe, a naročito organe rukovođenja može da bude izazvano birokratsko-tehnokratskim elementima koji su samoupravljanje shvatili kao neku formalnu obavezu, formalno odobravanje njihovih prijedloga sa istim uticajem i ostvarivanjem volje. U izvesnim slučajevima prisutan je strah od raznih posljedica vlastitog opredjeljenja. To može biti izazvano vrlo različitim faktorima, do nesagledavanja vlastitog interesa, nepoznavanja situacije, do birokratsko-tehnokratskih odnosa. Izvjesni pokazuju znake bježanja od odgovornosti pa zato čekaju mišljenje viših rukovodećih faktora. Treba imati u vidu složenost pitanja koje sve više rješavaju radne jedinice i nerazvijeni kulturno-tehnički nivo radnih ljudi, male mogućnosti svestranijeg sagledavanja problema o kojima se odlučuju. U takvim uslovima javlja se čekanje na mišljenje od nekog za koga se pretpostavlja da može bolje da sagleda razrešenje postojeće protivvrječne situacije.

Nasuprot pojavi čekanja na direktivu o pitanjima koja su u nadležnosti radnih jedinica imamo slučajeve otpora prema svakom pa i samoupravnom uticaju šireg društva i njegovih predstavnika na samoupravno rješavanje problema u radnoj organizaciji i radnoj jedinici. Otuda se pojavljuje socijalna potreba i zadatak sindikata da omoguću samopravni uticaj između društva i radnih organizacija. Sprečavanje takvog uticaja društva borbom argumenata i na javan način izraz je nerazumijevanja, pogrešnog shvatanja smisla samoupravljanja. Ali nije riječ samo o tome već je ponekad u pitanju ostvarivanje interesa neusaglašenog sa društvenim i istorijskim interesima radničke klase. Takvo sprečavanje samoupravnog uticaja šireg društva može da skriva ostvarivanje nesocijalističkog interesa koji bi vodio stagnaciji i regresu u pravcu feudalne zatvorenosti radnih organizacija.

Da bi sindikat ispunio svoju istorijsku ulogu u sistemu samoupravljanja, on mora da ima relativnu samostalnost djelovanja i u odnosu na druge društveno-političke organizacije. Naravno, potrebna je demokratska koordinacija, dogovori, uzajamno djelovanje, razgraničenja između sindikata i drugih društveno-političkih organizacija.

Veza između SK i sindikata u radnim organizacijama i šire pomoću dirigovane inicijative ne može da stvaralački angažuje sindikalno članstvo u ostvarivanju svoje uloge. Stavši, to je jedna od prepreka sindikalnog angažovanja. Istraživanja indiciraju da su tim vezama skloni određeni članovi sindikata. Na primjer, 23,0% članova sindikata izjavljuju da su čekali mišljenje rukovodstva SK u radnoj organizaciji prilikom odlučivanja o pitanjima u kompetenciji njihovih radnih jedinica. Prema iskazima anketiranog članstva sindikata, 14,2%

je čekalo mišljenje opštinskog komiteta SK da bi se opredijelili u navedenoj situaciji. Pored ostalog, i zbog toga se dešava da sindikalna organizacija razmatra neko pitanje znatno poslije organizacije SK. To se vidi čak i u pitanjima koja su po svojoj suštini prije svega samoupravna, koja bi SK i sindikat trebalo da pokrene i aktivno da riješava kroz samoupravne institucije. Ovo se nameće kada se, na primjer, razmišlja o aktivnosti društveno-političkih organizacija u radnoj organizaciji „ŽR”. Tamo su članovi SK dugo raspravljali i donijeli zaključke da treba opozvati direktora radne organizacije, izmijeniti odluke organa samoupravljanja o izgradnji novog objekta, promijeniti odluku o zajmu itd., dok je sindikalna organizacija mirovala. Čak je i opštinski komitet SK napravio analizu i donio zaključke o političkom stanju u toj radnoj organizaciji, dok je sindikalna organizacija uglavnom ostala neaktivna. Najzad, valjda po nekom nepisanom redosljedu, poslije zaključaka organa i organizacija SK, poslije izbijanja tog pitanja u javnost, riješeno je da ovi problemi dođu na dnevni red sindikata i kolektiva. O odnosu sindikata i organizacije SK govori i shvatanje izvjesnih (koje nije usvojeno) da sindikat jednostavno treba da iznese analizu SK pred svoju organizaciju.

Ovdje je riječ o nedostacima i jedne i druge organizacije. Organizacija SK je ove probleme trebalo da postavlja i rješava, prije svega, preko sindikalne organizacije i samoupravnih institucija. Raspravljanje ovih pitanja preko sindikata prije izvođenja zaključaka da odluke samoupravnih organa treba promijeniti, a direktora smijeniti vodilo bi aktivizaciji šireg kruga ljudi, što je jedan od zadataka organizacije SK. Time bi jačala motivacija radnih ljudi za društveno angažovanje. Moglo bi se očekivati da bi to vodilo adekvatnijoj odluci, a pogotovo njenom jačem prihvatanju. Obuhvatanje što većeg broja radnih ljudi u rješavanju navedenih pitanja vodilo bi njihovom daljem razvijanju kao samoupravnih subjekata odgovornih društveno-politički angažovanih ličnosti. To bi vodilo daljem razvijanju samoupravne zajednice radnih ljudi.

Iz zapisnika se vidi da sindikalne organizacije često nisu dovoljno samostalno orijentisane ni u odabiranju i rješavanju društveno značajnih odnosa. To, pored ostalog, indiciraju i pitanja koja su ispunjavala dnevne redove, a koja su često ista na osnovu sugestija ili zahtjeva rukovodstva. Ovo nije slučaj samo sa sindikalnom organizacijom, već i sa organizacijom SK. To indicira prisustvo dirigovane inicijative čak i u odabiranju sadržaja sastanaka društveno-političkih organizacija. Negdje to ima pozitivnog efekta kao u situacijama kada izvjesna organizacija ne uviđa vlastite probleme, kada se zatvara u sebe ili kada se određena pitanja žele sagledati u širem području, pa čak i u svim organizacijama itd. Ali ovo može da vodi nestvaralačkom odnosu članstva prema društvenoj stvarnosti u kojoj djeluje, pa i zanemaranju rješavanja pitanja koja bi mogla da otvore dalje mogućnosti humanizacije odnosa između ljudi.

KRITICKI ODNOS PREMA SAMOUPRAVLJANJU I SINDIKATU

DR KRSTO
KILIBARDA

Iako samoupravljanje kao proces oslobođenja ličnosti i društva vodi negaciji raznih fetišizama, ipak na sadašnjem stepenu njegovog razvoja pokazuju se u određenoj mjeri fetišizacije odluka koje su donijeli samoupravni organi. O tome govore već navedena percepcija uticaja između organa samoupravljanja i sindikata, kao i distanciranje sindikata od samoupravnog uticaja na rješavanje pitanja samoupravljanja. Ukoliko je sindikat na nivou svoje istorijske uloge u samoupravljanju, utoliko je on kritička snaga koja samoupravljanje vraća iz mogućih nesocijalističkih kretanja u tokove socijalističkog humanizma. Razvijajući kritički odnos prema odlukama, on demaskira one koje pod vidom samoupravljanja žele postići nesocijalistički interes.

Već iz dosad rečenog vidi se da je moguće da su mnoge odluke koje su formalno samoupravne, u svojoj suštini nesamoupravne i nesocijalističke. Već je bilo riječi o tome da određene neformalne grupe mogu da utiču da neki samoupravni organ ili organizacija donesu odluku koja izražava njene interese i onda kada su oni neusaglašeni sa društvom i kolektivom. Samoupravna odluka može da bude posledica većih formalnih i neformalnih poteza i jedne ličnosti radi ostvarenja njenih interesa neusaglašenih sa društvenim. Jedan od načina ostvarenja takvog uticaja je formalno, verbalno opredjeljenje, na primjer, lica koje iznosi problem koji treba rješavati, za adekvatno i progresivno rješenje (što se zabilježi i u zapisnik), a da poslije toga u objašnjenju problema kaže sve ono što bi ostale subjekte odlučivanja dovelo do suprotnog opredjeljenja. Desi se da se nekritički subjekti, naročito kada ne poznaju pitanje koje rješavaju, suprotno i opredijele. Zatim dolazi kritika sindikata i drugih društveno-političkih snaga zbog nepravedne i nepravilne odluke. Glavni akter u takvoj situaciji poziva se na zapisnik, na njegovo verbalno opredjeljenje prebacujući odgovornost na većinu koja se opredijelila suprotno od njega (iako ih je on na vješt način na to naveo, vješto ih dezinformisao).

Takvi i slični uticaji naročito su mogući u situaciji kada znatan broj lica glasa za neki prijedlog a da ne zna za šta je glasao. Prema istraživanju u radnoj organizaciji „ČO”, 38% radnika glasalo je za neku odluku, a da ne zna za šta je glasalo.

Oni koji ne poznaju probleme koji se rješavaju lako se opredjeljuju za onaj prijedlog za koji pretpostavljaju da je većina ili za prijedlog lica u koje imaju povjerenje. U takvoj situaciji opet nema odlučivanja na osnovu vlastitog ubjeđenja zasnovanog na argumentima.

Poznato je da na neke samoupravne odluke ostavi bitni trag strah od nesamoupravne moći određenih pojedinaca i grupa. Najzad, pitanje je da li se i u kojoj mjeri može sagledati vlastiti interes u složenim i protivrječnim situacijama, naroči-

to tamo gdje je nizak kulturno-tehnički nivo samoupravljača i gdje nema razvijene demokratske borbe mišljenja.

Sindikata, s obzirom na svoju ulogu, trebalo bi da onemogućiti i demaskira nesamoupravni interes i uticaj u formalno samoupravnim odlukama, ako su po svojoj suštini nesamoupravni.

Članstvo sindikata u istraživanju je pokazalo kritički odnos prema svojoj organizaciji. To se vidi iz ocjene aktivnosti i uticaja sindikata koja nije visoka. Ovo pokazuju ne samo ocjene učesća pojedinih kategorija u sindikalnim aktivnostima već i prijedlozi koje je dalo ispitivano sindikalno članstvo za posljednje dvije godine ispred istraživanja (oko 17% ispitanika) i kritike (oko 14%). Prema istraživanju vođenom još za VIII kongres SKJ, sindikat je dobio pretposljednje mjesto u uticaju među sljedećim faktorima u radnoj organizaciji: radnički savet, upravni odbor, organizacija SK, sindikalna organizacija, omladinska organizacija.

SINDIKAT
KAO FAKTOR
SAMOUPRAVLJANJA

O odnosu prema sindikatu kazuju i odgovori na pitanje s kim bi najprije i najlakše, a s kim najposlije i najteže pokvarili odnose. Pretpostavljeno je ispitivanom članstvu da su u takvoj situaciji da se moraju zamjeriti jednom od sljedećih faktora svoje radne organizacije: organima samoupravljanja, upravi preduzeća, većini članova SK, većini članova sindikalne organizacije. Relativno najveći broj bi se najprije i najlakše zamjerio sindikatu (u opštini „Z“, na primjer, tako odgovara 31,5%). Najčešće obrazloženje za ovakav odnos je nedovoljna aktivnost i uticaj sindikata, a s tim u vezi i ugled.

Ima više indikatora koji govore da ispitivano sindikalno članstvo relativno više vrednuje samoupravnu nego sindikalnu angažovanost. Pored ostalog, to pokazuju odgovori na pitanja: za koju bi se aktivnost opredijelili ako bi birali između aktivnosti u organima samoupravljanja i organima sindikata u radnoj organizaciji, zašto bi se prije odlučili ako bi birali između uloge rukovodioca SK, predsjednika radničkog savjeta i rukovodioca sindikata u radnoj organizaciji. Relativno veći broj ispitanika opredijelio se za aktivnost u samoupravnim organima. Obrazloženje je opet najčešće nedovoljna aktivnost, uticaj i ugled sindikata.

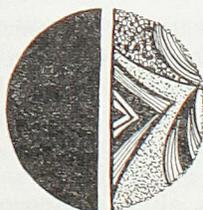
Slično pokazuju i neki ispitanici koji ne bi prihvatili prijedlog da budu predsjednici sindikata u njihovoj radnoj organizaciji.

Sve to istovremeno govori o ugledu sindikata koji zavisi od aktivnosti, ali i ugledu povratno utiče na aktivnost.

Još kritičnije govore o sindikatu oni ispitanici koji su pokazali da su razmišljali o tome da li da prestanu da budu članovi sindikalne organizacije. Takvih je u opštini „P“ 16%, a u „Z“ 20,2%. Razlozi koji su, prema njihovim odgovorima, do toga doveli opet govore o nedovoljnoj aktivnosti i uticaju, ugledu sindikata. Ali i među njima samo manji broj ne vidi potrebu za sindikatom, ali su nezadovoljni onim što on da-

nas znači po svojoj aktivnosti, uticaju i ugledu u sistemu samoupravnih odnosa.

Dakle ispitivano sindikalno članstvo pokazuje kritički odnos prema svojoj organizaciji, ali je, sem rijetkih, ne odbacuju kao nepotrebnu ni u sadašnjoj fazi samoupravljanja. Štaviše, problemi koje iznose pokazuju da sindikat treba da zadovolji značajne socijalne potrebe. Riječ je o razlikama između onoga što sindikat danas stvarno znači i onoga što bi, po mišljenju svoga članstva, a i po društvenim potrebama daljeg razvoja samoupravljanja, trebalo da znači.

dr svetožar
stojanović

**OTUĐENJE,
DIJALEKTIKA
I UTOPIJA**

1.

Ima li smisla pisati o otuđenju posle toliko knjiga i člana? Savremena renesansa marksizma i marksologije zbiva se u znaku rehabilitacije Marksovog shvatanja otuđenja. Ta reč je čak postala deo zvaničnog ideološko-političkog žargona u Jugoslaviji. Za nama je vreme kada su se naši filozofi borili za afirmaciju ideje otuđenja. Svi su izgledi da će se uskoro morati suprotstavljati njenoj inflaciji. Sve to pokazuje da treba imati jake razloge da bi se ponovo raspravljalo o alijenaciji. Na čitaocu je da presudi da li su moji razlozi dovoljni.

Da bismo krenuli dalje, neophodno je da načinimo kratak bilans do sada učinjenog. Prvo je prema Marksovim razbacanim fragmentima o alijenaciji trebalo načiniti koherentnu teorijsku skicu. Mislim da je taj posao kreativne interpretacije Marksa uglavnom uspešno završen. Dosta je učinjeno i u primeni njegovih ideja u otkrivanju i kritici savremene društvene situacije. Identifikovane su neke nove pojave i oblici alijenacije u postmarksovskom kapitalizmu i u socijalizmu.

Sada se od primene treba privremeno vratiti teoriji. U tom pogledu moguća su dva pristupa. Prvi, da se jednostavno nadoveže na teorijsku skicu dobijenu stvaralačkom interpretacijom Marksa i tako izgrađuje teorija otuđenja. Drugi, da se prethodno u skicu unesu važne korekcije. Sa teorijskim aparatom, koji je izrađen na jedan ili drugi način, ponovo bi se kritički ispitivala društvena praksa.

Nema potrebe da ovde detaljno ulazimo u rekonstrukciju Marksove pojmovne mreže kad je to već dobrim delom urađeno. Navešćemo tri istaknuta jugoslovenska marksista koji adekvatno tumače Marksovu odredbu alijenacije. Ima i drugih, ali nam cilj nije informativan, a još manje bibliografski.

Gajo Petrović: „Moja je teza, dakle, da za Marksa samotuđenje znači otuđenje čovjeka od sama sebe, da se čovjek otuđuje od svoje suštine i da se ta suština ne može shvatiti ni kao dio (opći, prošli ili budući) njegove faktičnosti ni kao neka od ove nezavisna izvanvremenska ideja, nego kao čovjekova historijski dana ljudska mogućnost.”¹⁾ I dalje: „... u suštini je otuđenje čovjeka od sama sebe, otuđenje čovjeka od svoje čovječnosti. Prema tome, samootuđeni čovjek je čovjek koji u stvari nije čovjek; de-alijenirani čovjek bio bi čovjek koji zaista jest čovjek.”²⁾

Vojin Milić: „Otuđenje se po Marksu sastoji u tome što čovek gubi ili uopšte ne uspeva da ostvari, neku od svojih bitnih ljudskih osobina, ili uopšte sve one osobine u kojima se sastoji njegova osobenost kao prirodno-istorijskog bića. Skup tih specifično ljudskih čovekovih osobina Marks naziva njegovim generičkim bićem.”³⁾

Mihailo Marković: „Biti otuđen znači uopšte: ne biti ono što bi čovek mogao i trebao da bude — slobodno, kreativno, potpuno razvijeno, socijalizovano biće.”⁴⁾

Otuđenje je za Marksa suprotnost između suštine i egzistencije čoveka. U alternaciji sa „suštinom” Marks često upotrebljava termine „generičko biće” i „ljudska priroda”. Proučavanje je pokazalo da „suština” kod Marksa na svojevrstan način kombinuje saznajni i vrednosni sadržaj. Marks izrasta iz hegelovske tradicije: čovek je otuđen kad je drugačiji nego što jeste po svom pojmu. Postoji, razume se, i jedan drugi, mnogo uobičajeniji, čisto saznajni smisao suštine: to je skup invarijantnih, opštih i nužnih svojstava jedne klase entiteta. Mnogi su Marksa pogrešno razumeli i promašeno kritikovali zato što su u njegove tekstove o alijenaciji učitali taj smisao suštine.

Treba podsetiti i na to da Marks, govoreći o suštini čoveka, ima na umu jednu dinamičku, a ne statičku strukturu. Nju čine neke potencije koje čovek nije realizovao (uopšte ili u dovoljnoj meri). Za razliku od njima suprotnih, te potencije čovek treba da ostvari. Iako Marks u tom pogledu nije bio sistematičan, bez bojazni možemo navesti neke od njih: sloboda, stvaralaštvo, univerzalnost, društvenost, celovitost itd. Suprotne potencije Marks ne ubraja

¹⁾ „Marksova teorija alijenacije”, „Filosofija”, 3—4/1959, str. 38.

²⁾ Ibid., str. 36.

³⁾ „Ideja otuđenja i savremena sociologija”, u zborniku „Humanizam i socijalizam”, Zagreb, 1963, t. II, str. 91.

⁴⁾ „Marksistički humanizam i etika”, „Gledišta”, 1/1965, str. 77.

u suštinu čoveka. Zato je „suština” kod njega i selektivno-vrednosni, a ne samo saznanjani termin.

Alijenacija je opštefilozofski pojam. Zato prevazilazi pojedine oblasti društvenog života i pojedine nauke koje ih proučavaju: ekonomiju, sociologiju, politikologiju, istoriju, psihologiju, socijalnu antropologiju itd. Marks je mnogo više uradio na prepoznavanju pojava otuđenja nego na pojmovnom sređivanju svog shvatanja otuđenja. Njega je prvenstveno interesovalo koje su forme društveno-ekonomske organizacije uperene protiv navedenih potencija čoveka. Zaključio je da je to klasno društvo u svim njegovim vidovima. Pošto je celokupni život čoveka centriran oko proizvodnje materijalnih dobara, Marks je s pravom u njoj tražio primarno otuđenje. U njemu je za Marksa izvor drugih oblika otuđenja: otuđenja svesti, potreba, čula, politike i države, porodice, morala, religije itd.

2.

Otuđenje i razotuđenje su najopštije sintetičko-kritičke kategorije Marksove humanističke teorije. U stvari „otuđen” čovek je za njega isto što i „nehumanizovan” (ili nedovoljno humanizovan), a „razotuđen” isto što i „humanizovan” čovek.

Naravno, pišući o otuđenju i razotuđenju Marks nije mislio na sve što čovek nije a mogao bi i trebalo da bude, nego samo na njegove suštinske potencije. Ali tako je i sa ostalim filozofima koji govore o humanizaciji i dehumanizaciji čoveka. Sem toga, izvanredno je teško odvojiti bitne od nebitnih ljudskih potencija. Marks nije formulisao kriterijum za to. Ako tragom njegovog pojma „generičko biće” potražimo sve ono što bitno razlikuje čoveka od drugih prirodnih bića, opet nećemo znati gde treba da se zaustavimo. Druge antropologije su navele još mnogo specifično ljudskih oblika. Pošto pitanje nije rešeno, mnogi upotrebljavaju „alijenaciju” za označavanje i kritiku svega nehumanog u čoveku. Tolikim proširenjem svog obima kategorija alijenacije samo prividno dobija, pošto istovremeno gubi u saznanjano-informativnoj vrednosti, pa time i u kritičkoj efikasnosti.

Ali i kad bi se otklonila ta slabost, ostala bi neprijatna činjenica da se isti posao i pre i posle Marksa obavljao pojmom dehumanizacije, odnosno humanizacije. A on je jasniji i odmaćeniji, kako u životu, tako i u filozofiji. Razume se, filozofija ne mora dati prednost uobičajenom načinu izražavanja. Samo, uvek se moramo pitati šta time postiže, a šta gubi. Nije mi poznato da je neko u ovom slučaju ukazao na značajne dobitke koji bi opravdavali gubitke. Da li iz toga sledi da treba potpuno napustiti kategoriju otuđenja? Pored ekspliciranog, šireg značenja, u Marksa srećemo i jedan znatno uži i specifičniji smisao „otuđenja” koji treba sačuvati i iskoristiti za re-

definisane tog pojma.⁵⁾ Ali o tome kasnije, a sad da se vratimo na nedostatke eksplicitnog smisla „otuđenja”.

DR SVETOZAR
STOJANOVIC

Mnogo je prirodnije reći da čovek nije ostvario svoje humane potencije, nego da je otuđen od njih.⁶⁾ Prema svakodnevnoj jezičkoj upotrebi, jedan entitet se otuđuje od nečega postojećeg, a ne od svoje mogućnosti. Najzad, uobičajeno značenje „otuđenja” sugerira da je čovek prethodno bio u suprotnom, neotuđenom stanju. A to sigurno ne bi bilo u duhu Marksovog odnosa prema preklasnom društvu, mada bi bilo u skladu sa nekim Engelsovim romantičnim iluzijama o njemu.

Kritičar je uvek u iskušenju da kritikovanog interpretira na najslabiji mogući način, pa da ga onda lako pobija. Prema jednom takvom tumačenju, Marks suočava čoveka samo sa krajnjim ili apsolutnim idealom čoveka. Ako je tako, čovek i ne može biti u drugačijem osim u otuđenom stanju. Zar onda uopšte ima koristi da se govori o otuđenom čoveku? Po mom mišljenju, međutim, Marksova antropologija se u tom pogledu ne sudara sa istorijom. On je uvek bio protiv normativizma koji postavlja neostvarljive zahteve čoveku. Najbolji Marksovi interpretatori, uključujući maločas citirane, tačno su zapazili da je ideal čoveka kod njega posredovan optimalnim istorijskim mogućnostima humanizacije. Marks kombinuje apsolutni i relativni humanistički kriterijum ocenjivanja.

Pa ipak, i u takvoj interpretaciji njegova odredba otuđenja nailazi na teškoće. Unutar jedne istorijske epohe, od čijih optimalnih mogućnosti polazimo u vrednovanju ljudi, postoje društvene grupe sa suštinski različitim realnim mogućnostima. Zato, na primer, za robove ne možemo reći da su otuđeni od svoje realne mogućnosti da budu slobodni, jer takvu mogućnost nisu ni imali. Naravno, postojanje slobodnih građana pokazuje da su je u isto vreme imali ostali ljudi. Ali zar ima smisla reći da su robovi otuđeni od tuđih mogućnosti?! Ako slobodni građani oličavaju realni istorijski optimum humanosti, onda su robovi daleko ispod njega. Reći da su otuđeni od njega — ne znači reći ništa preko toga, a sasvim je izveštačeno.

Ni Marksov pojam suštine čoveka nije najpodesniji. Ali ne onim što uključuje, nego onim što isključuje. Marks je zaveštao filozofskoj antropologiji dosta tačnih zapažanja o suštinskim potencijama čoveka. Pa ipak, dosta sužen, vrednosno-selektivni pojam „suštine” onemogućio mu je da obuhvati i njima

⁵⁾ Sličnu ideju izneo je Radomir Lukić u jednoj diskusiji (neobjavljenoj) pr nekoliko godina, u kojoj sam i ja učestvovao i prvi put izneo ovo gledište. Nije mi poznato da li je Lukić kasnije radio na formulisanju i razradi te ideje.

⁶⁾ Zato Zagorka Pešić-Golubović u knjizi „Problemi savremene teorije ličnosti”, Beograd, 1966. kaže da je zgodnije da se umesto o „otuđenju čovečnosti” govori o „nedostatku čovečnosti”.

suprotni, ništa manje suštinski niz potencija čoveka. Sam Marks je ponekad napuštao taj pojam suštine i približava se obuhvatanjem, saznajnom pojmu, na primer u VI tezi o Fojerbahu, kad kaže da suštinu čoveka čini sveobuhvatnost društvenih odnosa.

U stvari, generička suština čoveka obuhvata, na primer, i destruktivnost, a ne samo kreativnost. Samo čovek među svim prirodnim bićima ima sposobnost da uništi sebe, danas čak i sebe kao rod. Čovek je osuđen na to dvojstvo, na tu suprotnost između vlastitih humanih i nehumanih potencija. Zato se može reći da suprotnost između suštine (u Marksovom smislu) i egzistencije pripada suštini čoveka. Potpuni su samo bogovi i neljudska živa bića, jedino se kod njih poklapaju suštinske mogućnosti i egzistencija, i to kod prvih zbog savršenosti, a kod drugih zbog potpune predodređenosti. Pošto je znatno suzio suštinu čoveka, Marks nije video da otuđenje (kako ga je on odredio) čini konstitutivni element ljudske suštine, pa se utopijski nadao da će ga komunizam konačno eliminisati.

OTUĐENJE,
DIJALEKTIKA
I UTOPIJA

3.

Detaljnijom anticipacijom komunizma Marks se bavio uglavnom u ranijim radovima, naročito u „Ekonomsko-filozofskim rukopisima“, „Nemačkoj ideologiji“ i „Manifestu komunističke partije“. Od kasnijih spisa treba prvenstveno pomenuti „Kritiku Gotskog programa“. Pišući o komunizmu, Marks se uvek odlučno ograđivao od konstruisanja utopije. Njegovo vreme već je bilo svedok kraha utopijskih vizija: Sen Simonove, Furijeove, Ovenove itd. Zato je Marks s ponosom isticao da ne daje kontovske recepte za prčvarnicu budućnosti. Ceo jedan odeljak u „Manifestu komunističke partije“ on je posvetio kritici utopija. A u jednom pismu Fogtu 1860. opomenuo je da se „ne radi o sprovođenju nekog utopijskog sistema u život, nego o svesnom sudelovanju u istorijskom procesu revolucionarnog preobražaja društva koji se zbiva pred našim vlastitim očima“.

Marks je, bez sumnje, jedan od najbeskompromisnijih dijalektičara u istoriji ljudskog duha. Međutim, okrećući pogled od prošlosti i savremenosti prema budućnosti, on mestimice ipak napušta dijalektiku.⁷⁾ U njegovoj viziji komunizma, čak u istim spisima, oseća se tenzija između dijalektičke sklonosti i utopije definitivnog razotuđenja. Zbog dijalektike Marks relativizira, a zbog neograničene nade apsolutizuje komunizam kao svoje kritičko-istorijsko stanište.

⁷⁾ Dijalektika, prema njegovim rečima, „u pozitivno stanje unosi ujedno i razumevanje njegove negacije, njegove nužne propasti“ i „svaki postali oblik shvata u toku kretanja, dakle i po njegovoj prolaznosti“ (Pogovor II izdanju „Kapitala“).

Kao dijalektičar on eksplicitno poriče da je komunizam kraj ili cilj istorije. „Komunizam je pozicija kao negacija, stoga stvaran za slijedeći historijski razvitak nuždan momenat čovjekove emancipacije i povratka samom sebi. Komunizam je nužan oblik i energičan princip najbliže budućnosti, ali komunizam nije kao takav cilj ljudskog razvitka, — oblik ljudskog društva” („Ekonomsko-filozofski rukopisi”, u „Ranim radovima”, Zagreb, 1961, str. 252). Ima i drugih sličnih mesta. Ovde podsećam još samo na Marksovu misao prema kojoj će komunizam biti početak prave istorije, za razliku od predistorije čovečanstva. Na takve tekstove pozivaju se oni koji odlučno poriču da je Marks bilo kada tretirao komunizam nedijalektički.⁸⁾

Međutim, Marks je ponekad ipak opisivao komunizam kao društvo u kome će se ugasiti sve osnovne suprotnosti, pa i suprotnost između esencije i egzistencije čoveka.⁹⁾ To nije teško pokazati:

„Komunizam kao pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao čovjekovog samootuđenja, te stoga kao stvarno prisvajanje čovjekove suštine od čovjeka i za čovjeka jest stoga, potpun, svijestan i unutar cjelokupnog bogatstva dosadašnjeg razvitka nastali povratak čovjeka sebi, povratak čovjeka kao društvenog, tj. čovječnog čovjeka. Taj komunizam kao dovršeni naturalizam = humanizam, kao dovršeni humanizam = naturalizam, on je istinsko rješenje sukoba čovjeka i prirode, čovjeka i čovjeka, istinsko rješenje borbe između egzistencije i suštine, između opredmećivanja i samopotvrđivanja, između slobode i nužnosti, između individue i roda. On je riješena zagonetka historije i zna da je on to rješenje” (ibid., str. 242).

„Stoga je pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao prisvajanje čovjekova života pozitivno ukidanje svakog otuđenja, dakle, povratak čovjeka iz religije, porodice, države, itd. u svoje ljudsko, tj. društveno postojanje” (ibid., str. 242 — 243).

„Stoga je ukidanje privatnog vlasništva potpuna emancipacija svih ljudskih osjetila i svojstava” (ibid., str. 246).

„On (Štirner, prim. S.S.) misli da u komunističkom društvu može biti reči o ‚dužnostima’ i ‚interesima’, o dvema komplementarnim stranama jednog protivstava koji pripada samo buržoaskom društvu” („Nemačka ideologija”, Beograd, 1964, I deo, str. 234).

„A u ljudskim odnosima kazna neće biti ništa drugo do sud onoga koji greši o samom sebi. Ljudi ga neće

⁸⁾ Videti, na primer, V. Venable, „Human Nature. The Marxian View”, New-York, 1946, i M. Frichand, „Etička misao mladog Marksa”, Beograd, 1966.

⁹⁾ Duga je lista onih koji su to zapazili.

hteti ubeđivati da spoljašnje nasilje, koje su mu drugi učinili, jeste nasilje koje je on sam sebi učinio. U drugim ljudima on će pre naći prirodne izbavitelje od kazne koju je sam izrekao, tj. odnos će se upravo obrnuti" („Sveta porodica", Beograd, 1959, str. 255).

Govoreći o proizvodnji u komunizmu Marks piše: „Zamislimo da proizvodimo kao ljudi. U tom slučaju: 1) ... ja bih u procesu delatnosti uživao i individualnom ispoljavanju života i osećao bih ličnu radost...; 2) tvojom upotrebom, odnosno potrošnjom moga proizvoda ja bih se neposredno radovao, svestan činjenice da sam svojim radom... stvorio predmet koji odgovara potrebi drugog ljudskog bića; 3) osećao bih se posrednik između tebe i ljudske vrste, znajući da si ti svestan toga da ja predstavljam neophodnu dopunu tvoga bića i neophodni deo samoga tebe; 4) znao bih da sam svojim individualnim ispoljavanjem uslovio tvoje životno ispoljavanje, pa sam, prema tome, svojom individualnom delatnošću neposredno potvrdio i realizovao svoje pravo biće, svoje ljudsko i svoje društveno biće" (MEGA I, 3. Exzerpte, S. 546 ff.).

OTUĐENJE,
DIJALEKTIKA
I UTOPIJA

Utopijski zvuče i neki Marksovi dosta poznati pasazi o totalnoj ličnosti, poklapanju podele rada sa individualnim sklonostima, potpunoj kontroli socijalnih procesa od strane udruženih individua u komunizmu i sl.

Toj utopiji potpunog i definitivnog razotuđenja pridružuje se Marksova preterana deterministička sklonost:¹⁰⁾ komunistička budućnost čovečanstva osigurana je neumitnim zakonima istorijskog razvitka.

Ali da ne bude nesporazuma, Marksu se ovde ne prebacuje što je gradio utopiju shvaćenu samo kao viziju nepostojećeg oblika društvene organizacije koja samim tim mora da sadrži izvesnu dozu neostvarljivosti. Bez takve anticipacije nema odlučnijeg prevaziženja istorijskog fakticiteta, već samo tavorenja u njemu. Utopija, uzeta u tom relativnom, za razliku od apsolutnog smisla, predstavlja legitimni konstituens Marksove radikalno-kritičke filozofije društva i istorije. Takva utopija je inherentna njegovoj revolucionarnoj dijalektici. Zato su oportunistički teoretičari u radničkom pokretu obično istupali i protiv dijalektike i protiv utopije kod Marksa.

Konzervativcima je svojstveno da sve novo i neisprobano diskvalifikuju kao utopijsko. Sličnu averziju prema utopiji ima i politika sitnog reformisanja postojećeg (socijal engineering). Utopije su, međutim, često otkrivale neslućene humane potencije i na temelju njih angažovale ljude u borbi za budućnost. Ne-

¹⁰⁾ O njoj sam pisao u raspravi „Etika i interpretacija Marksa", „Praxis" 1-2/1966, pa se na to neću vraćati.

- ko je lepo rekao: „Zajednica koja odbacuje svoje utopiste danas, susrešće moralnu anemiju sutra.”
- Najlakše je praviti se veliki realist p o s t f e s t u m. Kritika koja bi se svela na tvrđenje da se neka Marksova predviđanja nisu potvrdila i da se neće obistiniti — jedva da bi prevazišla nivo trivijalnosti. Ali ovde nije reč o neostvarljivosti u sadašnjosti ili u nekom vremenu u budućnosti, već o p r i n c i p i j e l n o j neostvarljivosti — znači o apsolutnoj, perfektnoj utopiji.¹¹⁾ Ona za ljudsku situaciju vezuje apsolutna očekivanja: prevazilaženje svih bitnih egzistencijalnih protivrečnosti čoveka. Kad bi se to dogodilo, ljudska i društvena situacija bile bi pretvorene u neku vrstu „perpetuum imobile” (R. Darhrendorf).¹²⁾ Zato bi realizacija takve utopije bila nepoželjna, čak i kad bi bila moguća.
- Treba se osloboditi iluzije prema kojoj je Marks teoretičar č i s t o n a u č n o g, nasuprot utopijskom komunizmu. Razlika između ta dva tipa komunizma mnogo je relativnija nego što je izgledala klasicima marksizma, posebno Engelsu u spisu „Razvoj socijalizma od utopije do nauke”.
- Ali oslobađajući se jedne idealizacije, čovek može da da padne u drugu krajnost. Zato se mora naglasiti da Marksov komunizam nije samo utopija¹³⁾. Njegov ideal komunizma sadrži i realne istorijske mogućnosti razotuđenja: društvo bez eksploatacije, klasne, rasne i druge diskriminacije, bez rata, demokratsku samoupravnu zajednicu koja raspolaže materijalnim i kulturnim obiljem, planetarno društvo („udruženo čovečanstvo”) i sl.
- Marks napušta dijalektiku samo onda kad ekstrapolira neke potencije i tendencije čoveka ne shvatajući ih kao idealne granice humanizacije kojima se progres beskonačno približava, već kao buduću, čak n u ž n u buduću stvarnost. Ali to mešanje idealnog sa realnim ima i jednu dobru stranu: snažno afirmisanje nekih nesumnjivo trajnih opšteljudskih vrednosti.
- Kad se dijalektika dovede do ekstrema time što se istorijski preokret iz klasnog u besklasno društvo tretira kao apsolutan, onda ona poražava samu sebe, jer predviđa društvo u kome neće delovati njen osnovni princip — borba suprotnosti. Ako se iz ljudske suštine potpuno isključi nehumana strana, kako se može verovati u dalji društveni razvoj? Ne može se ostati veran dijalektici društvene istorije ako se ne respektuje dijalektika ljudske prirode.

¹¹⁾ Marks u tom pogledu pripada velikoj tradiciji tzv. pozitivnih utopija koje slikaju dobro i, čak, savršeno dobro društvo. U novije vreme, međutim, sve su brojnije tzv. negativne utopije; vizije jednog Zamjatina, Huxleya, Orwella ili Čosića veoma su blizu „ideala” savršeno rđavog društva.

¹²⁾ Odsustvo većih konflikata karakteristično je gotovo za sve velike utopije od Platona do danas; gotovo sve one su neka vrsta „perpetuum imobile”.

¹³⁾ On je još manje eshatohoška ili hilijastička vizija kako izgleda nekim marksolozima.

Ono što se zbog apsolutne utopije zbiva sa Marksovom dijalektikom, događa se i sa njegovim progresizmom. Neumereni optimizam, koji veruje u mogućnost konačnog prevladavanja suprotnosti između ljudske esencije i egzistencije, takođe onemogućuje samog sebe, jer ne ostavlja mesta za dalju humanizaciju i napredak.

Savršena ideja je stvarno manjkava jer je — kako je govorio Hegel — i suviše dobra za ljude. Posle istorijskih iskustava i rezultata nauka o čoveku za poslednjih stotinu godina, marksist ne može više da gaji neograničenu veru u humane potencije čoveka.

OTUĐENJE,
DIJALEKTIKA
I UTOPIJA

Čovek ima mnogo više dispozicija za iracionalnost, za porobljavanje i pokoravanje, za agresivnost i destruktivnu nego što je Marks verovao. U našem veku došlo je do najveće eksplozije ljudskog zla. Iz toga, naravno, ne mora da sledi da je ljudska priroda sada gora nego ranije. Možda je savremeni čovek čak i bolji, samo što raspolaže neuporedivo strašnijim sredstvima za nanošenje zla. Filozofija koja hoće da bude na nivou najnovije istorije mora rezervisati mesta za nehumanost. A ako baš hoćemo da govorimo optimističkim jezikom, onda treba reći da filozofija može izgledno da anticipira samo relativnu, a nikako apsolutnu humanizaciju.

Protivrečnosti koje otkrivamo kod velikih mislilaca, za razliku od malih, interesantne su, poučne i uticajne. Relativno je lako zapaziti napetosti u jednoj misaonoj zgradi, a mnogo važnije utvrditi zašto je do njih došlo. Marksovo raspinjanje između dijalektike i sklonosti ka apsolutizaciji komunizma može se, po mom mišljenju, objasniti sledećim faktorima: 1) teorijskim, 2) socijalno-političkim i 3) individualno-psihološkim.

Hegelova apsolutistička dijalektika ostavila je veći trag na Marksu nego što bi se pretpostavilo, pošto je i on kritikovao Hegela zbog inkompatibilnosti dijalektičke metode i sistema. Kao u Hegelovom apsolutu, tako se i u Marksovom komunizmu smiruju sve osnovne suprotnosti. Prosvetiteljska tradicija sa svojim preteranim racionalizmom, evolucionizmom i optimizmom takođe je izvršila značajan uticaj na Marksa. Otuda njegova bezgranična vera u čoveka i njegov socijalni, naučni i tehnički progres.

Drugi i treći faktor čvrsto su međusobno povezani. Kao radikalni kritičar ne samo jednog društva već čitave dosadašnje istorije kao predistorije, Marks je psihološki morao biti predisponiran da apsolutizuje vlastito stanovište. Njemu je bila neophodna jedna terra firma, neka vrsta potpuno čvrste Arhimedove tačke. Teško da mislilac može pozivati ljude da izvrše najrevolucionarniji prevrat u istoriji i istovremeno nagoveštavati da će njihova dostignuća biti samo relativna. Čini se da čovek ima potrebu

da idealizuje društvo za čije stvaranje ulaže ogromne napore i žrtve.

Ideologija apsolutizuje i univerzalizuje relativno i partikularno društveno-istorijsko stanovište. Tako je, na primer, građanska ideologija predstavljala svoje društvo kao izraz prirodnih prava i ljudske prirode. Marksova vizija komunizma je delimično apsolutno-utopijska, ali ne i ideološka, jer apsolutizuje i univerzalizuje opšteljudsko, a ne partikularno stanovište.

Njegova apsolutna utopija izvršila je ne samo teorijski već i praktični uticaj, kako pozitivan, tako i negativan. Mada Marksa ne možemo smatrati odgovornim za postupke njegovih sledbenika, ipak neće biti naodmet da podsetimo na neke od njih.

Vera u ostvarljivost savršenih ciljeva pomaže da se izdrži u borbi za ambiciozne, ali relativnije ciljeve. Teško onima koji se bore bez ozbiljnije nade, ali ne manje i onima koji to čine sa neograničenom nadom. Kako li se posle svega što je snašlo i revoluciju i njega lično osećao jedan Trocki, koji je pre toga ovako sanjao o komunističkom čoveku: „Čovek će postati nesrazmerno jači, mudriji, slobodniji, telo će mu biti harmoničnije proporcionisano, pokreti ritmičkiji, glas muzikalniji, a forme egzistencije prožete dramatskim dinamizmom.”

Apsolutizacija komunističke budućnosti podstiče preterana očekivanja i od socijalizma kao „prelaznog perioda”. Zar nisu boljševici u revolucionarnoj ekstazi pokušali da jednostavno ukinu novac, zakonski brak, religiju? Ako revolucionar nije u stanju da svoju nadu prilagodi realnim mogućnostima, on će se najverovatnije teško razočarati. Naravno, moguć je i drugi psihološki izlaz: arogancija fanatičnog utopiste. On će nastojati da po svaku cenu podigne stvarnost na nivo savršene budućnosti. A kad to ne uspe, onda će obično pribеći ideološkoj obmani i samoobmani. Tako su staljinisti predstavljali svoje društvo kao maltene ostvarenu beskonfliktnu utopiju; njenu harmoniju su, doduše, katkad remetili „ostaci starog”, ali nikako i neke suprotnosti koje bi bile imanentne novom društvu.

4.

Sledbenici Marksovog shvatanja otuđenja treba više da vode računa o njegovoj terminološkoj evoluciji. Ne može se olako prelaziti preko činjenice da on u kasnijim radovima, po pravilu, više ne upotrebljava reč „alijenacija”. Već u „Nemačkoj ideologiji” Marks samokritički pominje „otuđenje”, „ljudsku suštinu”, „generičko biće” i „ljudsku prirodu”. U „Manifestu komunističke partije” on piše: „Nemački literati postupili su sa profanom francuskom lite-

raturu obrnuto. Oni su svoje filozofske gluposti napisali iza francuskog originala. Tako su, na primer, iza francuske kritike novčanih odnosa napisali „otuđenja ljudskog bića...“ (K. Marks—F. Engels, „Izabrana dela“, t. I, Beograd, 1949, str. 39). Doduše, u „Kapitalu“ se ponovo javlja pojam „ljudske prirode“, i to u dva vida: kao opšta i istorijska priroda. Izgleda da priznanje izvesne suštinske mada dinamičke strukture ljudske prirode spada u specifična obeležja marksizma. Bez toga se on ne bi razlikovao s jedne strane od relativističkog egzistencijalizma, a sa druge od apsolutističkog esencijalizma. Samo, nije neophodno da se pojmovi suštine i prirode čoveka vezuju za kategoriju alijenacije ili dezalijenacije, ali ni obrnuto, jer se time upada u niz teškoća.

OTUĐENJE,
DIJALETIKA
I UTOPIJA

Kontinuitet mladog i starog Marksa ne zasniva se na pojmu otuđenja, nego na humanističkim vrednostima kojima kritikuje klasnu predistoriju čovečanstva. Kasniji Marks konkretizuje i obogaćuje to humanističko jezgro, ali ga više ne formuliše kao otuđenje-razotuđenje.

Otuđenje i razotuđenje su kod Marksa paket-pojmovi koji sadrže: neslobodu-slobodu, destruktivnost-stvaralaštvo, nedruštvenost-društvenost, jednostranost-svestranost i sl., i prikrivaju teškoće njihovog definisanja.¹⁴) Te čovekove potencije treba osloboditi terminološkog okvira „alijenacije“, i „dezalijenacije“, a ove pojmove redefinisati polazeći od užeg smisla u kome se javljaju kod Marksa. Tako će „otuđenje“ i „razotuđenje“ nastaviti da označavaju važne pojave, ali sada pojave istoga reda kao i navedene potencije čoveka. Sve njih zajedno sa alijenacijom i dezalijenacijom treba sintetizovati kao dehumanizaciju-humanizaciju.

Koji je to uži smisao otuđenja kod Marksa na koji ćemo se osloniti? To je otuđenje rada i proizvoda rada.

„Vlastito čovjekovo djelo postaje njemu tuđa i suprotstavljena sila, koja ga podjarmljuje umesto da on njome vlada“ („Ekonomsko-filozofski rukopisi“, „Rani radovi“, Zagreb, 1961, str. 300).

„Stoga s masom predmeta raste carstvo tuđih bića, kojima je čovek podjarmljen, a svaki novi proizvod je nova potencija uzajamnog varanja i uzajamnog pljačkanja“ (ibid., str. 238).

„Radnik stavlja svoj život, ali sada život ne pripada više njemu, nego predmetu... otuđenje radnika i njegova proizvoda znači ne samo da njegov rad postaje predmet, vanjska egzistencija, nego da rad egzistira izvan njega, nezavisno, tuđe i postaje

¹⁴) Na apsolutizaciju budućnosti, o kojoj smo detaljno govorili, na svoj način vuče i priroda jezika. Kada, na primer, neslobodnom čoveku suprotstavljamo slobodnog čoveka komunističke budućnosti, onda se gubi iz vida relativnost tih pojmova. Zato bi u duhu Marksove dijalektike trebalo govoriti pre o oslobađanju, podruštvljavanju, razotuđivanju i totalizaciji nego o slobodnom, podruštvljenom, razotuđenom i totalnom čoveku, jer su to samo idealne granice navedenih procesa.

njemu nasuprot samostalna sila, da mu se život, koji je dao predmetu suprotstavlja neprijateljski strano" (ibid., str. 197).

„Ovo okrutnjavanje društvene delatnosti, ovo konsolidovanje našeg sopstvenog proizvoda u stvarnu silu iznad nas, koja je umakla našoj kontroli, isprečila se na putu naših očekivanja, svodila naše računanje na ništa, jeste jedan od glavnih momenata u dosadašnjem istorijskom razvitku" („Nemačka ideologija", Beograd, 1964, str. 31).

DR SVETOZAR
STOJANOVIC

5.

Otuđenjem treba nazivati svojevrsan odnos između čoveka, s jedne, i njegove delatnosti i tvorevine, s druge strane. Taj odnos se može prikazati na jednom kontinuumu koji počinje stanjem u kome čovek gubi kontrolu nad vlastitom delatnošću i tvorevinom. Zatim one mogu preuzeti kontrolu, dominaciju i prevlast nad čovekom — on postaje zavisnik od njih i čak počinje da im služi. Najzad, one mogu porobiti, terorirati, ugroziti, štaviše, mogu uništiti čoveka.

Ovde se pod „delatnošću" podrazumevaju sve vrste mentalne i fizičke aktivnosti čoveka. I „tvorevina" se uzima u najširem mogućem smislu koji odgovara tom značenju „delatnosti", tako da može da pokrije: stvari, organizacije, institucije, ideje, naučna i umetnička dela, jezičke tvorevine, mitove itd. Termini „delatnost" i „tvorevina" omogućuju da alijenacijom obuhvatimo znatno više od otuđenja rada i proizvoda rada: otuđenje države i drugih političkih institucija, ideološko otuđenje itd. Kao što se vidi, alijenacija je naročiti odnos čoveka prema vlastitom svetu, te isključuje svaki odnos prema prirodi ako ona nije predmet ljudske delatnosti. Čovek gubi kontrolu nad svojim svetom, postaje njegov rob, pa čak i njegova žrtva.

Delatnost može da se otuđi od čoveka na dva načina. Prvi: ako nije slobodno izabrana nego iznuđena; cilj i uslovi pod kojima obavlja takvu delatnost nametnuti su čoveku; ona nije samodelatnost, kako bi rekao Marks. Drugi: čitava ličnost postaje rob jedne svoje delatnosti, na primer, obezbeđivanja materijalne egzistencije; umesto da bude samoafirmacija čoveka, takva delatnost dominira njime. U oba slučaja čovek je više kreatura nego stvarni kreator.

Otuđenje ima, kao i kod Marksa, status opšteg, filozofskog pojma, koji transcendiraju pojedine oblasti ljudskog života i pojedinih nauka. Predloženo značenje „otuđenja" moglo bi se precizno operacionalizovati radi konkretnijih naučnih istraživanja. Pa ipak, to nije, uostalom, kao ni kod Marksa, čisto saznanje,

nego istovremeno i vrednosno-kritički pojam. I dalje se polazi od humanističke filozofije prema kojoj čovek treba da ima kontrolu nad svojom delatnošću i tvorevinom, pa se suprotno stanje ocenjuje negativno.

Predložena odredba otuđenja ne implicira mogućnost čoveka da promeni takvo stanje, da se razotuđi. U drugom paragrafu već je bilo reči o teškoćama na koje zbog kategorije mogućnosti nailazi Marksovo shvatanje otuđenja. Ovde se razlikuju dve stvari. Jedna: konstatovanje otuđenja. I druga: normativni iskaz da čovek treba da promeni to stanje — tek sada se pretpostavlja realna mogućnost da to učini.

U Marksovom duhu i dalje treba razlikovati otuđenje, svest o njemu i odnos prema njemu. Delatnost i tvorevina mogu biti faktički otuđeni od čoveka a da on to ne zna, bilo da nikada nije saznao, bilo da je to potisnuo u podsvest. Nedostatak svesti o otuđenju može biti toliki da čovek uopšte ne zna da je jedan entitet njegova tvorevina, čak toliki da sebe smatra njegovom tvorevinom, kao, na primer, u religiji. To je vrhunac onoga što možemo, opet inspirisani Marksom, da nazovemo fetišizmom ljudskih tvorevina.

Mogućnost otuđenja data je već u strukturi ljudskog bića. Iako su u najčvršćoj međusobnoj vezi, ipak čovek, njegova delatnost i tvorevina predstavljaju tri različita entiteta, tako da će uvek postojati mogućnost da se one otuđe od čoveka.

Uzroci otuđenja su vrlo različiti. U tom pogledu ništa se ne može reći a priori, pre konkretnog istraživanja. Čak ni to da iza otuđenja delatnosti i tvorevina jednih ljudi uvek stoje drugi ljudi koji ih kontrolišu, porobljavaju i ugrožavaju, mada je istorija prepuna dominacije pojedinaca i grupa nad delatnostima i tvorevinama drugih ljudi. Čovek može, na primer, da pada ničice pred bogom, a da se istovremeno posredno ne podređuje drugom čoveku.

Ne može se poreći da je Marks očekivao da će sa prevazilaženjem privatne svojine nestati svako otuđenje. On je, kao što smo već citirali, pisao: „Stoga je pozitivno ukidanje privatnog vlasništva kao prisvajanje čovjekova života pozitivno ukidanje svakog otuđenja...” Mnogi savremeni marksisti s pravom ne prihvataju takva i njima slična mesta. Tako za neke od njih, na primer, religija ima duboke i višestruke korenove, pa je naivno verovati da će ona iščeznuti sa promenom oblika svojine, ma koliko inače dugotrajnom i radikalnom.¹⁵⁾

Neki kritičari, opet, smatraju da obnavljanje ekonomske i političke alijenacije u socijalizmu već samo po sebi konkluzivno demantuje Marksa. Na to se obično opravdano uzvraća da on zapravo nije ni

OTUĐENJE,
DIJALEKTIKA
I UTOPIJA

¹⁵⁾ Kod nas treba videti prvenstveno najnovije radove Vuka Pavićevića o religiji.

govorio o jednostavnom ukidanju, već samo o „pozitivnom ukidanju” („positive Aufhebung” u Hegelovom duhu znači dijalektičku negaciju prevazilaženja) privatne svojine, i da je to u duhu njegovog shvatanja socijalizma kao dugotrajnog „prelaznog perioda”. Međutim, to otvara samo delimičan izlaz iz teškoća.

Mislim da Marksovo „pozitivno ukidanje” privatne svojine možemo sa sigurnošću da dešifrujemo kao **p o d r u š t v l j a v a n j e s v o j i n e**. Socijalistička revolucija nesumnjivo predstavlja razotuđenje odlučivanja o društvenoj sudbini uključivanjem radnih masa u njega, i time prvi korak ka društvenoj organizaciji koja će predstavljati „udruženu snagu individua”. Revolucionarna država služi kao početna poluga tog razotuđenja. Eksproprijacija privatne svojine koju ona vrši čini tek početnu fazu podruštvljavanja vlasništva. Zato postojanje alijenacije u formi monopola revolucionarne države na upravljanje proizvodnjom, raspodelom i uopšte društvom još nije dokaz protiv Marksove anticipacije definitivnog razotuđenja posle „pozitivnog ukidanja” privatne svojine.

To janusovsko lice — dezalijenatorsko i alijenatorsko — socijalističke države dovoljno su portretirali najbolji današnji marksisti, posebno jugoslovenski. Na žalost čak i najoštriji kritičari među njima podležu etatističkom mitu socijalizma.¹⁶⁾

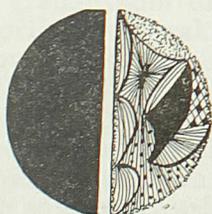
Oni, naime, smatraju da je staljinistička država sasvim izgubila dezalijenatorski karakter, da je postala žarište novog i strahovitog, skoro totalnog otuđenja, ali joj i pored toga ne poriču socijalistički karakter. Međutim, kad alijenacija dostigne te razmere, onda se, po mom mišljenju, više ne može u duhu Marksa govoriti o socijalizmu, već samo o novom klasnom društvu — etatizmu. Sa revolucijom i njenom državom degenerisala se i eksproprijacija privatne svojine, i to u eksproprijaciju državno-društvene svojine od strane staljinističkog državnog aparata. To, naravno, nije dokaz da i posle „pozitivnog ukidanja” (podruštvljavanja) privatne svojine postoji otuđenje. Ali je zato dokaz da namesto privatne na scenu može stupiti, i da je stvarno stupila, ne samo društvena već i nova klasna, etatistička svojina, i s njom ekonomsko-politička alijenacija ne više u socijalizmu, nego u **e t a t i z m u**.

Marks ostaje besmrtni kritičar alijenacije u društvu privatne svojine. Istraživači alijenacije pod njegovim uticajem još osećaju neophodnost da pažnju usmere prvenstveno na proizvodnju materijalnih dobara i njen uticaj na totalitet alijenacije u društvu. Čak i u najrazvijenijim zemljama društveni i pojedinačni život nije prestao da bude centriran oko obezbe-

¹⁶⁾ O tome sam pisao u člancima „Etatistički mit socijalizma”, „Praxis” 1—2/1967, i „Još jedanput o etatističkom mitu socijalizma”, „Socijalizam”, 1—2/1968.

đenja materijalne egzistencije. Time se, razume se, ne dovode u pitanje rezultati marksista razvijenih zemalja u identifikovanju nove alijenacije u „slobodnom vremenu” i potrošnji.

Danas, ipak, više ne možemo kao Marks tražiti najveće i najvažnije otuđenje u proizvodnji sredstava za život. Svi smo svedoci superalijenacije, prema kojoj otuđenje koje je on opisao predstavlja gotovo dečju igru. Ljudske tvorevine sada se okreću u orbiti zemlje ugrožavajući ne više samo pojedince ili klase, već čovečanstvo kao celinu. U izgledu je apokaliptička „pobuna stvari” protiv svog tvorca — to antropološko izdanje strašnog suda. Cinik bi rekao da se definitivni nestanak alijenacije može podudariti sa njenim neopozivim trijumfom.

ODERER: . . . POSTOJI SAMO
JEDAN CILJ: VLAST.
IGO: POSTOJI SAMO JEDAN
CILJ: OSTVARENJE NAŠIH
IDEJA.

Žan Pol Sartr: „Prljave
ruke”

NE BUDI SUVIŠE PRAVEDAN
NI SUVIŠE MUDAR; ZA ŠTO
BI SEBE UPROPASTIO?

Knjiga propovjedniko-
va, glava 7, stih 16.

dragan
stojanović

**ETIČK
PROBLEM
SOCIJALISTIČKE
REVOLUCIJE**

Pristupajući razmatranju koje ima za predmet etičke probleme socijalističke revolucije čini se potrebno da se u vidu jedne vrste prethodnih odredbi definišu neke bitne odlike socijalističke revolucije i etičkog fenomena, tj. da se bliže odredi u kom će smislu i kontekstu biti ovde upotrebljavani ti pojmovi — kako radi koherentnosti celog izlaganja, usaglašavanja pojedinih stavova i rešavanja protivrečnosti koje se javljaju, tako i zbog toga što se ti pojmovi, te pojave, mogu interpretirati, i tako i biva, na različite, nekad sasvim oprečne načine, čak i u okviru misaonih sistema i rasprava koje se tim pojmovima bave, a koje imaju istu idejno-filozofsku pozadinu, ili bar nastoje da je imaju, ili pak samo misle da je reč o istoj platformi, i tako se deklarišu. Ovo se naročito odnosi na pojam etičkog.

Može se reći da je na liniji klasične marksističke misli socijalistička revolucija onaj društveni prevrat čiji bi cilj, najjednostavnije rečeno, bio: u k i d a n j e g r a đ a n s k o g d r u š t v a, kao istorijski ograničenog oblika ljudske egzistencije, tj. istorijski ograničenog oblika ljudske prisutnosti u stvarnosti. U razvijenom građanskom društvu čovek dolazi do svesti o istorijskom karakteru postojećeg stanja, koje je istovremeno stanje čovekove otuđenosti od svog istinskog ljudskog bića (u kontekstu Marksove misli: „kada se čovek pretpostavi kao čovek”, „O izopačavajućoj sili novca”, Rani radovi i dr.) — i koje stanje mora biti prevladavano na taj način što će se stvoriti uslovi za humanu zajednicu slobodnih ljudi, na svim planovima ostvarenih in-

dividualiteta, jer po svojoj generičkoj prirodi čovek, u potenciji, i jeste totalno biće, gde će, dakle, biti ostvaren, a ne samo zamišljen kao čovek, i gde će, budući oslobođen ljuštore građanskog, otuđenog i fetišizovanog sveta, čoveku biti moguće da ostvari pravo bogatstvo ličnosti i punoću ljudskog života, stanje „gde se čovek ne reproducira u svojoj određenosti, već proizvodi svoj totalitet, ne traži da ostane već nešto postalo, nego je u apsolutnom kretanju postojanja” (Marks), pa se, dakle, sledstveno tome, ni njegov život ne može svesti na puku prisutnost među stvarima, već je moguć i biva kao delotvorna, slobodna, stvaralačka akcija. Stvaranje ovakvog jednog sveta je u horizontu Marksove misli onaj bitni impuls za „stvarnu komunističku akciju koju će istorija doneti, i ono kretanje koje u mislima već znamo da samo sebe ukida, a koje će u stvarnosti proći kroz vrlo surov i opširan proces”. Socijalistička revolucija zapravo i jeste ta akcija i taj proces.

Istorijski gledano, međutim, socijalističke revolucije su se po pravilu dešavale u uslovima u kojima se nije moglo računati s tim da će revolucionarni čin sâm i za neko vrlo kratko vreme doneti korenite promene i da će se u trenutku konstituisati jedno slobodno, humano i čak i osnovnih protivrečja oslobođeno društvo, ne samo zbog ekonomske nerazvijenosti zemalja u kojima je do socijalističke revolucije došlo, već i zbog niskog opšteg kulturnog nivoa masa, svetske situacije itd., pa je razumljivo što, zapravo, odmah nakon revolucije jedno takvo društvo nije bilo socijalističko, već u biti još uvek građansko (i to često u njegovim primitivnijim vidovima), sa svim njegovim atributima, počev od postojanja države do svih onih izopačavanja i deformacija koje su karakteristične upravo za građansko društvo (podvojenost ličnosti, birokratizacija, tehnokratizam, depersonalizacija, manipulisanje ljudima prakticističko-političkim mehanizmima, fetišizam države itd.), što sve nije teško potkrepiti istorijskim faktima. Socijalistička revolucija ne bi značila, dakle, destruiranje građanskog sveta, već destruiranje vlasti građanske klase. Međutim, ono što je u tome najbitnije je to što je time stvorena mogućnost da se dotično društvo dalje razvija na nov, socijalistički način, bitno različito od građanskog društva, putevima humanizma i progressa, i to ne samo tehničkog, naučnog, ekonomskog ili nekog još drugog, jer, uže gledano, to čini stvarnost razvitka i u građanskom društvu — već prevashodno putevima bitno ljudskog progressa, što će reći putevima ljudske solidarnosti, čovekovog oslobađanja svih mogućih pritisaka koje donosi današnje doba, na raznim planovima, i stavljanja čoveka u centar sveta, stvaranje uslova za

ispoljavanje svih ljudskih sposobnosti itd. Socijalistička revolucija ne konstituiše socijalističko društvo, već otvara put kojim je, uz stalni odgovarajući angažman, moguće krenuti ka njemu.

Bit etičkog fenomena, najkonciznije govoreći, može se izraziti kao suprotstavljenost datog, onoga što jeste i onoga što bi trebalo da bude — koje je, naravno, različito od onoga što jeste i pretpostavlja se da je sa nekog gledišta i bolje od postojećeg. Različitost onoga što jeste i onoga što treba da bude čini srž pojma moralnog, jer ako bi dato i ono što treba već bili identični, etički fenomen kao takav ne bi uopšte ni postojao, ni bio moguć. Ono što ga omogućava je određena insuficijentnost stvarnosti i zahtev za dopunjavanjem, usavršavanjem, poboljšavanjem postojećeg, ono „treba da”. Međutim, taj zahtev uperen ka stvarnosti, ka njenom izjednačavanju sa idealom, za koji mislimo da sadrži ono što je „dobro”, „umno” itd., ali što nije egzistentno — nosi u sebi onu bitnu protivrečnost etičkog kao etičkog, koja je u samim njegovim temeljima, ako se u tom njegovom domenu, na tim i takvim pozicijama želi da ustraje. Reč je o tome da bez postojanja zahteva za promenom postojećeg nema etičkog fenomena. Tvrditi da postoji nešto što bi trebalo da bude i različito je od onoga što jeste, a istovremeno da to ne bi trebalo ostvariti, da, dakle, ne bi trebalo da bude, to ne samo da nije etička pozicija već je uopšte nemoguće, to je nonsens. Moramo, dakle, prihvatiti zahtev za promenom, no u trenutku kada ga prihvatimo i ostvarimo mi izlazimo iz domena etičkog, jer izjednačivši dato i ono što treba, ukidamo i sam zahtev jer je besmisleno tražiti nešto što već jeste. Ostvarivanje zahteva za promenom postojećeg koji je inherentan etičkom fenomenu, čini etičku poziciju suvišnom, odnosno ukida je. Ako hoćemo da na njoj ipak ostanemo, moramo postaviti nov zahtev uperen ka stvarnosti itd.

U svetlu Kantove koncepcije čoveka kao moralnog bića, Hegelove kritike te pozicije i njegove koncepcije čoveka kao filozofskog bića, kao i Marksove kritike Hegela i konstituisanja Marksovog pojma čoveka kao bića prakse — javljaju se zbilja nedoumice o čemu je uistinu reč. Ogrešujući se o postupnost potrebnu za razmatranje svih mnogobrojnih problema koji su spomenuti, postavice ono pitanje koje nas prvenstveno interesuje: da li je etička pozicija moguća i održiva u svetlosti Marksovog zahteva za stvarnim, delatnim prevladavanjem postojećeg, otuđenog građanskog sveta (ono što jeste), revolucionarnom akcijom koja bi stvorila uslove za istinski socijalizam, odnosno komunizam, onako kako je to nešto bliže određeno na početku ovog spisa, gde bi čovek u osvajanju svoje budućnosti i jedne moguće ljudske smislenosti

svoju akciju usmerio tako da ona rezultira u „ostvareni humanizam prirode i ostvareni naturalizam čoveka” (ono što treba da bude)? Drugim rečima, imajući u vidu bitno protivrečje etičke pozicije kao takve da se mora postavljati uvek iznova zahtev upućen postojećem za njegovu izmenu, tj. kada se ideal (njegova realizacija, ona faktička, ne idealna) stalno odmiče, da bi ona kao etička pozicija uopšte ostala (nezavisno i od mogućeg tumačenja da postoje nivoi ostvarivanja saglasja ideala i stvarnosti, i da se nad svakim ostvarenim nivoom razlistavaju nove protivrečnosti, ukazuju novi ciljevi — jer to je samo jedan modalitet u polarizaciji dato-ideal, gde bi etika uvek ostala moguća, jer se oni ne bi nikad u biti usaglasili) — imajući, dakle, sve to u vidu, pitanje je zbilja da li bi etička pozicija mogla opstati u kontekstu Marksove misli, koji traži *r e a l n o, d e l a t n o* ostvarenje ljudskog ideala (komunizma, kako je opisan u mnogim delima, s raznih strana), i to ne filozofski, mišljeno, kontemplativno (kao što je to slučaj sa Hegelom), već upravo praktički, materijalno, stvarno (ne razmišljati samo o svetu, već ga istinski menjati!), a što je, nesumnjivo, intencija Marksove misli. Ovde bi sad već mogla početi rasprava o mogućnosti zasnivanja jedne socijalističke, odnosno marksističke etike, gde ona, kao etika, po jednim mišljenjima, u biti mora ostati u okvirima i na nivou građanskog sveta, i kao socijalistička nije ništa, niti može da postoji, a po drugim mišljenjima, taj atribut „socijalistička” fundamentalno je distingvira od bilo koje druge, pa je ona u okvirima Marksove misli ne samo moguća već i nužda, ali nije još dovoljno razrađena itd. U ove zamršene i još neraščišćene probleme ne treba se ovde dalje upuštati, a dotaknuti su koliko je bilo nužno da bi se moglo uočiti sledeće: budući da socijalistička revolucija ne konstituise socijalističko društvo, već posle nje postoje bar isto tolike mogućnosti da se u starom, suštinski građanskom (nezavisno od naziva) ostane, koliko i da se realno krene putem istinske izgradnje socijalističkih i komunističkih odnosa, stojeći, dakle, tek na tom *p r e l a z u*, nezavisno od toga, da li je u razvijenom socijalizmu jedna etika moguća ili nije — mora se prihvatiti mogućnost jednog smislenog razmišljanja sa *e t i č k e* pozicije, kada je u pitanju socijalistička revolucija. Ne treba misliti da je ova distinkcija između moralnih problema socijalizma i moralnih problema socijalističke revolucije apsolutna, tj. da su ti problemi apsolutno odvojeni i nezavisni jedni od drugih; naprotiv, kao što ćemo videti, oni su suštinski vezani jedni za druge, na specifičan način, ali je njihovo relativno razlikovanje na početku analize, čini se, potrebno. Konstatujući to, možemo preći na samu analizu.

Moglo bi se reći da bi razmišljanje o moralnim problemima socijalističke revolucije najbolje bilo koncipirati tako što bi se prvo razmotrili moralni problemi svakog društvenog prevrata koji ima karakter revolucije, s tim što bi se nakon toga razmotrilo ono što je u toj problematici specifično kada je u pitanju socijalistička revolucija. U prilog tome ide činjenica da i socijalistička revolucija, kao i razna druga velika društvena previranja kroz istoriju, ima za cilj osvajanje vlasti, što bi značilo da je ono što sadržinski određuje sve te pokrete, apstrahujući mnoge konkretne oblike ispoljavanja i različite spoljne osobine — jedna ista stvar, tj. težnja ka vlasti. U tom smislu bi jedno opšte razmatranje dalo zaključke koji bi se mogli primeniti i na socijalističku revoluciju. Razume se, na tome se ovo razmatranje ne bi smelo da zadrži zato što socijalistička revolucija osim ovog vida ima i jedan drugi, nov, koji je čini iz osnova različitim društvenim kretanjem od svih ostalih, a to je: socijalistička revolucija — ako je ona uistinu to — je takvo praktičko nastojanje koje ima kao svrhu da se fakticitet građanskog sveta istinski prevlada stvaranjem sveta oslobođenog atributa koji čine bit onog negativnog u građanskom društvu, sa stanovišta ideala socijalističke revolucije, tj. iz perspektive slobode i čovečnosti. Težnja za vlašću i osvajanje vlasti u socijalističkoj revoluciji, dakle, može da postoji samo utoliko ukoliko je to put za ukidanje uslova u kojima su vlast i država kao njen subjekt, kao i ostali oblici otuđivanja socijalne energije ljudi, uopšte mogući. Socijalistička revolucija ne može značiti samo puku promenu nosilaca vlasti, dakle ostajanje u starom horizontu „praistorije ljudskog društva” (Marks), već upravo mora značiti kraj te „praistorije”. Takva osobenost socijalističke revolucije baca novu svetlost na ceo problem koji je ovde predmet interesovanja, i to se mora imati u vidu.

Pogledamo li neka od pitanja koja se postavljaju sa etičkog gledišta kada je reč o bilo kom društvenom prevratu, onda možemo uočiti sledeće. Svaki društveni prevrat (revolucija) svojim programom postavlja sebi određene ciljeve, njegove ideje-pokretači su inspirisane uvek željom za menjanjem izvesnih društvenih, pravnih, političkih, religijskih itd. institucija, oblika i struktura kao i željom za ustoličenjem novih institucija, oblika i struktura, gde to ustoličenje novog predstavlja smisao svakog konkretnog poduhvata. Materijalne i društvene okolnosti datog istorijskog trenutka, budući jednim svojim delom podstrek i olakšica svim tim zahtevima za novim — sadrže takođe i prepreke za njihovo bezbolno ostvarivanje; sadrže relativne nemogućnosti njihovog sprovođenja u život, bar ne mirnim

putevima i sredstvima. Nikad, naime, ne može doći do većih društvenih preobražaja da pri tom to bude po volji svih i u svačijem interesu ili je to bar spe, cifično za dosadašnju istoriju. Legalnost puteva društvenog preobražaja koja je spomenuta je, naravno, legalnost sa stanovišta starog poretka, koji treba da bude izmenjen, protiv koga je revolucionarno htenje upereno.

Tu već dolazimo i do drugog vida pitanja, naime: sredstva kojima se ostvarenje ciljeva postiže. Ona, kao što se vidi, najčešće moraju biti nasilna. Imajući sad one elemente (postojeće društveno stanje, zahtev za njegovom izmenom, koji je nužno u koliziji sa normama koje vladaju, što dovodi do dilema u pogledu sredstava kojima se ti zahtevi mogu ostvariti) koji nam to omogućuju, možemo postaviti ono pitanje koje je temeljno etičko pitanje svake društvene revolucije: da li je ostvarenje ideala revolucije po svaku cenu potrebno i dobro, tj. koji je kriterijum koji će pokazati nije li veća šteta, s a s t a n o v i š t a s a m o g i d e a l a, ako bi se on ostvarivao uz suviše velike žrtve, ili ako se on uopšte ne ostvari, ili, recimo, ne u tim okolnostima i u tom trenutku? Da li će se ostvariti više dobra ako se, uz žrtve, ideal ipak nekako realizuje, u uslovima koji su idealu u velikoj meri suprotni, ili ako se ideal modifikuje u cilju smanjenja zla, koje bi moralo nastupiti u sukobima ako bi se on ostvarivao po svaku cenu? Koncentrišemo li se još bolje, dolazimo do najčistijeg oblika tog pitanja, koje nas interesuje, a to je: Da li će se u ostvarivanju revolucije voditi računa samo o cilju koji je ona sebi postavila ili će se voditi računa i o o d n o s u cilja s a n a č i n o m na koji se do njega može doći, tj. n e g u b i l i c i l j s v o j a s v o j s t v a ideala revolucije ako je njegovo ostvarenje moguće samo na način koji je upravo u suprotnosti s njim, tj. s idealom kao takvim? Da li nepodobna, neodgovarajuća ili cilju suprotna sredstva ne deza- vu š u i s a m c i l j i l i, možda, najobičnijim ljudskim rečima rečeno: može li se čineći zlo, makar da je to i protiv zla, postići dobro, a s druge strane, opet, može li se protiv postojećeg zla uopšte nekako drukčije i boriti nego zlom, i onda: ima li iz tog zla ikad kakvog konačnog izlaza ka dobru?

Pre nego što pokušamo da odgovorimo na postavljena pitanja, navešćemo jednu Hegelovu misao (izrečenu povodom Platonove idealne države), koja je, čini se, od veoma velike važnosti u kontekstu ovih razmišljanja. Hegel kaže: „Pravi ideal nije nešto što t r e b a da je stvarno, već je on stvaran, i on je ono što je jedino stvarno; u to se veruje pre svega. Ako je neka ideja suviše dobra da bi imala egzistenciju, onda je to mana samog ideala. Zbog toga bi Platonova država bila neka himera, ali ne zato

što u čovečanstvu nema takve izvrsnosti, već zato što bi ona, ta izvrsnost, bila suviše rđava za čovečanstvo. Stvarnost je i suviše dobra i što je stvarno, umno je. Ali čovek mora znati razlikovati šta je uistinu stvarno . . .”

Budući da nas interesuju odnosi i veze ideala (revolucije) i puteva ka njegovom ostvarenju, a imajući u vidu njihovu međusobnu uslovljenost i zavisnost, naime, činjenicu da osobine jednog uvek i neminovno imaju reperkusije na osobine i samu egzistenciju onog drugog, da su, ako se tako može reći, funkcije jednog drugog, čineći specifično jedinstvo, jedinstvo ideala i puteva ka njegovoj realizaciji — moglo bi se reći da bi pri ocenjivanju koliko vredi žrtvovati da bi se jedan ideal ostvario, bilo uputno razmotriti koliko je taj ideal stvaran (u Hegelovom smislu reći), koliko on kao ideja u našim glavama jeste ili može da bude pokretač ka dobrom i dobar pokretač naših materijalnih postupaka, odnosno nije li određeni ideal, budući ne-stvaran, u kontekstu Hegelove misli, unapred osuđen da neadekvatnim i nepodobnim akcijama na putu ka svojoj realizaciji (koje su nužno takve zbog njegove ne-stvarnosti) bude izobličen u nešto različito od sebe ili čak sasvim suprotno sebi, jer od tih akcija on, kao što je rečeno, nije nezavisan, već, naprotiv, zavisi upravo od njih, one ga, realizujući ga i određuju. To je jedno od najtežih pitanja. U njemu je, naime, implicitno sadržano već i pitanje, ko i kako može odrediti je li jedan ideal stvaran, primeran stvarnosti, adekvatan stvarnim mogućnostima realizacije raspoloživim sredstvima, od čijih svojstava i sam tako mnogo zavisi, mada na njih i sam utiče ili bi bar trebalo da utiče.¹⁾ U tome kako bi trebalo da svojstva ideala utiču na svojstva sredstava realizacije ideala, ne gubeći iz vida kakva su ta svojstva ideala i sama po sebi u onom mišljenom obliku, pre bilo kakvog čina — leži srž pitanja sa etičkog gledišta u bilo kom društvenom preobražaju.

Razmislimo li kakav mora biti odnos između ideala (cilja) i sredstava u jednoj društvenoj transformaciji da bi se postavljeni cilj postigao (sada ovde ne vodeći trenutno računa o tome kakav je taj cilj u stvari, iz današnje perspektive) — onda vidimo da nas to vodi ovakvom zaključku. Da bi se jedan cilj ostvario (cilj je zapravo uvek neko zamišljeno stanje, jedna zamišljena struktura odnosa), a da bi pri

ETICKI
PROBLEMI
SOCIJALISTIČKE
REVOLUCIJE

¹⁾ Dalji niz pitanja koja se tu javljaju odnose se, prvo, u gnoseološkom aspektu, na mogućnost da se dođe do ispravne ocene jednog ideala, i kao takva, ta pitanja traže određene odgovore, i, drugo, na tzv. pitanje determinizma i indeterminizma, sa svim klasifikacijama na njihove relativne i apsolutne oblike, kada se pita ko i u kojoj meri može da kreira ideal, ako se tako može reći, odnosno u kojoj meri stvari idu svojim tokom, neumoljivošću nužnosti; u kojoj meri je ideal, koji u svakom slučaju mora da iznikne iz stvarnosti, moguć tek na osnovi nečeg već postojećeg — slobodan, i budući suprotstavljen stvarnosti, inspirator i pokretač daljeg kretanja, odnosno u kojoj meri, i da li uopšte, on i sam jeste samo posledica složenog, ali nužnog, razvitka, što u krajnjoj liniji izaziva dalja pitanja o karakteru ljudske slobode i, konačno, ljudske prirode uopšte itd.

tom ostao zaista ono što su pregaoci na njegovom ostvarenju imali u glavi kada su se u borbu za njegovo ostvarenje upustili, znajući da im je cilj upravo s tim, takvim osobinama — jedini pravi put ka njegovom ostvarenju mora biti ispravan i u svakom svom pojedinom delu. Kada se kaže „ispravan”, misli se: saglasan u punoj meri s onim što je već u idealu (cilju) sadržano, postulirano, ono za šta se propoveda da je sadržina ideala (cilja). To znači da ideal, u svakom trenutku, treba da bude prisutan u sredstvima, da njihovo specifično jedinstvo ne sme da bude narušeno, ako se želi da se tom akcijom postigne upravo takav cilj kakav se želi.

Međutim, zaključak koji je izveden ne može ostati u ovom obliku. To je nemoguće zato što se njime traži apsolutno slaganje cilja i sredstva, njihovo potpuno nenarušeno jedinstvo, u smislu kako je rečeno o tome. S druge strane, mnoga ljudska akcija uperena ka izvesnom cilju, koja zapravo znači primenu određenih sredstava, nosi u sebi mogućnost da, osim što će poslužiti ostvarenju tog cilja, izazove nešto što će cilju biti suprotno. Strogo gledano, takva je, u stvari, svaka ljudska akcija, i ne priznati takvu ambivalentnu prirodu i one „najčistije” ljudske akcije — zbog koje prirode je put ka idealu jednim svojim, ma i vrlo malim delom, nužno stranputica — čini se da bi značilo zavaravati se. Jednim svojim delom ili u jednom trenutku sredstva su u opreci ili nisu u punoj saglasnosti sa ciljem, ona narušavaju ono nužno jedinstvo ideala i sredstava za njegovo ostvarenje. Istorija, čini se, i ne daje nikakve drukčije primere, već samo slike manjeg ili većeg narušavanja tog jedinstva. Ako bi se pretpostavilo da je čovek apsolutno racionalan i da tako postupa — što, naravno, nije slučaj — čak i tada, mnoštvo pojedinačnih delatnosti u jednom društvenom previranju koje ima karakter revolucije ne bi moglo da rezultira u apsolutno racionalnu i skladnu akciju, nužno bi dolazilo do manjih ili većih unutrašnjih protivrečnosti. Na individualnom planu gledano, pored toga što čovek nije isključivo racionalan, treba imati u vidu da u velikim društvenim previranjima psiho-socijalni profil najvećeg broja nosilaca revolucionarne akcije nije takav (ili bar do sada nije nikada bio), da bi se oni bavili pitanjima jedinstva ideala i puteva ka njemu ili, bar, ne kada su u pitanju vrlo tanani i osetljivi vidovi tog pitanja, a najčešće je slučaj takav — što sve vodi tome da ideal na apsolutno skladan način ne može da se ostvari. Sa mnogo razloga može se postaviti to pitanje: može li se ostvariti neka zamisao, neki ideal a da se pri tom taj ideal, bar delimično, ne izneveri, jer svaka akcija sebe i svoj smisao delimično nužno izneverava, ako se sasvim dosledno

traži apsolutno slaganje cilja i sredstava?! Videli smo kakav je odgovor na to pitanje.

Međutim, taj odgovor stvara velike i na teorijskom planu možda i nepremostive teškoće, kada se razmišlja o etičkim problemima društvenog preobražaja. Jedno čisto pravilo, da pravi put ka cilju mora biti ispravan u svakom svom pojedinom delu, koje jedino u tako čistom, apsolutnom obliku može biti dobra podloga jedne etičke konstrukcije, pokazuje se kao nerealno, tj. nemoguće. Postavlja se pitanje da li će se to pravilo, u svom apsolutnom vidu ne-sprovedivo, relativizirati i do koje mere ili će se za volju pune koherencije ipak ostati pri zahtevu koji je u tom pravilu sadržan, podrazumevajući potpuno i ničim okrnjeno jedinstvo cilja i sredstava, njihovo saglasje.

Ako bi se usvojila prva mogućnost, tj. da se zahtev relativizira, postoji opasnost da se ionako previše lako mogućoj i prisutnoj bezobzirnosti u delanju da nekakvo teorijsko opravdanje, da se potpomogne stav da je svako sredstvo dobro ako vodi cilju, pri čemu se, u takvim razmišljanjima najčešće gubi iz vida da svako sredstvo ne može voditi cilju, i da ono sredstvo koje vodi idealu, ali na način koji je suprotan principima postuliranim u njemu, zapravo ne vodi tamo, da ono dezavuiše, izobličava i uništava ideal i vodi nečemu što se nije želelo i ne želi, često gorem od onoga zbog čije je promene (nabolje) cela akcija i pokrenuta.

To, međutim, ne znači da odmah treba prihvatiti drugu alternativu. Ona kao čežnja za apsolutnim slaganjem cilja i sredstava izaziva, u stvari, indignaciju prema svakoj akciji jer ona (akcija) sebe i svoj smisao nužno bar jednim svojim delom, iz bar jednog ugla, izneverava, pa bi to značilo da i naša potreba za boljim i novim ostaje samo potreba; ta težnja za apsolutnim znači jednu nihilističku težnju, težnju za ostajanjem u nepomičnosti, strah od greške i „greha“; ostati na tim pozicijama znači ostati pasivan, neaktivan. Moralni problem revolucionara kao individue je tu. (On zapravo uvek i jeste individualni problem konkretnog čoveka, borca za novo.) Vizija ove indignacije prema svakoj akciji navodi na zaključak da ni jedna ni druga alternativa nisu prihvatljive u ovakvom vidu.

Izgleda da zahtev za potpunim slaganjem cilja i sredstava mora da bude relativiziran, upravo imajući u vidu cilj koji je nešto dobro i u svetlosti zahteva postuliranih tim dobrom; stav „sve ili ništa“ nije najbolja moguća, „najčistija“, optimalno od zla oslobođena čovekova nastrojenost; ukočenost i hamletovsko kolebanje zbog savesti i nesigurnosti da se ne pogreši i ne „uprljaju ruke“ — vodi ostajanju u postojećem i sa stanovišta ideala, znači, ne-dobrom. Problem je u efikasnosti ostvarivanja ideala. (Ideal

je, razume se, projekcija nekog stanja koje je bolje od postojećeg.) Pozicija apsolutnog slaganja cilja i sredstava ne omogućava bilo kakvu efikasnost, jer, dosledno njoj, nikada se ništa ne bi ni preduzelo. Ona je takođe i nemoguća u tom obliku, jer nemoguće je zaustaviti život u jednom društvenom obliku zbog toga što se promene ka nekom drugom ne mogu izvesti na apsolutno pravedan način — pa šta god mi, inače, mislili o tome i koliko god žalili zbog toga. Ona dakle mora da bude relativizirana. Tragika čovekova je u tome što se to relativiziranje shvata kao napuštanje te pozicije, koja jasno kaže da put ka cilju mora svakim svojim delom da bude ispravan. Napustiti tu poziciju znači zbilja zaminiti ciljeve sredstvima, delati više ili manje bezobzirno i najčešće izazivati besmislene ratove i krvoprolića, nanositi više štete, objektivno i u razmjerama društva gledano, nego koristi. Relativizirati tu poziciju, međutim, ne znači napustiti je,²⁾ već učiniti je (dakle, još uvek nju) od neefikasne efikasnom ili što efikasnijom. Ignorisanje strogog pravila o jedinstvu cilja i sredstava pravi revolucionar mora da prihvati, jer je ideal jedino tako moguće ostvariti, mada ideal zbog toga trpi, ali to ignorisanje — nužno, da bi se uopšte nešto preduzelo — doprinosi efikasnom ostvarivanju ideala samo dok se na taj način ostvaruje baš taj ideal, a ne nešto drugo, što je samo više ili manje jedan ostatak ideala, kao posledica previše nepodobnih sredstava; to ignorisanje ima, dakle, takav, pozitivan smisao optimalnog ostvarivanja ideala samo do izvesnih granica. Koje su to granice?

Odgovor ćemo pokušati da damo nešto kasnije. Bitno je da smo na najširem planu razmatranja postavili jedan stav i videli neke teškoće koje se oko toga javljaju.

Posmatranje raznih većih društvenih previranja u prošlosti može da bude korisno za razumevanje zašto ima dosta razloga za verovanje da je teško ili i nemoguće ostvarenje postavljenih ciljeva na način da realizacija svakim svojim delom bude u skladu sa postuliranim svojstvima cilja. U krstaškim ratovima, npr., osvajanje Svetog groba radi približavanja bogu i stvaranja njegovog carstva na zemlji, to, što je bila stvarno sadržina ideala onih koji su zaista u takvu misiju svoje borbe verovali, a nema sumnje da je najveći broj krstaša bio prožet religioznom doživljajem sveta i života, bilo je pravim karakterom tih ratova, kavvi su oni zaista bili, tj. pljačkaši — iznevereno, cilj upropašćen a ponašanje onih koji su te ratove učinili pljačkaškim — i sa gledišta te, religiozne misli — nemoralno, bez opravdanja. Božji vojnici su se pretvorili u razbojнике i ubice.

²⁾ I u tom smislu ovo razmatranje ne bi trebalo da bude shvaćeno kao teorijsko opravdanje stava da cilj opravdava sredstva.

Razume se da se to ovde uprošćeno izlaže, ali nesreća već i tada evropskih razmera, izazvana tim nasiljima i ratovima ni u tom horizontu tako i tada postavljenog ideala, etički se nije mogla pravdati, žrtve su, etički gledajući, bile uzaludne, osvajanje Svetog groba nije povećalo božju milost. Put ka tom cilju nije ni mogao biti ispravan u svakom svom delu, jer je sam cilj (ideal) bio ljudski irelevantan (nikakvog boga ni nema!), bez obzira na to što je u svesti aktera tih događaja upravo to bila istina. Postavlja se pitanje može li naše strogo pravilo ikako i biti zadovoljeno, ako je ljudsko stremljenje, imajući u vidu razmišljanja o tome koliko je cilj stvaran (Hegel), upravljeno ka nečemu što je za njegove najviše, prave ljudske mogućnosti — irelevantno? Ovo razmišljanje o „kvalitetu“ cilja izaziva pitanje nisu li svi, ili velika većina ljudskih napora imali do sada u suštini takve odlike. Podrobnija analiza istorijskih činjenica mogla bi dati pozitivan odgovor, uz ogradu: ljudski irelevantan cilj, sa gledišta najviše moguće ljudske smislenosti (pod pretpostavkom da se može utvrditi šta je to) — može biti u datom trenutku ipak najviši mogući cilj, s obzirom na stepen razvoja društva, njegove integrisanosti, ljudske misli itd. Takav je slučaj, npr. sa buržoaskim revolucijama: u njima su postavljeni ciljevi koji sa gledišta razaranja feudalnog sveta znače veliki korak i ono tad najviše moguće, mada ostvarivanje parola, npr., francuske buržoaske revolucije o slobodi, bratstvu i jednakosti (sadržina cilja, u krajnjoj liniji), može da se posmatra i kao „sloboda“ radnika da bude eksploatisan, „jednakost“ bogatih i siromašnih i „bratstvo“ koje vodi u međunacionalnu surevnjivost i svetske ratove. Zbog čega su veliki principi buržoaskih revolucija morali da budu iznevereni ne može ovde da se razmatra, jer to zahteva posebnu studiju. Svakako, u takvom istorijskom razvoju na pretpostavkama građanskog sveta moguće je bilo tek sagledati šta je ono što će biti istinski i za čoveka najviši mogući cilj (ideal). Šta je to što je najvažnije za čoveka, to po čemu on uopšte jeste to što jeste? Kraće i bolje se ne može reći nego što je rekao Marks: „Koren za čoveka je sam čovek.“ Jedan, dakle, svet u kome bi došlo do stvarne istinske, emancipacije čoveka u čoveku, stvaranjem humanog društva neotuđenih ljudi, društva ljudske solidarnosti na principima slobode i stvaralaštva — na suprot radu, koji je dresura i svetu u kome je čovek depersonalizovan, postvaren, manipulisan anonimnim silama birokratije i lišen mogućnosti za autentičan život — to je najviše moguće ljudsko stremljenje, na osnovama već tehnički prilično razvijenog građanskog sveta. Ukratko, najviši za čoveka mogući ideal je vraćanje sebi samom, svojem iskonu, to je cilj koji bi prvi put

potpuno i svestrano bio adekvatan njegovoj najvišoj ljudskoj mogućnosti. Konkretno, to bi mogli biti stvarno jednakost, bratstvo i sloboda, ali koji bi to bili zaista, ne samo formalni. Tu se već nalazimo na horizontu socijalizma. Socijalistička revolucija je prevazilaženje građanskog sveta imajući pred sobom jedan ovakav, ovde šturo i samo delimično skiciran ideal.

Imajući sad pred sobom skiciran cilj socijalističke revolucije moramo i naš stav o odnosu cilja i sredstva modifikovati, vodeći računa o svemu što je specifično samo za nju. Videli smo da nije u pitanju bilo koji cilj, nikakav „sveti grob“, već najviši mogući, pravi ljudski cilj: svestrana i realna emancipacija čoveka. Naš stav bi, dakle, glasio: jedini pravi put ka ostvarenju pravog ljudskog cilja, mora biti ispravan i u svakom svom pojedinom delu. Videli smo da u svom apsolutnom obliku ovaj stav ima mnoge slabosti: ukratko, odustanak od akcije. Reč je o tome da socijalistička revolucija do sada nije mogla biti ostvarena drukčije, nego nasilnim sredstvima. O odnosu socijalističke revolucije i nasilja govorio je već i Marks, npr., u svom poznatom govoru u Hagu, gde je izneo svoje poglede na mogućnosti i nemogućnosti mirnog prelaza u socijalizam, o nužnosti proleTERSKE solidarnosti itd. Ima mnogo Lenjinovih stavova o tom pitanju. Samo ćemo napomenuti da je Kardelj u svojoj knjizi „Socijalizam i rat“ razmatrao dalje mogućnosti i perspektive socijalizma u svetu, u vezi sa pitanjem da li je danas rat nužan ili nije, itd., što bi u ovom kontekstu bilo interesantno izložiti, ali se na tome ne možemo opširnije zadržavati. Kako su dosadašnje socijalističke revolucije bile ostvarene, takođe je poznato.

Imajući to u vidu, pokušaćemo da damo odgovor na pitanje, ranije postavljeno: dokle se može ići u odstupanju od našeg zahteva da na putu ka idealu stalno moramo biti na njegovoj visini? Čime se sve smemo poslužiti da bismo, prevladavajući staro, na putu ka novom, višem i savršnijem, sada sa stanovišta našeg pravog cilja istinske čovekove emancipacije, to novo što efikasnije ostvarili, a da pri tome ipak ostanemo u onim granicama u kojima upotrebljena sredstva, iako delimično suprotna ciljevima za koje se borimo, znače korak ka novoj, pozitivnoj konstrukciji sveta, i na najopštijem planu, dakle, nešto dobro, a ne da, budući previše nepodobna i neadekvatna cilju, uništavaju sam naš cilj kao takav, izvrstavajući ga u nešto drugo? Koji su kriterijumi koji će nam pomoći da to odredimo? I nije li odgovornost revolucionara pooštrena, povećana time što u pitanju nije bilo koji cilj, već onaj koji je najvažniji za ljude?

Ne može se, naravno, dati nikakav matematički precizan kriterijum. Ipak, može se reći da bi to mogao biti

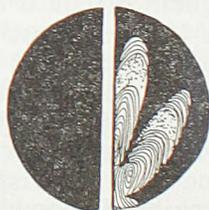
spreg: razumna humanost — dalekovidost. To bi značilo: ne biti u svakoj prilici i po svaku cenu isključivo filantropski raspoložen, iako su realna filantropija i ljudska solidarnost cilj revolucionara u socijalističkoj revoluciji, iz prostog razloga što bi to značilo u ratnim previranjima slabljenje svojih pozicija i snaga, koje treba upotrebiti u vršenju nasilja i borbi, jer je to zato da bi se u budućnosti izbegle i ukinule mogućnosti za borbu i nasilje uopšte, što bi, dakle, značilo delovati upravo u skladu sa idealom filantropije i ljudske solidarnosti, znači, kao što je rečeno, na neki način — dalekovidno. Međutim, s druge strane, stalno se mora imati na umu da je svako nasilje zlo, koje kao takvo ostavlja tragove, te da, prema tome, u našoj svesti, da bi ona istinski bila revolucionarna, stalno mora biti prisutan zahtev da se to zlo proizvodi što je u datom slučaju najmanje moguće. To je onaj drugi vid kriterijuma koji smo postavili i koji smo označili kao razumnu humanost. To „najmanje moguće” ne znači da to može biti i toliko da bi od ideala stvorilo nešto drugo, iako je u datoj situaciji stvarno bilo najmanje moguće. U takvom slučaju ideal mora biti prilagođen stvarnim mogućnostima ili njegova realizacija odložena. Ova dva vida spomenutog kriterijuma su nužno često u sukobu i mogu izazivati, kao što smo se mogli uveriti da su i izazvali, tragične dileme revolucionara. U celom ovom razmišljanju ne smemo zaboraviti udeo ljudskih strasti, opšti nivo i lik revolucionara, činjenicu da oni mogu biti i opijeni događajima, da mogu zaboraviti na patos revolucije, na ono najplemenitije u njoj, da u kontraverznim situacijama, zadovoljivši jedne ili druge pobude, iz tih situacija mogu izaći ljudski skrhani itd. Treba naglasiti odgovornost vođa revolucije, ljudi u kojima se počinje da javlja moć, jer imaju vlast, njihovu povišenu odgovornost da tu vlast svesno ili nesvesno ne zloupotrebe, zahtev da je uvek upotrebe na objektivno najbolji mogući način. Treba takođe imati u vidu da niko nije savršen, svemoguć i unapred oslobođen opasnosti da donosi pogrešne odluke. Treba spomenuti Lenjina kao primer genija revolucije, doslednosti i čistote, ali i mnoge druge.

Ne treba, međutim, zaboraviti da se na neki način asketsko ponašanje od revolucionara ne traži samo kao jedno od mogućih oružja u masama, protiv građanskog egoizma i izopačenosti, već i kao neka vrsta garancije da će cilj za koji se bore biti — između ostalog, i sa etičke pozicije gledano — što pre i bolje ostvaren, a što manje okrnjen. Taj, u jednom trenutku nužni asketizam potreban je samo dotle — on se, dakle, ne traži nezavisno od funkcije koju ima — dok je to najbolji mogući način u borbi za društvo u kome se neće uopšte postavljati pitanje ovak-

vog ili onakvog ograničavanja ili samoograničavanja ličnosti. Previše dugo insistiranje na asketizmu vodilo bi ili stvaranju neuroza i apatije kod onih koji bi ga prihvatili, ili on uopšte ne bi bio prihvaćen, već bi se samo takvim prikazivao pod raznim obrazinama, stvarajući iluzije o stvarnom stanju. Postoje granice ljudske prirode i s tom prirodom se mora računati, jer se ona revolucionarnim preuzimanjem vlasti ne može u tren oka izmeniti, kao što bi se to katkad želelo, i ispoljavanje smisla za realističnost i razum u tome je od mnogo veće koristi za samu revoluciju od bilo kakve egzaltiranosti.

Da sve ove (i druge) teškoće nisu mimoišle dosadašnje socijalističke revolucije, dokazuju najrečitije poznate deformacije socijalističkog razvitka u poslerevolucionarnom periodu, što zapravo u raznim vidovima i stepenima i danas traje. To nas navodi da na kraju kažemo još i sledeće. Napori i žrtve učinjeni u borbi za jedan ideal kao što je ideal socijalizma dobijaju svoj ljudski smisao ili bivaju obesmišljeni tek kada se sagledaju iz perspektive ostvarivanja samog ideala. Opravdanost da li ih je trebalo učiniti pokazuje se u tome da li se postiglo ono što se htelo postići. Tek, dakle, ako su ideje socijalizma, u ime kojih i za koje se rušilo staro stalno prisutne i ako se ostvaruju, onda i to ratovanje i rušenje postaje sa najvišeg ljudskog gledišta opravdano i maksimalno pozitivno. Možda bi se moglo reći i ovako: tek stvarno ostvarivanje socijalizma potvrđuje da se za socijalizam borilo, da je sve ono što je u toj borbi urađeno bilo zbog ljudi, stvarno zbog njih i njihov što ljudskiji život. Kažemo: „tek stvarno ostvarivanje socijalizma” zato što ono što se tako naziva ili pod tim podrazumeva — nije uvek bilo to, nije uvek bilo ono što razvija najviše ljudske mogućnosti.

Ako ovaj spis i najmanje doprinosi razvijanju tih mogućnosti ukazujući na neke probleme koji se u kontekstu spomenutih, često vrlo zamršenih pitanja javljaju — on postiže svoju svrhu.

dr branko
pavlović

HLEB
I
SLOBODA

Kaže se „nije sve u hlebu” i to zvuči kao značajna istina u trenucima kad niko nije gladan ili niko ne umire od gladi. Ova poznata maksima ima i šire značenje. Ona zvuči istinito i u onom istorijskom prostoru i vremenu u kojem niko nije prinuđen, osim svojom ličnom voljom, da se pojavljuje u ritama, ili u vremenu kad niko nije prinuđen da ne radi, osim ako nerad nije zbog nečega maksima njegove lične volje i želje. Ali takvo vreme nužno pokazuje i jednu drugu osobenost; ono sadrži socijalno diferenciranje, i to ne samo ono koje je spolja teško uočiti i koje se zbog toga lako može verbalno poricati ili maskirati, nego i ono koje je neposredno lako vidljivo jer se ispoljava u oblicima uvećanog materijalnog posedovanja i trošenja koji daleko prevazilaze potrebe jedne oskudne egzistencije. Takvo socijalno diferenciranje je pravilo a ne izuzetak dosadašnje istorije bilo da ona izrasta iz jedne široke osnove zadovoljenih najneophodnijih egzistencijalnih potreba („potreba u hlebu”), bilo da se pojavljuje u jednom polarizovanom vidu koncentracije moći i bogatstva, na jednoj strani, i nemoći i krajnjeg siromaštva (nezadovoljenih „potreba u hlebu”), na drugoj strani.

Jedino u ovom poslednjem slučaju, maksima „nije sve u hlebu” za mnoge ljude postaje cinična i uvredljiva, jer izgleda kao da odgovara samo onom društvenom sloju koji potrebe za hlebom ne vidi i ne shvata pošto ih je odavno zadovoljio. Zato se u takvom polarno-ekstremnom socijalnom diferenciranju ističe obrnuta maksima: „Sve je u hlebu nasušnom za danas”, sa ciljem da se društvene razlike sasvim otklone ili, bar, u toj meri ublaže da niko ne bude bez hleba. Iako se na prvi pogled čini da je otklanjanje socijalnih razlika na nivou opšteg i potpunog zadovoljavanja najnužnijih eg-

zistencijalnih potreba srazmerno lako izvodljivo, ipak je to bio jedan od zadataka koji su pojedine društvene grupe ili pojedinci postavili u davnoj prošlosti ali koji iz određenih razloga nikada nije bio rešen u potpunosti i tako da je to rešenje bilo osnova za trajnu stabilnost društva, odnosno trajno ostajanje društva u jednom takvom stanju. Nije ovde mesto da se upuštamo u razmatranje tih razloga, zato ćemo se zadovoljiti samo napomenom da i jednom postignuto opšte izjednačenje na bilo kom nivou zadovoljenih potreba sadrži impulse za socijalno diferenciranje i, prema tome, za postepeno napuštanje postignutog izjednačenja.

Ovi impulsi se verovatno moraju tražiti u onim oblastima društvenog života koje čine da društvo nije samo jedan sistem raspodele postojećih materijalnih dobara. Ipak, to ne znači da se društveni odnosi ne mogu posmatrati u jednoj svojoj bitnoj dimenziji, onoj koju ćemo za sada apstraktno označiti izrazom „dijalektika imati-nemati”. U svom neposrednom, ali ponekad veoma važnom vidu, posedovanje (imanje) se obično shvata kao posedovanje upotrebljivih neorganskih, organskih i tehničkih stvari. U nešto složenijem vidu, posedovanje se pokazuje kao imanje moći, ugleda, časti i slave, dok je neposedovanje negacija svega toga i jedno prosto bivstvovanje u anonimnosti ili u nekom manje ili više herostratskom sticanju publiciteta. U još složenijem vidu, posedovanje se javlja kao sloboda. Šta znači posedovanje slobode? — Možda ništa drugo do odsustvo ograda koje sprečavaju kretanje, dakle mogućnost za svesvoljno kretanje? Možda odsustvo zabrana da mislimo ovo ili ono, volimo ovo ili ono, udružujemo se ovako ili onako, dakle, mogućnost datu svakoj jedinki da se u društvenoj sredini afirmiše svojom mišlju, izborom objekata svojih emocija, svojim izborom načina i oblika udruživanja? Možda prisustvom mogućnosti da o svojoj sudbini odlučujemo?

Nije teško uvideti da je u svim ovim odgovorima na pitanje „šta znači posedovanje slobode” sadržano jedno upućivanje ili prisustvo na posedovanje mogućnosti za neko naše ljudsko ispoljavanje, kao i odsustvo zabrana ili prepreka tome ispoljavanju. Ako je, dakle, sloboda vezana za mogućnost specifično ljudskog ispoljavanja, onda moramo odlučno tvrditi da u raspodeli jedne takve mogućnosti ne može biti nikakve diskriminacije među ljudima: sloboda je mogućnost jednako raspodeljena na sve ljude kao ljude. Poricanje ovoga stava nužno vodi svesnoj ili nesvesnoj, saopštenoj ili samo podrazumevanoj pretpostavci da ima ljudi koji se, do duše, nazivaju ljudima ali kojima se formalno-pravno ili faktički ne priznaje isti stepen ljudskosti kao nekim drugim ljudima. Ako ostavimo po strani decu koja se biološki i socijalno razvijaju u pravcu sticanja punog stepena ljudskosti, dakle, i slobode, ostaje mogućnost zloupotrebe u određivanju stepena ljudskosti onih koji se prema važećim merilima proglašavaju umobolnim ili društveno opasnim. No najveće zloupotrebe u određivanju stepena ljudskosti, odnosno slobode, pojavljuju se na rasnom, etničkom i klasnom planu,

ali isto tako i na planu odnosa onih koji poseduju mogućnost upotrebe državne moći prema onima koji tu mogućnost ne poseduju, čak ni u vidu javnog uvida ili kontrole eventualne zloupotrebe takve jedne moći.

Dosadašnja istorija nije oskudevala u primerima takvih zloupotreba, pa se zbog toga ne može ni označiti kao „carstvo slobode” nego pre kao „carstvo” zloupotrebe slobode jedne grupe ljudi nad drugim grupama ili nad celim društvom. Marksova vizija socijalizma, kao što je poznato, bila je neodvojivo povezana sa ostvarenjem „carstva slobode” ili „carstva” u kojem su sloboda i ljudskost podjednako raspodeljeni na sve ljude. Ta je vizija nužnim načinom bila neodvojivo povezana sa uverenosti u realnu mogućnost radikalne izmene tokova i stanja celokupne prethodne istorije ljudskog društva. Toj viziji niko neće osporavati plemenitost; ono što joj se obično prigovara, to je njena potpuna neostvarljivost ili njena nerealističnost u datom prostoru i vremenu. I jedan i drugi prigovor mogu da služe i kao izgovor kojim se čak može ići tako daleko da se eksplicitno ili implicitno, ali faktički poriče važnost slobode za društveni život. Ponekad se u tom načinu rasuđivanja dolazi do toga da se tvrdi kako bi uvećavanje ljudske slobode, a to znači uvećavanje stepena ljudskosti, vodilo udaljavanju od socijalizma, a ne njegovom faktičkom ostvarivanju. Ciniizam i apsurdnost takvog tvrđenja otkrivaju se čim pristupimo rasvetljavanju stvarnog socijalnog položaja onih koji ga izriču i nastoje da ga realizuju. Ljudi koji tako rasuđuju, faktički sami sebi određuju veći stepen ljudskosti od svih ostalih pripadnika nekog društva. Oni sebe faktički stavljaju u položaj „nadjudi”, i ma šta oni inače o sebi mislili i govorili, njihovo stanovište se objektivno pokazuje kao stanovište dubokog preziranja takozvanih masa i duboke i stvarne uverenosti u neostvarljivost svake demokratije.

Rečeno je: „svake demokratije”, pa ipak, tome se može prigovoriti da kritikovano stanovište nije preziranje svake demokratije, nego samo one demokratije koja se naziva buržoaskom i u kojoj pravno garantovane slobode faktički nisu podjednako raspodeljene slobode, jer oni koji poseduju bogatstvo, poseduju i moć pa, prema tome, raspolažu i većim stepenom ljudskosti od onih koji bogatstvo ne poseduju. Uvažimo li punu ozbiljnost i težinu kritike nedostataka buržoaske demokratije, kritike koja se, naravno, ne svodi samo na gornju napomenu, ta nam kritika ipak ne daje za pravo da ostanemo samo pri njenoj jednostavnoj negaciji. Naprotiv, tek stvarnom i produbljenom kritikom buržoaske demokratije otvaraju se mogućnosti za pozitivno istorijsko prevazilaženje te demokratije, a takvo jedno prevazilaženje ne znači ništa drugo do stvarno a ne verbalno i formalno uspostavljanje demokratije višeg tipa: socijalističke demokratije. Do takvog prevazilaženja, međutim, nikako ne možemo doći preko onog nastojanja koje se po svom suštinskom značenju pokazuje kao stvarno poricanje svake demokratije, jer se zasniva na radikalnom poricanju jednakosti u slobodi, odnosno u stepenu ljudskosti. Da je tu zaista posredi takvo jedno poricanje, jasno se vidi iz

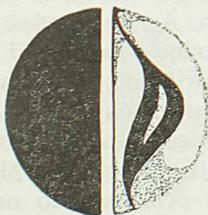
često upotrebljavane formule o „zaostalosti masa” ili formule o „nezrelosti radničke klase”. Onaj ko se takvim formulama služi, dovodi samog sebe u paradoksalnu situaciju da istovremeno tvrdi da su „mase” sposobne da izvedu socijalističku revoluciju, ali i da su nesposobne da se pravilno koriste plodovima te revolucije. On, dakle, sebe spontano stavlja u položaj čoveka koji zna šta je za „mase” dobro i koji se čak neće ustručavati da „mase” upotrebom državne sile nateruje u to dobro. On je još u paradoksalnijem položaju kad je spreman da tvrdi kako su mase prema njegovom znanju, u stvari, protiv socijalizma, jer na taj način njegov socijalizam postaje nešto apstraktno, bez ljudi i protiv ljudi i njihovih realnih stremljenja. Takvim rasuđivanjem nužno se dolazi do uverenja da je za široku populaciju potrebno i dovoljno obezbeđenje hleba, cirkusa i vaspitanja; do uverenja da je sloboda za nju luksuz ili, čak, opasno iskušenje u kojem iz nje može pokuljati sva njena nezrelost i sklonost ka grešnosti. A to uverenje, sa svoje strane, rađa akciju u vidu jačanja represivne moći države, odnosno birokratije. Takav „socijalizam” nije ništa novo u istoriji, tako nešto je bilo poznato i ostvareno još pre nekoliko hiljada godina, istina pri neuporedivo nižem stupnju razvoja tehnike.

No ako je pre nekoliko hiljada ili pre nekoliko stotina godina bilo gotovo svakom razumljivo, ili sticajem ukupnih okolnosti prihvatljivo, da se hleb određenim slojevima društva daje samo u zamenu za njihovu slobodu, odnosno kao protivvrednost njihove neslobode — to u našem vremenu nije ni razumljivo ni prihvatljivo na drugi način osim primenom brutalne ili manje ili više rafinirane sile, uz istovremeno zaboravljanje i zanemarivanje svega onoga što se u istoriji desilo za poslednjih dvesta godina. Na žalost, faktički gledajući, hleb se i danas ovde-onda daje u zamenu za slobodu, ali to je obavezno oskudan hleb, čija je deoba na jednake delove samo prividna. A privid te jednake deobe održava se samo zbog toga što ne postoji mogućnost da se oni drugi vidovi posedovanja rasvetle, da se vidi kakva je tu stvarna raspodela društvene moći, časti, ugleda i slave. Ne može se videti da li se društvena moć zloupotrebljava ili upotrebljava za neki egoistični i parcijalni interes; ne može se utvrditi da li je častan svaki onaj kome čast pripada, da li je ugledan svako kome ugled po njegovoj delatnosti zaslužen pripada i da li je svaka slava i publicitet zaslužena slava i publicitet. Zbog svega toga je moguće, iako ne trajno, održavanje spoljašnjeg privida o jednakoj raspodeli stvari, moći, ugleda, časti, slave, slobode i prava na priznavanje ljudskosti. Zbog toga je moguće, iako ne trajno, izvrnuti smisao onoga što je zapisano u Komunističkom manifestu i tvrditi da je sloboda (apstraktnog) društva uslov slobode za svakog (apstraktnog) pojedinca. Zbog toga je moguće da stvarni revizionisti hipokritski optužuju za revizionizam sve i svakoga ko se ma na koji način usudio da otkrije zloupotrebu društvene i državne moći.

Značajan vid takve zloupotrebe pokazuje se u stvarnom obnav-

ljanju drevne demagoške veštine nudi hleb u zamenu za slobodu. Oni koji su spremni da poveruju kako je takva dilema jedino moguća, moraju biti žrtve sopstvene nesmotrenosti. Jer imati hleb bez slobode znači biti u neprestanoj podaničkoj i najamničkoj opasnosti da se izgubi i to malo što se ima, i to da se izgubi u potpunoj anonimnosti koja seže tako daleko da se onaj koga zadesi nesreća da sve izgubi ne nalazi čak ni u statističkim biltenima u vidu neke apstraktne brojke ili stavke. Ne može, dakle, biti hleba niti bilo kakve individualne sigurnosti ako nema slobode, kao što ne može biti stvarne slobode ako materijalna i s njom povezana duhovna beda toliko pritiskuju pojedine društvene grupe i slojeve da ne mogu videti ni za danas ni za sutra neki za sebe mogući izlaz iz nje. Postojanje ljudi bez stvarnih perspektiva mnogo je veća opasnost i za hleb i za slobodu, nego bilo kakva antislobodarska ideologija, mada se ova poslednja uvek nađe tamo gde postoje ljudi bez životne perspektive. Jer životna situacija takvih ljudi sama po sebi pogoduje traženju rešenja tamo gde ga stvarno nema i ne može biti, rešenja u posedovanju hleba bez slobode.

Zato se može reći da oni koji sadašnje teškoće demokratskog i samoupravnog socijalizma vide u samoupravljanju i koji se istovremeno trude da koliko god im je to moguće ukoče dosledan i duboki preobražaj etatističkog i samoupravnog socijalizam — u stvari igraju jednu opasnu i providnu demagošku igru. Oni nude hleb u zamenu za slobodu, nude totalnu nesigurnost svih u zamenu za privremenu egzistencijalnu ugroženost pojedinih nehomogenih grupa stanovništva. No ne treba se zavaravati time da takve, iako prozirnno varljive ponude, ne mogu imati značajnog efekta ukoliko postepeno dođe do toga da egzistencijalno ugrožene grupe postanu socijalno homogene u tom smislu da sve teškoće društva najviše i uvek pogađaju jedne te iste grupe stanovništva. Ove na taj način gube svoju društvenu perspektivu, vertikalna socijalna pokretljivost se opasno smanjuje, društvo se polarizuje i postaje nestabilno. To je ona situacija u kojoj socijalistička, kao i svaka druga demokratija postaje samo prazna reč koja više nikog ne može oduševiti da se za njeno održanje i razvijanje zalaže, osim onih društvenih grupa koje svojim slepim egoizmom i dovede do takvog stanja.

rade
kuzmanović

**OPASKA O
NECELOVITOM
PRISTUPU**

U dokumentu Komisije za društveno-politička i idejna pitanja nauke, prosvete i kulture CK SK Srbije, „Savez komunista i problemi kulturnog razvoja u Srbiji”, uglavnom se govori o načinu sticanja dohotka i samoupravnom položaju radnih ljudi u kulturi, dok o razvoju kulture nema mnogo reči. Ovako formulisanjoj karakterizaciji ovog dokumenta može se prigovoriti da veštački razdvaja način sticanja dohotka i samoupravne odnose od razvoja kulture. Jer, zar način formiranja dohotka i samoupravni oblici nisu dva veoma značajna aspekta kulture i njenog razvoja? Na ovako postavljeno pitanje mora se odgovoriti pomalo dvosmisleno — i jeste tako i nije tako. Određenije rečeno, u izvesnim uslovima to je tako, u nekim uslovima nije tako. Da su u ovom dokumentu način sticanja dohotka i dalji razvoj samoupravljanja dovedeni u značajnu i organsku vezu sa razvojem kulture u Srbiji, onda bi odgovor bio pozitivan. Ovako, on je negativan. Pokušaću da ovo određenje upotpunim.

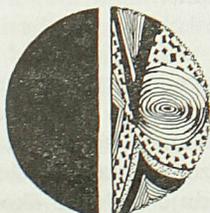
Način sticanja dohotka i oblici samoupravnih odnosa, i uopšte društveni položaj kulture, nisu nešto što je nezavisno od rada, od stvaranja kulturnih vrednosti. Naprotiv, samoupravni oblici i način sticanja dohotka, pored ostalog, moraju da obezbeđuju uslove za ostvarivanje kulturnih vrednosti višeg reda. A to sa sadašnjim normativnim izrazom samoupravnih odnosa u kulturi često nije bio slučaj: kada je reč o pozorištima, bilo je više prostora za osrednjost nego za izuzetnost, kada je, pak, reč o univerzitetu, pomoćno osoblje ima veća prava od studenata i u stručnim pitanjima (doktorati, na primer). Moglo bi se reći da se kulturi umnogome pristupa kao nečem jednoobraznom, kao nečem što se u svim slučajevima javlja na isti način. U

tom i takvom pristupu svakako ima nešto od uverenja da se kulturne i umetničke tvorevine mogu vrednovati kvantitativnim merilima. Razume se, ne tvrdim da su kvantitativna merila nepotrebna, već da je njihov značaj sekundaran i uvek u funkciji kvaliteta, vrednosti kulturne tvorevine.

Dakle, neophodno je da se borba za samoupravljanje duboko poveže sa naporima za razvoj kulture. To povezivanje može se vršiti jedino na određen, konkretan, istorijskom trenutku primeren način. Jer način sticanja dohotka i samoupravni oblici postaju nešto stvarno tek preko procesa stvaranja i ostvarivanja kulturnih vrednosti. Razmatrane izvan i nezavisno od stvaranja kulturnih vrednosti, kategorije dohotka i samoupravljanja postaju najednom nejasne jer je iz njih umnogome ishlapio njihov istorijski sadržaj. Zato progresivne namere — da država sa svojim institucionalizovanim predstavnicima ne bude tutor kulturnim institucijama i samoj kulturi, da se kultura poveže sa celinom društvenog života, da se kultura oslobodi birokratije i kulturnog gospodstva, da se odlepi od prošlog a okrene budućim vremenima — teško da mogu delovati stvarno progresivno dokle god se kulturi pristupa necelovito i njenom biću neprimereno. Jer, ako se samoupravljanje i sticanje dohotka, dva neosporno značajna aspekta kulture, tretiraju osamostaljeno od razvoja kulture, zapostavljaju se drugi značajni aspekti kulture i u krajnjoj liniji takvim načinom negira se kultura kao totalitet — kultura se svodi samo na neke aspekte svoje blagotvorne prisutnosti. Končno, osamostaljenjem i hipostaziranjem značaja samo ovih aspekata kulture dovodi se u pitanje i sama progresivna istorijska sadržina koja u njima postoji.

Završavajući ovu opasku, izrazio bih uverenje da je za razvoj kulture veoma značajan razvitak društvene i umetničke kritike, i uopšte teorijske i kulturne samosvesti — jer su to stvarne, sadržajne i u pozitivnom smislu reči stabilne pretpostavke i za normativno uobličavanje određenih odnosa u kulturi i društvu.

OPASKA O
NECELOVITOM
PRISTUPU

milan
bakovljević

ŠKOLA U USLOVIMA EKSPANZIJE ZNANJA

O sve intenzivnijem razvoju nauka najrečitije svedoči naglo skraćivanje vremena u kome se obim naučnih saznanja dvostruko proširuje. Po proračunima američkog naučnika dr Frederika Apela, ukupna suma ljudskih znanja udvostručena je između 1775. i 1900, zatim između 1900. i 1950, pa između 1950. i 1958. godine. To je zbilja impresivan napredak. Interval od 125 godina sveden je na 50, a potom na svega 8 godina. Dr Apel smatra da on sada već iznosi samo 5 godina, a i u Akademiji nauka SSSR, još pre nekoliko godina konstatovano je da za udvostručavanje zbira naučnih znanja ne treba više ni puna decenija.

Ova pojava posebno tangira školu, čija je osnovna funkcija obezbeđivanje kontinuiteta razvoja kulture. Razume se, škola nije jedini faktor obrazovanja mladih, ali je značajnija od svih drugih faktora, jer obrazuje na najorganizovaniji i najekonomičniji način. U njoj se nastava normira studiozno koncipiranim planovima i programima, a realizuju je specijalno kvalifikovani stručnjaci.

Nove generacije treba da idu dalje od onih koje nasleđuju. Da bi se to omogućilo, neophodno ih je blagovremeno upoznavati s tekovinama dotadašnjih pokolenja. Kako se te tekovine stalno umnažaju, svaka naredna generacija mora učiti više od prethodne.

Škola se tome prilagođava na razne načine. Jedan od njih je produžavanje trajanja školovanja. Nekada je obavezno školovanje trajalo 4 godine, a sada je u razvijenijim zemljama produženo na 8, 10, pa i više godina. Nekada su srednje i visoke škole pohađali samo odabrani, a sada se u njima školuje sve veći postotak omladinske

populacije. Nekada se studiralo 4—5 godina, a sada magistranti i doktorandi ostaju na fakultetima i do svoje tridesete godine. Sve to doprinosi rešavanju istaknutog problema, ali ga ne rešava u potpunosti, jer mogućnosti proizvodjenja trajanja školovanja nisu neograničene. Ni u najdugoročnijim planovima se ne računa s tim da će dečaci i devojčice boraviti u obaveznoj školi duže od, recimo, 12 godina, da će apsolutno svi mladi ljudi sticati fakultetske diplome i da će se studirati do sredovečnog uzrasta.

SKOLA U
USLOVIMA
EKSPANZIJE
Znanja

Dosta se polaže i na proširivanje nastavnih programa. Kad se u tome ne preteruje, učenici uspešno savlađuju umnožene obrazovne zadatke, jer se i njihove intelektualne mogućnosti iz generacije u generaciju povećavaju (kao rezultat sve intenzivnijeg intelektualnog rada). Teškoće nastaju samo tamo gde se gubi iz vida da se nastavno gradivo ne može povećavati srazmerno povećavanju ukupne sume naučnih saznanja, odnosno da se problem koji razmatramo ne može rešavati isključivo proširivanjem nastavnog gradiva. Intelektualne sposobnosti savremenog učenika svakako su veće od intelektualnih sposobnosti njegovog vršnjaka od pre desetak godina, ali je ta razlika neuporedivo manja od razlike koja je u međuvremenu nastala u pogledu ukupne sume ljudskih znanja. Tvrdi se da ljudi danas znaju dvaput više nego pre desetak godina. Ko bi, međutim, na osnovu toga smeo reći da je i nastavno gradivo trebalo u tako kratkom intervalu udvostručiti?! Uostalom, u školi se ne izučavaju sve, već samo *f u n d a m e n t a l n e* naučne tekovine tako da se i pri proširivanju nastavnog gradiva novim naučnim saznanjima vrši odgovarajuća *s e l e k c i j a*.

Obogaćivanje nastavnog gradiva novim naučnim saznanjima uslovljeno je *r e d u k c i j o m* i *s a ž i m a n j e m* starih, tradicionalnih znanja, i to ne samo onih prevaziđenih već i znanja koja i nadalje predstavljaju važeće naučne istine. Učenici mogu upoznavati nove naučne tekovine samo ako stare izučavaju mnogo konciznije nego u prošlosti. Drugim rečima, *s t a r o m o r a n a p r a v i t i m e s t a n o v o m*. Pri tom ponešto sasvim otpada (sve što je prevaziđeno i sve što više nije fundamentalno), a ostalo dobija skromnije dimenzije, svodeći se na najbitnije komponente.

S tim se načelno svi slažu, ali kad se pristupi praktičnoj realizaciji — vidi se da su koreni didaktičkog materijalizma još veoma žilavi i da je tradicionalne kriterijume vrednovanja obrazovnih sadržaja kudikamo lakše odbaciti na rečima nego na delu. Obično se svi zalažu za redukciju i sažimanje gradiva, ali istoričari to traže od biologa, hemičara, fizičara itd., biolozi od istoričara, geografa i drugih stručnjaka, i tako ukруг. Kad je reč o sopstvenoj nauci, uporno se dokazuje da je sve od najpresudnijeg značaja, tj. da se ništa ne može eliminisati ni sažeti. Većini stručnjaka se čini da

sve što su svojevremeno sami učili moraju učiti i današnji učenici. Oni kao da zaboravljaju na činjenicu da se stepen značajnosti čak i večno značajnih naučnih tekovina vremenom menja i da se, shodno tome, može i mora menjati i odnos nastave prema njima.

MILAN
BAKOVLJEV

Važnu ulogu ima i otklanjanje rane specijalizacije. U razvijenijim zemljama sve se više insistira na tome da usko stručnom, profesionalnom obrazovanju prethodi što šire i što kompletnije opšte obrazovanje, jer je utvrđeno da samo svestrano kultivisana omladina može izlaziti na kraj sa sve većim obiljem znanja i umenja neophodnih u profesijama za koje se priprema. To pokazuje koliko su grešili oni naši školski reformatori koji su se zalagali za eliminisanje opšteobrazovne srednje škole (gimnazije). U bliskoj budućnosti će u nizu zemalja takva škola postati obaveznom, jer je sve manje poziva koji se mogu obavljati s nižom ili srednjom profesionalnom spremom.

Rana specijalizacija je u današnjim uslovima anahronizam, i to ne samo zato što stručnjaci koje ona produkuje nemaju zadovoljavajuću opštu kulturu već i stoga što su to slabistični. Sve je manje profesija koje se mogu obavljati zanatski, a sve više onih koje pretpostavljaju solidna teorijska znanja. Takva znanja teško usvaja učenik čije se opšte obrazovanje svodi na ono što daje osnovna škola. Stoga se u srednjim stručnim školama sve više forsiraju i opšteobrazovni predmeti, ali od toga trpi stručno obrazovanje. Ono što srednjim (o nižima da i ne govorimo) stručnim školama ne polazi za rukom ni za četiri godine, više stručne škole uspevaju da ostvare čak i za svega dve godine. Razume se, to pretpostavlja nešto duže školovanje stručnjaka, ali taj gubitak se višestruko kompenzuje njihovom produktivnošću.

U nekim zemljama se radi i na tome da se vreme posvećeno elementarnom obrazovanju (opismenjavanju, savlađivanju osnovnih aritmetičkih operacija, upoznavanju prirodnih i društvenih pojava iz neposredne okoline i sl.) radikalno skratite da se znatno ranije nego što je uobičajeno pristupi učenju istorije, geografije, gramatike, biologije, fizike, hemije, algebre i drugih nauka. Odgovarajuća istraživanja dokazuju celishodnost tih mera, pokazujući da intelektualne mogućnosti današnje dece umnogome prevazilaze zahteve postojećih nastavnih planova i programa. Sada se brže sazreva nego nekada, pa nastava normirana tradicionalnim standardima ne pruža više dovoljno mogućnosti za optimalno intelektualno razvijanje učenika.

Stičući znanja, učenici razvijaju svoje intelektualne sposobnosti. Tempo i intenzitet tog razvoja ne zavise samo od načina,

već i od sadržaja učenja. Š t a se uči je podjednako važno kao i k a k o se uči. Inteliktualnom razvoju učenika najviše pogoduje nastava u kojoj se izučavaju sadržaji koji zahtevaju ozbiljne intelektualne napore, tj. svestranu intelektualnu aktivnost.

Nastava nije spoljašnji uslov koji doprinosi ispoljavanju spontanost nastalih (sazrelih) sposobnosti, već najpresudniji činilac javljanja i razvoja sposobnosti. I n t e l e k t u a l n e o p e r a c i j e s e u č e k a o i s v a d r u g a u m e n j a . To se najuspešnije realizuje u procesu sticanja znanja koja takve operacije pretpostavljaju. Racionalno zasnovana nastava se oslanja na one rezultate razvoja koje je sama uslovila. U njoj se intelektualne sposobnosti planski izazivaju i razvijaju s t a v l j a n j e m u č e n i k a p r e d s v e s l o ž e n i j e o b r a z o v n e z a d a t k e . To, dakle, nije nastava koja se pasivno prilagođava procesu sazrevanja očekujući da se određene sposobnosti same od sebe jave.

Tome se i kod nas mora pokloniti više pažnje, i to posebno zato što smo školsku reformu usmerili suprotnim pravcem. Nekada su se naši učenici znatno ranije počinjali baviti istorijom, geografijom, biologijom itd. nego danas. Sad deca istoriju i geografiju uče tek od šestog, a biologiju, fiziku i hemiju tek od sedmog razreda osnovne škole. To je rezultat zablude (da su te nauke nedostupne mlađim učenicima i da ih treba zameniti „poznavanjem prirode i društva”, „poznavanjem prirode” i „poznavanjem društva”, odnosno proširenom i modernizovanom „stvarnom nastavom”. Mi smo, znači, elementarno obrazovanje produžili, umesto da ga skratimo. To je dovelo do niza neželjenih posledica, od kojih su najozbiljnije: što se sve veći broj učenika mlađih razreda dosađuje na časovima, što su poslednja tri razreda osnovne škole preopterećena nastavnim gradivom (jer je sve što svaki mladi građanin naše zemlje mora saznati o istoriji, geografiji, biologiji, fizici i hemiji koncentrisano u VI, VII i VIII razredu) i što srednje škole jedva mogu da se oslone na osnovnoškolsku predpremu svojih učenika. Povrh svega, p r o d Ź a v a n j e p e r i o d a e l e m e n t a r n o g o b r a z o v a n j a n a p u n i h p e t g o d i n a p r o t i v r e č i z a h t e v u z a o p t i m a l n i m i n t e l e k t u a l n i m r a z v i j a n j e m u č e n i k a . Posledica takve solucije je zadržavanje dečjeg razvoja na prevaziđenim nivoima.

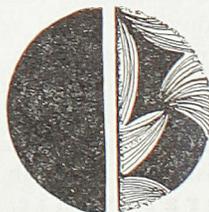
U najčvršćoj vezi s prethodnim je usavršavanje metoda u č e n j a . Razmotrene mere svakako obezbeđuju da se vreme posvećeno školovanju racionalnije koristi, ali sve to skupa još nije dovoljno da bi se škola u potpunosti prilagodila sve bržem razvoju nauka. Obim znanja koja se moraju sticati u školi ne može se neograničeno proširivati. Stoga se pribegava i jednom drugačijem rešenju: forsiraju se takve metode nastave koje učenike što maksimalnije aktiviziraju i osamostaljuju i time ih o s p o s o b l j a v a j u z a s a m o o b r a z o v a n j e , tj. za permanentno učenje i posle napuštanja škole.

MILAN
BAKOVLJEV

Poučavanje se više ne svodi na ubedljivo, elokventno i sistematično izlaganje uopštenih, gotovih naučnih istina i ilustrativno pokazivanje odgovarajućih objekata. Ni najuspelija predavanja ne obezbeđuju praktično upotrebljiva znanja. U predavačkoj nastavi učenici reprodukuju ono što im je izloženo, ali nisu u stanju da se usvojenim (zapamćenim) znanjima stvaralački koriste (da na osnovu njih rešavaju praktične probleme, snalaze se u novim situacijama i stiču nova saznanja).

U savremenoj nastavi predavački način rada ustupio je mesto metodama koje angažuju (i razvijaju) sve učeničke sposobnosti (a ne samo, ili pretežno, pamćenje), jer je utvrđeno da prava znanja mogu imati samo oni učenici koji ih ne dobijaju u gotovom vidu, već učestvuju u njihovom sticanju. Saznajni proces u nastavi nije više davanje i primanje znanja (kao finalnih proizvoda tuđe intelektualne aktivnosti), već delatnost sticanja znanja vlastitim naporima. Nastavnik nije više predavač, nego organizator svestranog umnog rada učenika. Učenici se samo tako mogu intelektualno osamostaljavati i osposobljavati za samoobrazovanje, koje postaje sve značajniji oblik učenja. Osnovni zadatak škole nije više da naoruža mlade svim onim znanjima i umenjima koja će im u životu biti neophodna (jer ona to danas i ne može realizovati), već da ih zainteresuje i osposobi za trajno učenje.

Kad se sve ovo ima u vidu, lako je shvatiti zašto se sada nastavni programi i udžbenici tako često menjaju i zašto se od današnjih nastavnika traži da se neprestano stručno i pedagoški usavršavaju. Nekada se u školama decenijama radilo po istim programima i pomoću istih udžbenika, a stručno-pedagoška sprema s kojom je nastavnik započinjao službu bila je dovoljna i do penzije. Ta vremena su, međutim, otišla u nepovrat.

žika
bogdanović

**ORFEJ
MEĐU
ŠLJIVAMA**

Uvod,

iz koga čitalac treba da zaključi da je tekst koji sledi zasnovan na potrebi da se stvaralački opus Puriše Đorđevića prikaže isključivo u okviru sebe samog; to će reći, bez traženja sličnosti ili srodnosti na drugoj strani, premda autor ne smatra da je komparativni metod sam po sebi rđav; bez traženja podudarnosti na drugoj strani, dakle, jer bi to predstavljalo besmisleno opterećenje za naše predstojeće razmišljanje, a i stoga što je Puriša Đorđević, narodski rečeno, samorodni genije: čovek, da se tako kaže, koji stvara manje po duhu, a više po njuhu. Dakle, imamo pred sobom ne čoveka spekulacije, već čoveka intuicije: posmatraćemo, znači, jednog čoveka čije se delo zasniva, u potpunosti, na pretpostavkama njegove poetske i stvaralačke prirode.

1.

Naslov je ovog teksta, verujem, bespotrebno objašnjavati: on je parafraza, što pada u oči, jedne raspevane pesme, jedne od posebno nadahnutih, iako spekulativnih, u posleratnoj srpskoj poeziji. Podsećanje na nju korisno je, s obzirom na to da će upravo filmovi Puriše Đorđevića biti predmet razmatranja koje sledi. Bez obzira, naime, na bilo koji zaključak što će tek biti izveden, potpuno je opravdano, po svoj prilici, smestiti Đorđevićev opus u nacionalno podneblje čiji zamah i temperaturu, a ne etnografiju, evocira Davičova pesma. Utoliko pre ukoliko je, treba to odmah reći, Đorđevićovo stvaralačko opredeljenje, po svojoj suštini, po svom izrazu i po svom dejstvu, izrazito poetsko. Dvostruko poetsko: lirsko i refleksivno.

U razmatranju Đorđevićeve kinematografske infrastrukture neopodno je, pre svega, ukloniti sumnje u pogledu unutrašnje, a izvesnim delom, u pojedinim fazama, spoljašnje koherentnosti njegovog celokupnog dela. Iako sve govori u prilog zaključku da je Puriša Đorđević, pre no što je snimio svoja poslednja tri filma, režirao ne trudeći se da spozna ono što jeste, stvarno i postojeće, mi ćemo ipak, sa samo malo napora, jednostavno doći do sasvim suprotnog ubeđenja. Naše novo ubeđenje — odmah neka bude rečeno — zasnivaće se dobrim delom na nagoveštajima i anticipacijama koji, možda, nisu uvek ishod svesne autorove pobude; naravno, to mu ništa ne oduzima od vrednosti uopšte, kao ni od vrednosti dokaznog materijala, posebno. Jer Puriša Đorđević, čak i kada izgleda da protivureći samom sebi, ispoljava retku doslednost koja je jača od njegovog temperamenta, a svakako i od njegovog bića. Moramo biti stoga spremni da u tome prepoznamo delovanje stvaralačke intuicije koja je, ako se dobro pogleda, povremeno možda i bila izneveravana, ali nikad suštinski osporena. Što u ovoj magmi stvaralačkih vizija otkrivamo neuredno njihanje klatna, to je posledica napora, osnovnog ljudskog napora, da se predmetni svet i svet naših čula dovedu u stanje ravnoteže: kako je govorio Zaratustra, između animalnog i natčovečanskog, čovek je samo uže razapeto nad naporom.

3.

Poći ćemo od načina na koji Puriša Đorđević uspostavlja kontakt sa spoljnim svetom, drugim rečima, od načina na koji se njegov senzibilitet pali u dodiru sa stvarnošću, s kojom se suočava njegovo ljudsko biće. Ako bi nam bilo dozvoljeno da razmišljamo na nivou normativa, izvukli bismo, kao jedinstvenu tezu koja pokriva čitav opus, jednu konstantu kao nesumnjiv vektor svih budućih dedukcija: kolebanja, onaj neuredni hod klatna, koji susrećemo u Đorđevićevom opusu, jesu rezultat njegove paralelne akcije, negacije čistog i afirmacije praktičnog uma. Ova normativnost, napominjemo to kako izložena teza ne bi postala izvor budućih zabluda, neoprostivog nerazumevanja, nije u Đorđevićevom opusu prisutna u esencijalnom obliku kao izraz jednog sistematizovanog i definitivno usvojenog načina mišljenja; normativnost, o kojoj se govori, jeste ono što proističe, kao racionalistička identifikacija, iz slobodno i često kontradiktorno oformljenog celokupnog dela. To se, u opusu koji imamo pred sobom, ogleda kako u ličnostima tako i u situacijama: oni su čas dati, a čas odbijaju da to budu, tražeći da im trajnu unutrašnju suprotnost priznamo kao egzistencijalno svojstvo. Đorđević ne podnosi predestinaciju, koju smatra nekom vrstom pozitivističke indukcije, nekom vrstom već postavljenog okvira, makar i spekulativnog i stoga jedva relevantnog, u koji život samo treba da se uklopi; on, dakle, mrzi zakonitost, u životu kao i u umetnosti, ne nalazeći istovremeno snage da je prevaziđe; njegove ličnosti, kao i njegove situacije, sledstveno tome, slede program koji im je nametnula

istorija. U svojoj nemoći, tražeći alternativu, on poeziju oseća kao прибежиште; ali kako Kokto kaže, „...on ne se consacre pas à la poésie, on s'y sacrifie...”; stoga je poezija u Đorđevićevom opusu vrlina i poraz. Jer on bi da pomiri pesnički zanos i pragmatičku filozofiju; ako kadikad u tome ima uspeha, to je samo usled izdaje jednog za račun drugog. U svetlosti ovakvog zaključivanja, bez sumnje, od najveće je važnosti ukazati na tačke u kojima se to ispoljava. Iako su, dakle, filmovi Puriše Đorđevića retko kad racionalno opredeljeni a još manje racionalno sazđani, pozivaju na sama dela otvoriće, verujmo, perspektivu koja obećava.

4.

Moramo imati u vidu, pre svega, „Prvog građanina male varoši”. To je film u kome se sukob između „čistog” i „praktičnog” duha ispoljava na samom nivou teme. Dva osnovna muška lika određuju elemente sukoba, dva suprotna stanovišta, a treći, osnovni ženski lik, dilemu samog autora. Film, zasnovan na naizmjeničnim afirmacijama i negacijama, na razlozima za i protiv, na gotovo ideološkim konfrontacijama, ostaje bez pravog zaključka. Linije su grube, a senke oštre. Puriša Đorđević kao da ne zna kome bi se carstvu privoleo. U njemu se bore želja i saznanje, emocija i logika. Za jednog čoveka, koji je pesnik po svojoj osnovnoj vokaciji, nema gore dileme: kako izmiriti dve krajnosti egzistencije, od kojih jedna traži potpunu slobodu, a druga potpunu disciplinu? Moglo bi se reći, povodom ove dileme, da se susrećemo s jednom od ključnih tema Đorđevićevog opusa: sa temom, čak, koja prejudicira osnovne ideološke pretpostavke njegovih budućih dela. A ako je, van konteksta vremena u kome je nastao, „Prvi građanin male varoši” imao slabosti na nivou na kome o njemu razmišljamo, onda tu slabost otkrivamo u načinu na koji je tražen izlaz iz jedne od ključnih protivurečnosti ovog doba, protivurečnosti između „čistih” i „prljavih” ruku. Ovaj motiv, koji je suštinski povezan sa protivurečnošću koja postoji između ideje o apsolutnoj slobodi i ideologije potpune discipline, ostaće, videćemo, jedna od determinanti koja će određivati potonju Đorđevićevu stvaralačku evoluciju. Videćemo, isto tako, da protivurečnost neće biti moguće razrešiti, usled razloga koji su samo, možda, metafizičko objašnjenje, ali koji, istovremeno, svakom pesniku daju životni alibi. Kako reče Šri Aurobindo, „... čitav svet teži slobodi, a ipak je svako biće zaljubljeno u svoje okove. To je osnovni paradoks i nerazmrsiv čvor naše prirode...”

5.

Đorđevićevi dokumentarni filmovi, koji su samo isečci jedne šire i globalne vizije, uvek iznova evociraju naznačenu dilemu. Pesnik je neprestano suočen sa protivurečnostima koje proizlaze iz primene zakona racionalističkog mišljenja na čulni svet; iz primene, drugim rečima, pretpostavki

moralnog ili ideološkog diktata na situaciju ljudske jedinke koja teži da osvoji svoj neopterećeni, humani identitet. Sve se to, istovremeno, ne javlja u stanju izdvojene i laboratorizovane esencije, već se prelama kroz prizmu neposredne, iskustvene realnosti. Otud neuredni hod klatna, bitka protiv sistema. Život protiv shema. Ako Đorđevićeve dokumentarne filmove sagledamo iznutra, videćemo da je u njima sve uzeto u obzir: istorija, ideologija, moral; sve se izvrjava. Ali istovremeno, i sama poezija, kojom se autor nameravao da posluži kao faktorom koordinacije u svojim vizijama, kao amalgamom koji će prekriti prazne prostore razapete između emocionalnih konvulzija. Ljubav, žrtvovanje, smrt, ogledne su granice koje ništa ne dokazuju, osim da protivurečnost ostaje. „Devojka sa naslovne strane“, „Trube Dragačeva“, „Majka, sin, unuk, unuka“, „Jova Mijatović“, predstavljaju niz u kome se, na nivou refleksivno-lirskih minijatura, tretira ova protivurečnost ne kao izraz normativnosti, već neposrednog, realnog iskustva bića.

6.

Poslednja tri igrana filma Puriše Đorđevića opisuju rat, revoluciju. Ako se imaju u vidu fiksirane konstante njegovih preokupacija, biće sasvim pojmljivo da su okolnosti rata, vreme u kome se jedinka preispituje u svom totalitetu, naročito povoljna platforma za demonstraciju ideja koje se odnose na bitna pitanja čovekove ideologije. To što junaci Puriše Đorđevića meditiraju u onoj meri u kojoj je meditacija našla mesta u njegovim filmovima, dokaz je više, koji posebno reljefno ističe tezu. Činjenica da meditacija, u Đorđevićeva poslednja tri igrana filma, zadržava poetsko-iracionalni karakter, ne menja ništa na stvari: to je, podjednako, posledica Đorđevićevog literarnog stila i specifičnih okolnosti koje mu služe kao baza za stvaralačku akciju. Međutim, poetsko-iracionalni karakter meditacije bitno utiče na strukturu Đorđevićevih filmova, a istovremeno, posredno, i na krajnji oblik koji on daje svom traganju. Struktura njegovih filmova odaje prisustvo visoke emocionalnosti, prevashodno čulne napetosti, usled čega je neminovno da konačna umetnička ekspresija dobije totalni karakter. Ono što imamo pred sobom, dakle, nije ništa drugo do totalna ekspresija totalne stvarnosti. Struktura s kojom se suočavamo je vertikalna: detalji — pri čemu podrazumevam psihološki, ideološki, emocionalni, filozofski, ili globalno ljudski aspekt izvesne akcije, izvesnog gesta, izvesne situacije, izvesne parole — isto su onoliko „totalni“ koliko i dramsko-estetička sveukupnost čitavog dela. Samo delo, pri tom, nije nikada, da bi postalo „totalna ekspresija“ date stvarnosti, jednostavan zbir „totalnih detalja“: ono što filmovima Puriše Đorđevića, o kojima u ovom trenutku raspravljam, daje prvi rang, jeste činjenica da u svojoj konačnoj eksplikaciji, u usponu ka vrhu piramide, stiže jedan novi valer, koji je presudan za umetnički integritet dela. Ispitivanje tog estetičkog funkcionalizma bez sumnje će nas dovesti do ključnog problema, kada je

Puriša Đorđević u pitanju, do granične linije posle koje više neće biti svejedno kako ćemo odgovoriti na jedno od bitnih pitanja: da li su detalji njegovih filmova, pojedinačna dela ili čak čitav opus, plod jednog aktivnog i racionalno izvedenog sistema mišljenja, jedne neizbrušene ali efikasne estetičke ekspresije koja se zasniva na dejstvu struktura, ili su to u pitanju samo snažni, nadahnuti, nersređeni, ali impulsivni, mlazevi jedne bogate imaginacije i jedne visokovibrantne emocionalnosti?

7.

ORFEJ
MEĐU
SLJIVAMA

Iako je o opusu Puriše Đorđevića moguće, čak i neophodno, govoriti sa stanovišta svih filmova koji obeležavaju, tokom godina, put njegove stvaralačke evolucije, jasno je vidljivo da je bitna suma njegovog iskustva realizovana u poslednja tri igrana filma: u „Devojci”, „Snu” i „Jutru”. Iz tog razloga, svako analitičko razmatranje Đorđevićevog dela neminovno će nas uvek vratiti „trilogiji”: stoga što je ona prostor čistine na koju je Puriša Đorđević najzad izbio, posle godina probijanja kroz čestar i trnje. Sve pretpostavke njegove umetnosti — to će reći svi aspekti, intimni i opšti, koji determinišu njegov stvaralački opus — koncentrišu se u ova tri filma, međusobno izuzetno srodna: do te mere da mogu biti smatrani jednim jedinstvenim filmom koji izvesnu moralnu, ideološku i psihološku situaciju osvetljava iz, da tako kažem, tri različite fizičke pozicije.

8.

Sva tri filma su, po svom karakteru, personalistička u pravom smislu reči. Ne samo da pretpostavljaju prisutnost autorove ličnosti, na bazi intimnih iskustava već pretpostavljaju i poznavanje izvesnih autentičnih epizoda, od čijeg je transponovanja u nesumnjivu umetničku materiju Puriša Đorđević saznao svoje filmove. Sudeći prema ovome, Đorđevićevi filmovi kreću se u granicama mogućeg: štaviše, u granicama stvarnog. Oni su, u tom smislu, kritika svakog oblika spekulacije, kritika „čistog uma”. Stoga su svi aspekti „trilogije”, po samoj prirodi stvari, podjednako autentični: u egzaltaciji kao i u sumnji, u tragi kao i u humoru, u revolucionarnom pozitivizmu kao i u negaciji. S obzirom na široku razuđenost triju filmova, koji uključuju u sebe niz detalja, situacija, gestova ili replika, koji se međusobno isključuju, posve je prirodan zaključak da je takva otvorena struktura izraz svesne želje da se održi ravnoteža na nivou autentičnog materijala, a da se istovremeno, u drugoj istanci, ostvari ekspresija koja će, po svojoj temperaturi, simboličkom karakteru ili ideološkoj vrednosti, biti znatno iznad materijala koji je čini. Ova nam činjenica pokazuje da u opusu Puriše Đorđevića zaista ima svrhe identifikovati postojanje jednog aktivnog i racionalno izvedenog sistema (mišljenja), čak i ako je u pitanju samo estetičko-ekspresivna struktura dela (njegova „forma”, kako bi rekla tradicionalistička kritika). S jed-

nom ogradom, međutim: da struktura, na koju usmeravamo svoju pažnju, nije do kraja podvrgnuta unutrašnjoj disciplini, što će reći da nije u apsolutnoj službi jedne određene, strogo formulisane, precizirane, ideologije dela. Filmovi Puriše Đorđevića su, ako se može reći, plod globalne stvaralačke akcije: sa datom fakturom i reperskim tačkama, koji određuju unutrašnju koheziju dela, ali i sa naglašenom slobodom interpretacije, improvizovanja, strukturisanja, na koju imaginacija autorova polaže bitno pravo. Otud, premda improvizuje u okvirima utvrđenog sistema, čije se postojanje može ogleđati u datoj poetskoj temperaturi, u datoj revolucionarnoj patetici, u datoj psihološkoj tenziji, u datom ideološkom sukobu, u datoj najzad, vizuelno-čulnoj fakturi, Puriša Đorđević svojim filmovima daje karakter silovitosti, neobuzdanosti, zanesenosti, koji višestruko doprinosi stvaranju jedne totalne ekspresije koja se, često, racionalno jedva može definisati. Stoga filmovi Puriše Đorđevića, u najboljoj tradiciji jedne umetnosti koja je svoj ideološki, socijalni ili političko-pragmatički pleđoaje vršila putem realizovanja čulne ekspresije filmske slike, stoje na onoj sublimnoj graničnoj liniji koja potpuno prihvatnje deli od potpunog odbacivanja. Ta im činjenica ništa ne oduzima, ali im, bez sumnje, veoma mnogo dodaje.

9.

Iako se o „trilogiji“, kada su u pitanju „Devojka“, „San“ i „Jutro“, jedva može govoriti, činjenica je da su izvesne pretpostavke, kako nadahnuća tako i umetničke realizacije, međusobno veoma srodne i da se, čak, u ponekim trenucima, međusobno prožimaju. Ono što predstavlja suštinsku vrednost sagledanja stvarnosti revolucije iz različitih pozicija — pozicija čije diferenciranje nije samo fizičko, već i spiritualno, etičko, pa i psihološko — jeste prisutnost jedne konstante humanosti koja, postepeno, postaje sve izrazitija. Pogledamo li tok „procesa humanizacije“ od „Devojke“ do „Jutra“, bićemo u prilici da konstatujemo postojanje, umetnički veoma suptilno izvedene, jedne evolucije u čijem početku ideja stoji ispred čoveka, da bi na kraju čovek stao ispred ideje. To, što nazivam „procesom humanizacije“ u filmovima Puriše Đorđevića, možemo smatrati velikim trijumfom revolucije, a istovremeno i umetnosti, koja je tu bitnu činjenicu fiksirala. Ja sam sasvim siguran da između „Devojke“ i „Jutra“, u ovom smislu, postoji bitna razlika u nivou, koju dogmatsko stanovište nikada nije u stanju da prevaziđe; „San“, pri tom, služi kao međufaza, u kojoj se ravnoteža prvobitne premise (ideja ispred čoveka) remeti, da bi se ponovo uspostavila na jednom novom, posteriornom nivou, u kome se jasno prepoznaje trijumf ljudskog. Čitava se evolucija, dakle, može definisati kao put od normativnog ka humanom. U središtu se sada nalazi čovek, čiji trijumf daje trijumfu ideje ljudske proporcije: ideja se prisno poistovetila s njim, ili čovek s idejom. To humanizovanje revolucije, na etičkom kao i na ideološkom nivou, ono je što određuje i njenu

vitalnost i njenu suštinu. „Jutro” ispravno stavlja naglasak na ovu činjenicu: sav potonji razvoj revolucije, od potpunog raskida sa dogmatizmom do savremenog kritičkog pluralizma ideja, jasno je brani i ilustruje.

10.

Ako je, znači, „Jutro” do te mere važan film, u svakom od aspekata u kome nam se predstavlja, neophodno je izbliže ga pogledati.

ORFEJ
MEĐU
SLJIVAMA

11.

Prihvatljivo je da pretpostavimo kako su svi dosadašnji filmovi Puriše Đorđevića, posebno „Devojka” i „San”, bili neka vrsta predpreme za „Jutro”: utoliko je sada finale značajnije. Kao da je sam reditelj podozrevao da je njegov opus, koji je prethodio „Jutru”, bio samo dugo putovanje kroz noć, znoj i nevericu, kroz strast i vedrinu, a onda se, odjednom, posledicom neodgonetljivog zbira okolnosti u kome će kasnije analitičari možda prepoznati istorijski trenutak preloma, pred njime ukazao dugo traženi vidik. Izvesna rudimentarna i sirova snaga, kako nam se ranije činilo, usmerila se, neponovljivo i snažno, u pravcu delikatnosti i čiste poetske sublimacije, a da nije izgubila ništa od svoje prvobitne izvornosti. „Jutro” upravo i deluje na naše intimno opredeljenje tim čudnim spojem tananosti i grubosti: realnošću koju evocira i transcendentnošću koja je njegov ultima ratio. Ali osnovna vrednost „Jutra” bez sumnje je u prikazivanju detalja od kojih velika većina čini suštu elementarnost postojanja. Još veća vrednost „Jutra” u tome je što je od ovih detalja, čiji je smisao apsolutan čak i ako se izolovano posmatraju, sazdana građevina čija ukupna vrednost premaša vrednost zbira svih detalja. To nas može uveriti da poslednji film Puriše Đorđevića ispunjava jednu od najhitnijih estetičkih potreba: da umetnička materija, nezavisno od toga nosi li u sebi bitni potencijal stvaralačke kreacije, bude podvrgnuta kontroli stvaralačkog duha koji će, modelirajući je prema vlastitoj viziji i vlastitoj ljudskoj temperaturi, umeti da je preobrati u umetničko delo prvog reda. Ne postoji umetnička istina izvan ove istine. A Puriša Đorđević, vodeći „Jutro” iz detalja u detalj, iz prizora u prizor, ima, možda, na umu samo vlastitu uspomenu, koja nije nužno i uspomena na istorijsku realnost. Bez sumnje, ovaj je zaključak samo jedna od mogućih platformi za analizu „Jutra” — premda, rekao bih, prioritarna platforma. Ovo utoliko pre ukoliko iz te osnovne premise proističu i ostale pretpostavke Đorđevićevog stvaralaštva: njegov metod, njegova tehnika, njegova stilistika. „Jutro” je većinu bitnih elemenata strukture potenciralo, možda stoga što je prvi put, u čitavom opusu Puriše Đorđevića, nastalo delo koje do krajnjih konsekvenci dovodi sve aspekte, da tako kažem, njegove poetike. A osnovni cilj njezin, imanentan suštinskom Đorđevićevom

umetničkom naporu, jeste evokacija, sredstvima jedne posebno izražajne umetnosti, vlastite mladosti. Đorđevićev opus, u izvesnom smislu, jeste autoportret umetnika u mladosti.

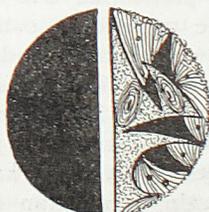
12.

ŽIKA
BOGDANOVIĆ

U filmovima Puriše Đorđevića, dakle, tretira se jedna od najveličanstvenijih tema estetike: evokacija vlastite mladosti. U literaturi, na primer, od Prusta do Hemingveja, ova je tema ovaploćivana na nivou senzibiliteta i strasti, na istom onom nivou, dakle, na kome se estetički realizuje i Đorđevićeva „trilogija“. „Jutro“, kao poslednji deo trilogije, iako zaokružuje ciklus, ne okončava ga: to je stoga što je tema koje se Puriša Đorđević latio neiscrpna. Međutim, njegov poslednji film nosi i emocionalno-čulni i racionalni rasplet, u tom smislu što „Jutro“ dovodi do poslednjih konsekvenci autorov odnos prema svetu koji istražuje.

Moja je, dakle, teza:

Očigledno je da rat, kao jedna specifična egzistencijalna situacija, Puriši Đorđeviću služi kao okvir, ali i kao motiv: to će reći, i kao dato stanje izvan ljudske spoznaje, i kao realna determinanta ljudske sudbine. To je osnovni razlog što se stvarno u Đorđevićevim filmovima meša sa iracionalnim u dubokom kontekstu individualne ljudske tragičnosti. Toga postajemo svesni utoliko više ukoliko je čulni plan onaj na kome se Đorđevićeva „trilogija“ estetički najubedljivije afirmiše. U toj čulnoj temperaturi, a dobrim delom i zbog nje, sve karakteristike opusa — moralno-psihološke kao i ideološke — dobijaju svoj puni zamah, koji je kinestetički u pravom smislu reći. Vizuelno-literarna struktura Đorđevićevih filmova odaje, istovremeno, jasnu težnju autora da slobodu čulne ekspresije bar u elementarnim crtama podvrgne racionalnoj kontroli. U „Jutru“ ta hotimična askeza dala je neočekivan rezultat: svesna strogost, na pojedinim mestima, u jukstapoziciji sa čulnom ekstazom, stvorila je napetost koja se mogla razrešiti jedino izvan domena estetike. Tako se ispostavlja da „Jutro“, estetički najdoteraniji Đorđevićev film, osnovnu vrednost zadržava u onome što predstavlja kontinuitet „trilogije“: u izvornom nadahnuću koje duboko, a jednostavno, prevazilazi svaku umetničku teoriju i svaki ideološki normativ.

rajko
danilović

Studentska nova levica u svetu je nastala, ona postoji — u to niko ozbiljno ne sumnja, izuzev onoga koji je slep za sve drugo osim za sebe, a koja je proizvod samozadovoljstva i sopstvene zatvorenosti. Iako je nastala i postoji već desetak godina, ona, čini se, još nije ispoljila svoju suštinu. Studentska nova levica ispoljiće bit u svom daljem razvoju, postajući ono što stvarno jest; tada će moći, sa manje ili više pouzdanosti, da se razluči privid od stvarnosti tog pokreta. Zato će, u ovom tekstu, kao i u drugima o ovoj temi, tamo gde treba da bude jasan i precizan odgovor i opredeljenje, biti, možda, samo čuđenje, naslućivanje i sumnja ili zabluda. I pored tih teškoća, studentska nova levica mora biti analizirana i promišljena.

Šta se, bar za sada, može reći o studentskoj novoj levici?

Iako se ne može reći mnogo, ipak ćemo pokušati da odgovorimo na nekoliko osnovnih pitanja: prvo, koji su društveni i teorijski izvori nastanka tog pokreta; drugo, koji su osnovni ciljevi političkog programa studentske nove levice i, treće, ko čini socijalno uporište tog pokreta i kakav je njegov odnos prema radničkoj klasi.

I

Društveni izvori nastanka studentske nove levice su raznovrsni; njih proizvodi različitost socijalnih odnosa, ustanova i vrednosti od jedne zemlje do druge, od jednog političkog, kulturnog i tehnološki-ekonomskog regija do drugog. U tim zemljama i regijama, i pored razlika koje se često čine bitnim, iako su samo prividne, ima i zajedničkih korena nastanka studentskog pokreta nove levice. Pokušaćemo da ukažemo na zajedničko što proizvodi taj pokret. Izvori na-

**STUDENTSKA
NOVA LEVICA:
BUNT ILI
REVOLUCIJA**

stanka studentske nove levice po mestu nastanka su dvostruki. Prvu grupu čine uzroci koji postoje među samim studentima, a drugu, niz uzroka koji su proizvod društvenog sistema u kome studenti žive i uče.

1. Razvoj tehnika proizvodnje, naročito poslednjih decenija, stvara „eksploziju” i ekspanziju visokoškolskog obrazovanja. U industrijski razvijenim zemljama Zapada i Istoka, veliki delovi generacija odlaze na studije. Studenti postaju masovna grupa koja ima, bez obzira na međusobne razlike (socijalno poreklo, vrstu studija, teorijsko-idejnu i političku opredeljenost i sl.), u osnovi istovetan zajednički položaj i funkciju u društvu. Šta je to zajedničko u položaju i funkciji studenata u različitim društvima?

Obično se, najpre, ističe mladost, koja se često fetišizira. Ne verujem u „nemir” duha koji proističe iz mladosti kao takve; njegovi izvori ne mogu biti u duhu i mladosti, nego su obično reakcija duha i mladosti na socijalne uslove života. Ma da treba reći, mladi su lišeni mnogih predrasuda. Oni su oslobođeni tereta dostignuća starijih generacija, kao i iluzija starijih o sebi i društvu koje su stvorili. To im omogućuje da u proseku budu više, nego stariji, spremni za sumnju u postojeće.

Studenti, zatim, nisu čvrsto integrisani u postojeći društveni sistem, a često ni u politički sistem. Oni su van radnog procesa koji, svojom nužnošću i „spoljašnjom svrsishodnošću”, najviše utiče na integraciju ličnosti i grupa u postojeći sistem. Naprotiv: osobenost studentskog položaja je u pripremi za takvu integraciju u društvo koja se sastoji u masi informacija koju primaju. Retko je koja grupa u društvu, pogotovu tako masovna i senzibilna, izložena tolikom prijemu informacija. Studenti su najčešće van oficijelnog i institucionalnog političkog sistema. Budući da su stalno izloženi prijemu obaveštenja, u njih se formira politička svest o sebi i društvu. Zato što, po pravilu, nemaju institucionalnih mogućnosti da participiraju o oficijelnom političkom životu, oni svoje političko opredeljenje i akciju usmeravaju van ili protiv institucija.

Imajući, potom, tako specifičan položaj, studenti naslućuju ili potpuno shvatanju društveni sistem u kome žive. Oni postaju samosvesni, što je pretpostavka i element autentične političke akcije.

I, najzad, studenti su koncentrisani — oni žive i uče u velikim skupinama, što olakšava međusobnu komunikaciju i njihovo organizovanje.

Sve to više su pretpostavke političkog aktivizma studenata nego što su mu neposredni izvori. Neposredni uzroci političkog angažovanja studenata su u društveno-ekonomskom i političkom sistemu, u krajnjoj liniji, u savremenom društvenom sistemu i njegovim kulturnim vrednostima.¹⁾

¹⁾ Kriza buržoaske zapadne kulture započeta je odavno. Ta kriza masovne oblike poprima od pokreta egzistencijalista i bitnika, koji su rezignirano odbacivali osnovne vrednosti građanske kulture i onoga što se naziva „građanskim načinom života”. Nastavak tog otpora je hipi-pokret, koji je, u suštini, moralno-revolucionarni pokret, koji negira osnovne vrednosti građanske kulture i njene socijalne nosioce — građansku klasu i srednje-više slojeve. On je, u stvari, nastao među intelektualnom omladinom tih klasa i slojeva. Uskoro, veoma locirano i ograničeno, on se iz Amerike preneo i u druge delove sveta koji imaju istu ili sličnu kulturu ili se u njima

2. Neposredni revolt i otpor studentskih pokreta uperen je protiv zaostalosti i prevaziđenosti postojećih političkih institucija. Aktivizam studentskih akcija, na taj način, pogađa srž svog nezadovoljstva. Time on potvrđuje svoju svežinu i radikalnost. Istina, put do takve akcije bio je dug. On je započeo kao otpor kulturnim vrednostima građanskog društva, da bi se jednoga dana preobratio u kritiku i negaciju zastarelosti univerzitetskih struktura. To je, u stvari, vododelnica njegove političke akcije. Negirajući univerzitetske strukture, on započinje da dovodi u pitanje i same političke i ekonomske strukture društva u celini. Samozadovoljstvo i zatvorenost postojećih političkih struktura u državi blagostanja, na Zapadu, u etatiističkom socijalizmu, na Istoku, kao da je poslednjih godina dovedeno do krajnjih konsekvencija.

STUDENSKA
NOVA LEVICA:
BUNT ILI
REVOLUCIJA

U razvijenim kapitalističkim zemljama buržoaska demokratija ostvarila je svoju suštinu: svela se na gotovo čistu igru za vlast i podelu vlasti. Ona se odvojila od svoje socijalne baze, pretvarajući se u sferu za sebe i po sebi, u kojoj se poštuju pravila igre koja nemaju neposredne, a često ni posredne veze sa stvarnim društvenim odnosima, potrebama, željama i akcijama. Partije, parlamenti i skoro ceo politički mehanizam više ne ostvaruju svoju socijalnu funkciju: političko izražavanje interesa i volje određenih klasa i drugih društvenih grupa. Izgleda da je radikalna kritika studentskih pokreta nove levice jedan od pojava oblika immanentne kritike parlamentarizma i predstavničke buržoaske demokratije.

Autoritarizam i hijerarhija, oličeni u sistemu ekonomske, političke i ideološke moći otuđene od većine društva, neposredno su izazvali revolt i otpor studenata. Zašto, upravo, studenata? Zato jer su oni svojom funkcijom predodređeni za spoznaju tog stanja. Radnička klasa, na žalost, prepuštena sindikatima, čiji se zahtevi svode samo na povećanje udela u raspodeli „nacionalnog kolača”, s jedne strane, i svojim političkim partijama koje se uključuju u političku igru u postojećoj političkoj strukturi, s druge strane, ostala je bez stvarne avangardne sile koja bi joj osmislila njen položaj i potrebu revolucionarnog angažovanja. Tu funkciju, iako pretežno nejasno i spontano, preuzimaju napredni delovi studentske omladine. Studentski pokret je, svojom spontanom i radikalnom akcijom, prevazišao zvanične političke i sindikalne strukture radničke klase. Verovatno je to naj-snažniji pokazatelj stvarne krize postojeće političke strukture građanske demokratije, u kojoj je zatajila i funkcija političkih i staleških organizacija same radničke klase.

S druge strane, politička struktura socijalističkog etatizma je, takođe, u krizi. Staljinizam nije prošlost; on je i sadašnjost u većini socijalističkih zemalja. Pa i tamo gde su ostvareni prvi uspesi u borbi protiv njega, on pruža žilav otpor, zama-

razvijaju izvesne osnovne vrednosti te kulture. Opravdano se smatra, što potvrđuju i događaji poslednje dve godine, da se u hipi-pokretu mogu začeti i klice jednog novog, a može čak i organizovanog političko-revolucionarnog pokreta. Iako ta veza i međuslovljenost nije vidljiva spolja, čini se da svi ti pokreti i akcije čine deo jedne celine, koja se može nazvati predrevolucionarnom ili već početkom revolucionarnog preobražaja u kapitalistički razvijenim zemljama.

gljujući akciju borbe i transformišući se više formalno nego stvarno. Istorijska inercija i inertnost staljinizma pomažu mu da ostane osnovni talog i sila koja je protiv bržeg preobražaja socijalističkih društava, koja više nisu toliko ekonomski i kulturno inferiorna da bi se etatiistički tip socijalizma mogao istorijski pravdati.

Samozadovoljstvo i zatvorenost političkih struktura etatiističkog socijalizma još su jedan znak njegove krize; oni postaju sredstvo odbrane parcijalnih interesa birokratije i drugih slojeva koji imaju monopolski položaj u društvu. Tome treba dodati da je radnička klasa tek formirana nakon političke revolucije i, ujedno, indoktrinirana. Indoktrinacija radničke klase svodila se na indentifikaciju interesa klase (kratekoročnih i dugoročnih) sa postojećom političkom strukturom (državom, partijom i sl.).

U takvim uslovima razvoja socijalizma jedan deo starih revolucionarnih snaga prestaje da bude revolucionaran; on se, zbog svoje objektivne pozicije, preobražava u svoju suprotnost: postaje konzervativan. Naravno, pored tih snaga, još deluju reakcionarne i antikomunističke snage, koje su ili ostatak prošlosti, ili proizvod kasnijeg razvoja. Istovremeno, narastaju i nove revolucionarne snage. To je, pre svega, moderna industrijska radnička klasa, kao i drugi socijalni slojevi, čiji je objektivni položaj blizak položaju radničke klase. Razvoj i ekspanzija obrazovanja stvaraju uslove za nastanak inteligencije, čiji su izvesni delovi veoma progresivni. Naravno, treba imati u vidu da se među intelektualcima malaze sve stvarne socijalne tendencije oličene u različitoj idejnoj, teorijskoj i političkoj opredeljenosti. Novim revolucionarnim snagama pridružuje se naročito omladina (radnička, srednoškolska i studentska), koja nije opterećena rezultatima napretka i iluzijama starijih generacija.

3. Kriza političkih institucija je samo egzoterični izraz ezoterične krize: prevaziđenosti klasičnog nasilja oličenog, pre svega, u državi i njenom monopolu nasilja. Klasično sredstvo vladanja ljudima — državna sila — dovedeno do konsekvencije primene pokazuje svoju neracionalnost. Oni koji poseduju голу silu ne mogu lako i da je primene a da ne dovedu u pitanje i svoj položaj, a time i samu državnu silu kao takvu.

Omladina i studentski pokret nove levece protiv cinizma i hipokrizije klasnog nasilja — državne sile — istupa sa novim nasiljem. Živimo u vreme idealizacije novog nasilja. Time, pored ostalog, treba objasniti i privrženost studentske nove livece idejama Herberta Markuzea, koji nikada nije odbacio nasilje kao sredstvo revolucionarne akcije. Ali, idealizacija nasilja nije bez novih ideala ili, tačnije, starih ideala, koji tek sada postaju istinski istorijski aktuelni i mogući. Studentsko i omladinsko (u Francuskoj) i radničko nasilje nisu idealizacija nasilja kao takvog, nego se pretvaraju u nasilje idealizma, novih istorijskih šansi društva, koje je iscrplo klasne mogućnosti razvoja i dovelo ih do apsurda.

Nasuprot klasnom nasilju, kao krajnjoj mogućnosti i sredstvu vladanja i kao celokupnoj političkoj skstrukтури koja izra-

sta na njemu, ideja samoupravljanja postaje njegova stvarna negacija. Jer je samoupravljanje, po svojoj suštini, negacija klasnog nasilja (a to znači države i drugih oblika otuđene političke opresije).

4. Poslednjih decenija, objektivni razvoj proizvodnih snaga stvorio je i stvara uslove za nastanak jednog, nazovimo ga uslovno, novog sloja: tehnochrata. Piramida organizacije, rukovođenja i kontrole rada i drugih društvenih poslova zahteva obučene i školovane „eksperte“ za upravljanje ljudima i stvarima. Ti stručnjaci svoju društvenu funkciju zasnivaju na znanju i nauči (posebno onoj koja se naziva „primenjena nauka“). Nastanak tog društvenog sloja nije slučajan. Naprotiv, njegovi su izvori u razvitku industrije, ali ne samo mašinske industrije već i jednog sveobuhvatnog „tehnološkog sistema“. Društvo sve više ima šansi da bude „tehnološko“. U takvim uslovima nastaje i nova vizija „tehnološkog društva“, a nauka postaje mit i sredstvo. Tehnokratija ne veruje u ljude, klasnu borbu, revoluciju, politiku (koja nije samo „tehnika“), nego samo u nauku i naučne metode (postupke i sredstva) manipulisanja ljudima i stvarima. Tehnički i ekonomski napredak nisu sredstva; oni postaju ciljevi „društva obilja“. I kada se činilo da alternativna istorijskog razvoja nije ni klasično građansko društvo ni socijalizam, nego tehnološko društvo blagostanja, politička akcija studentske nove levice, u zajednici sa radničkom klasom, postaje najdirektnija negacija i kritika tehnokratske vizije „novog društva“.

Tome, naravno, treba dodati da je razvijeno industrijsko društvo doseglo, svega nekoliko decenija ranije, neslućen stepen razvoja tehnike i ekonomije. Ali je ujedno i zaoštrilo socijalne sukobe. Progres je bio vlasništvo samo jednog dela društva (i to još uvek manjeg broja ljudi i grupa). Siromaštvo je postalo još vidljivije i za siromašne nesnošljivije. Razlike između siromašnih i bogatih naročito postaju uočljive između industrijski razvijenih zemalja i tzv. zemalja u razvoju. Istovremeno, društvo koje tvrdi da je racionalno, da pomoću tehnike i nauke rešava najefikasnije ljudske probleme, troši ogromna sredstva (materijalna i kadrovska) u razarajuće svrhe.

Svu apsurdnost iluzije i privida o tehnološkom društvu blagostanja i njegovoj surovosti stvarnosti najsenzibilnije doživljavaju mladi, posebno studenti. Stoga je razumljivo što je prva bura protesta i otpora prema laži tog društva, u kome je raskorak između ciljeva i sredstava, ideologije i institucija, stvarnih odnosa i reči bivao sve veći, nastala među studentima, ali se i relativno brzo prenela i prenosi na druge slojeve i klase.

5. Univerzitet je jedna od najkonzervativnijih institucija u savremenom društvu. Prvi studentski otpor je započeo kao borba protiv zaostalosti univerziteta.

Univerzitet poslednjih godina trpi sve masovniju i racionalniju kritiku. On je s punim pravom nazvan „servisnom stanicom“, „fabrikom budućih eksploatora“, „srednjovekovnom feudalnom ustanovom“ i slično. Sve to ukazuje da su studenti nezadovoljni svojom radnom situacijom, jer su sve-

deni samo na puki predmet pedagoško-didaktičke akcije. Od njih se traži da pokorno i nekritički ovladaju izvesnim znanjima. O uslovima njihovog života i rada odlučuju drugi, naročito, birokratizovane i konzervativne nastavničke strukture na univerzitetu, koje su samo deo društvene strukture.

6. Nijedan događaj u svetu, posle drugog svetskog rata, nije tako postepeno, ali neosporno uticao na samoosvešćivanje mnogih društvenih snaga, posebno studenata, u industrijski razvijenim zemljama kapitalizma, kao rat u Vijetnamu. Američka agresija, brižljivo ideologizirana sredstvima masovne komunikacije, poslednjih godina bukvalno postaje ispit savesti. Upravo u otporu američkoj agresiji u Vijetnamu studenti su se najviše okupljali i politički postajali sve zreliji. Njih su u tome podržali i levičarski profesori i drugo nastavno osoblje.

Rat u Vijetnamu je na najbrutalniji i najplastičniji način pokazao suštinu tzv. „slobodnog sveta” i društva blagostanja: njegovu agresivnost, ekspanziju i razarajuću a ne stvaralačku moć.

Tome, naravno, treba dodati i stalnu opasnost od termo-nuklearnog rata. Naoružanje, na koje se neracionalno rasipaju sredstva u razvijenim zemljama, dok dve trećine čovečanstva jedva obezbeđuju minimum svoje gole egzistencije, još više potvrđuje neracionalnost industrijski razvijenog kapitalističkog sveta. Sve je to, dakle, kompleks rata (razarajuće suštine tog društva i gotovo cele civilizacije), kao i straha od rata.

II

Ima li studentska nova levica u svetu politički program svojih akcija? Zna li ona šta hoće, ili zna samo protiv koga je i protiv čega je?

Teško je kategorički odgovoriti potvrdno ili odrečno o postojanju relativno jasnog i izdiferenciranog političkog programa studentske nove levice. To je i razumljivo. Jer je studentska nova levica, najpre, veoma heterogena; nju čine različite grupe studenata, čije je socijalno i teorijsko ishodište raznoliko. Pored toga, studentska nova levica nastaje, uglavnom, mimo ili protiv tradicionalnih političkih struktura, odbacujući njihovu organizaciju i način političke akcije, a ujedno s tim i izvesne njene političke ciljeve. Iako studentska nova levica prevashodno zna protiv čega je, ipak se može govoriti o izvesnim osnovnim političkim ciljevima tog pokreta. Naravno, razlike postoje između ciljeva akcija studentske nove levice u industrijski razvijenim kapitalističkim zemljama i u socijalističkim društvima. U prvim je njihov aktivizam usmeren na destrukciju društvenog i posebno političkog sistema, a u drugima na stvaranje neophodnih demokratskih i drugih uslova za dalji razvoj socijalizma.

1. Od kritike pojedinih vrednosti i institucija kapitalizma, studentska nova levica dolazi do poricanja „celokupnog ka-

pitalističkog društva". Socijalizam, istina, relativno različito shvaćen, jedan je od osnovnih ciljeva političkog aktivizma tih pokreta. Oni se, naravno, distanciraju od socijalizma etatističkog tipa, koji trpi, videli smo, njihovu oštru kritiku.

Borba protiv eksploatacije svakog vida jedan je od suštinskih elemenata socijalizma za koji se bore pripadnici studentske nove levice na Zapadu. I pored toga što je nedovoljno preciziran zahtev borbe za socijalnu pravdu i jednakost, on je, u stvari, samo pozitivno izražen rezultat borbe protiv eksploatacije. Zatim, i sama borba za neposrednu demokratiju (samoupravljanje) jedan je od elemenata tog socijalizma. Jer je samoupravljanje oblik negacije klasičnog klasnog nasilja — države.

Studentska nova levica daleko je od vizije budućeg društva koja je ne samo teorijski osmišljena već i praktično-politički uobličena u precizan program političke akcije. Zato ona i nema svojih stvarnih teorijskih vođa. Pominju se, istina, Herbert Markuze i Ernest Bloh. Međutim, i pored sve originalnosti interpretacije Marksa i sve dosadašnje filozofske i teorijske misli, oni i dalje ostaju i jesu u suštini jedna, odnosno druga interpretacija Marksa. Ono što ta dvojica filozofa tvrde (ali, dakako, ne samo oni), za razliku od jednih marksista koji su prestali da veruju u revoluciju, i od drugih koji veruju samo u mogućnost revolucije po modelu koji je ostvaren u izvesnim nerazvijenim zemljama (Rusija, Kina i u nas), jeste: najpre, još imaju optimističku nadu u mogućnost socijalističke revolucije u kapitalistički razvijenim zemljama i, zatim, imaju poverenje u nove generacije, a naročito studente i one slojeve koji su empirijski u nesnosnoj ljudskoj situaciji (pripadnici geta), i istovremeno izražavaju nepoverenje prema tradicionalnim okoštalim i birokratizovanim strukturama radničkog pokreta u kapitalistički razvijenim zemljama. Iako većina pripadnika studentske nove levice nisu marksisti, ipak skoro nijedan njen deo nije antimarksistički. Oni, u stvari, nemaju poverenje u staljinističku interpretaciju Marksa, a izvorni Marks im, obično nije dovoljno poznat.

Bez obzira na nepostojanje jedinstvenog teorijskog koncepta pokreta i sasvim jasnih ciljeva i vizije budućeg društva, može se sa sigurnošću tvrditi da je socijalizam osnovni politički cilj najvećeg dela studentske nove levice na Zapadu. U socijalističkim zemljama, gde se ne može govoriti o studentskoj levisi kao organizovanom pokretu, nego prevashodno kao o vrsti političkog aktivizma studenata i omladine, socijalizam je cilj studentskih težnji i akcija; ali, naravno, socijalizam koji se izgrađuje demokratski i konsekvantnije nego što je već ostvaren u tim zemljama.

2. Istupajući protiv birokratsko-tehnokratske okoštalosti društveno-ekonomskog i političkog sistema u industrijski razvijenim zemljama kapitalizma i u zemljama socijalističkog etatizma, studentska nova levica se, manje ili više, izričito jasno opredeljuje za samoupravljanje. Ona u „direktnoj demokratiji” — samoupravljanju — vidi sredstvo i put za prevladavanje suštinskih slabosti svojih društveno-političkih

STUDENSKA
NOVA LEVICA:
BUNT ILI
REVOLUCIJA

sistema: birokratije i birokratizma, tehnokratskog manipulanja ljudima i stvarima, aparatskog rešavanja ljudskih problema, autoritarnog sistema u čijoj osnovi leži gola moć, a ne racionalno zastupanje interesa stvarnog napretka.²⁾ Ideja o samoupravljanju često je zamagljena, nejasna, a njene istorijske eksplikacije su različite. Ali, i pored toga, samoupravljanje se sagledava kao stvarna negacija suštine klasnog nasilja, države i čitave političke strukture koja je otuđena od ljudskih stvarnih potreba i mogućnosti. Zanimljivo je da samoupravljanje prihvataju različiti pripadnici pokreta studentske nove levice, kao i snaga koje joj se pridružuju u političkoj akciji. To je ideja koja okuplja, nesumnjivo, najrevolucionarnije snage u industrijski razvijanim zemljama i u socijalističkim zemljama.

Nasuprot takvoj opredeljenosti i akciji (jer se drukčije ne mogu tumačiti raznovrsni konventi, koji niču kao pečurke posle kiše, u različitim studentskim centrima) studentske nove levice, izvesne tradicionalne strukture radničkog pokreta odbacuju tu ideju, nazivajući je „nebuloznim zahtevima” (Segi, lider Generalne konfederacije francuskih radnika). Takav odnos tih tradicionalnih organizacija radničke klase upravo potvrđuje istorijsku opravdanost i revolucionarnost studentskog pokreta nove levice.

3. Borba protiv „industrijske kulture” je, takođe, često istican cilj političke akcije studentske nove levice. Taj zahtev nije jasan, jer obuhvata različite ciljeve i sredstva borbe. On je nastao kao reakcija na izrazitu indoktrinaciju naroda. Monopol sredstava masovne komunikacije postaje osnovna poluga manipulisanja idejama, onaj ko poseduje taj monopol ima najviše šansi da bude na vlasti. I obratno: onaj ko ga ne poseduje, bez obzira na to koliko izražava stvarne interese određenih slojeva ili klasa, ima male izgleda na uspeh u političkom životu.

Zato je studentska nova levica kao prvi zadatak svoje akcije formulisala: reći istinu o sebi i drugima, demistifikovati postojeće vrednosti i iluzije.³⁾ To je, naravno, teško ostvariti, jer monopol nad sredstvima masovnih komunikacija imaju država (vladajuća politička elita) i oni koji poseduju

²⁾ „Smatram da partije i parlamenti ne zastupaju više želje, interese i potrebe većine ljudi. Nalazimo se u demokratiji interesa. Različite interesne grupe sreću se na političkoj berzi i vode uz priznanje države samo prividno borbu za učešće u društvenom bruto-proizvodu... Mislim da se ne smatramo bez razloga vanparlamentarnom opozicijom... Pod tim podrazumevamo sistem direktne demokratije — u stvari demokratiju saveta, koja omogućuje ljudima da svoje privremene predstavnike direktno biraju i smenjuju, prema tome kako to smatraju za potrebno a na osnovu kritičke svesti o protivljenju vlasti u svakom vidu. Tada bi se vlast čoveka nad čovekom svela na najmanju moguću meru... Ali smatram da će ovo društvo u toku dugog procesa dostići stvarno takav stadijum i rast svesti sve većeg i većeg broja ljudi. Oni će biti u stanju da uzmu sudbinu u sopstvene ruke, a ne da njima, kao nesrećnim nepolitičkim objektima, manipuliraju birokratija odozgo — pomoću parlamenta ili nečeg drugog... Neprekidno sprovođenje revolucije u svim oblastima društvenog života. Pogrešno je shvatio Marksa onaj ko tvrdi da besklasno društvo predstavlja istorijski konačno stanje („Studentski svet Rudija Dučkea”, „Borba”, 20. april 1968. str. 13).

³⁾ Tako je, na primer, studentska akcija zapadnoberlinskih studenata uperena protiv izdavačkog koncerna Springer, koga studenti smatraju glavnim izvorom indoktrinacije građana; Springer je, neobjektivno i pristrasno „bombardujući” iz dana u dan, iz godine u godinu u periodu „hladnog rata” i posle njega, građane Zapadne Nemačke vaspitavao u mržnji i ideološkoj zaslepljenosti. To je obezbeđivalo lakše i jednostavnije manipulanje njihovim političkim potrebama. Boreći se, na taj način, protiv ideološkog monopola, studenti, u stvari, započinju destrukciju celog sistema, koji, istina, ne počiva na ideološkom monopolu, ali je njime održavan i podržavan.

ekonomsku moć (ekonomska elita). Međutim, izazivajući nered, dižući barikade i boreći se protiv policije i slično, studentska nova levica skrenula je pažnju na sebe, a time i na svoje političke ciljeve. Ona, na takav način, uspeva da saopšti istinu narodu o stvarnoj vrednosti postojećeg sistema. Za sada, taj sukob liči na borbu između Davida i Golijata. Jer su se gotovo sve snage tradicionalne političke strukture udružile u ideološkoj borbi protiv studentske nove levice. Jedni je optužuju za diverziju, anarhiju i izazivanje građanskog rata; a drugi (radničke partije) za anarhizam, pseudorevolucionarstvo, za provokacije i sl.

STUDENTSKA
NOVA LEVICA:
BUNT ILI
REVOLUCIJA

4. Borba protiv blokova i „hladnog rata“ i za mir u svetu je, isto tako, jedan od ciljeva studentske nove levice. Ona, upravo, počinje da biva aktivnija i organizovanija, kao što smo videli, sa sve većim otporom američkoj agresiji u Vijetnamu. Američka agresija u Vijetnamu i borba i otpor jednog malog i tehnički nerazvijenog naroda protiv ekonomskih i vojno superiornijeg agresora, postala je pitanje savesti savremenog čovečanstva. I pored cenzure vesti i ideološkog rata koji je vodio agresor i njegovi saveznici, istina o tom ratu izbijala je sve brže i jasnije. Rat u Vijetnamu, njegova osuda ili prihvatanje, postaje vododelnica snaga u svetu.

Studentska nova levica je, može se slobodno reći, najaktivniji i najradikalniji protivnik američke agresije u Vijetnamu, u skoro svim kapitalističkim zemljama.

Uporedo sa otporom tom ratu, raste i svest tog pokreta o potrebi raznovrsne pomoći nerazvijenim zemljama, kao i saznanje da je pocepanost sveta na bogate i siromašne, tačnije, sve bogatije i siromašnije, osnovna protivrečnost savremenog istorijskog razvoja.

5. U izvesnim socijalističkim zemljama došlo je do studentskog političkog aktivizma koji se, uslovno, može smatrati delom opšte politizacije studenata u savremenom svetu.

Osnovni zahtevi političkog aktivizma studenata u tim socijalističkim zemljama bili su borba protiv: ograničavanja slobode govora i štampe, cenzure, sputavanja spontanog političkog delovanja sa punom i pravom demokratskom odgovornošću, vlasti birokratije. Ujedno studenti su tražili pravo oponenacije i protesta prema deformacijama razvoja socijalizma.

Znatan deo tih zahteva je na nivou građanske demokratije. Ipak, treba imati u vidu da oni nastaju i mogu da deluju, ako se prihvate, u sasvim drugim socijalnim uslovima. Oni su, u suštini, progresivni jer mogu da obezbede jačanje novih naprednih socijalističkih snaga: radničke klase i inteligencije (naročito studenata). Pored tih zahteva, koji se, uslovno, mogu svrstati u grupu zahteva građanskih demokratskih sloboda, postoje i još dva zahteva, koja su još radikalnija: prvo, odstranjivanje konzervativnih i birokratskih kadrova iz državnog aparata i partije i, drugo, razdvajanje partije i države, kako bi se partiji obezbedio kritički odnos prema delatnosti države.

Revolucionarno gibanje u savremenom, inače veoma protivrečnom svetu nije neposredno izazvao proletarijat ni njegovo „opunomoćstvo“ (političke partije i drugi delovi njegovog organizovanog bića). Nalazimo li se pred novom revolucionarnom snagom, koja svojim objektivnim položajem i akcijom, potiskuje radničku klasu? To pitanje nije samo logički sled niza pitanja koja nameću najnovija kretanja i događaji u svetu, nego je i pitanje mogućnosti ili nemogućnosti revolucije u savremenom tehniziranom svetu kapitalizma. I kada se činilo da je proletarijat nepovratno utopljen u „potrošačko društvo“, korumpiran i funkcionalno integrisan u postojeći sistem i nesposoban za revolucionarnu akciju, pojavljuje se nova snaga: studentska omladina. Studentska nova levica ponovo, na najradikalniji način, pita o smislu i vrednostima sveta, koji je samozadovoljno i zatvoreno stvarao i ostvarivao viziju svog „tehnološkog društva“, „društva obilja“, „velikog društva“ i sl. I odjednom: socijalna građevina, na izgled koherentna, monolitna i funkcionalna počinje ne samo da puca po šavovima već da da se i tektonski giba. Za sada, izuzimajući Francusku — tradicionalno slobodarsku i revolucionarnu zemlju — to se sve dešava sa skoro potpunim odsustvom radničke klase. Partije i sindikati radničke klase se, čak, utrkuju sa „desnicom“ i vladajućim snagama, ali sa drugim argumentima, u optuživanju studentskog političkog aktivizma i pokreta; one studentski pokret nazivaju pseudorevolucionarnim, čak i kontrarevolucionarnim i sl. U čemu je, u stvari, istina? Da li je stvarno studentska omladina novi istorijski subjekt? I da li je radnička klasa prestala da bude revolucionarna društvena snaga? Ili se nalazimo pred renesansom revolucionarne avangarde ili, možda, pred njenom zamenom, pa time i pred renesansom istorijske uloge radničke klase?

Očigledno to su sudbonosna pitanja. Odgovor na njih, za sada, kada je sve u pokretu, previranju i kada svi akteri istorijskog zbivanja nisu ispoljili svoju suštinu, više može biti hipotetičan nego pouzdan.

Teorijski odgovor na akcije studentske nove levice i sve ono što se u vezi s tim dešava obično je ekstreman: prvi smatraju da je reč o novoj revoluciji i novom istorijskom subjektu tog preobražaja, a drugi, da je reč samo o nemirima koji su bez jasnog programa, akcije i pobune protiv svega iako nema bolje alternative postojećem. Analizirajmo jedno i drugo teorijsko osmišljavanje smisla i domašaja političkog aktivizma studentske nove levice.

Prvo shvatanje ukratko se služi sledećim argumentima: radnička klasa je integrisana u postojeći sistem; ona se oseća „ugodno u otuđenju“; njena politička akcija svodi se samo na pokušaj participacije u vlasti i drugim institucijama postojećeg političkog sistema (što je delimično i uspela, ali ne preko komunističkih partija u izvesnim zemljama — skandinavske zemlje, Velika Britanija, delimično Italija, Zapadna Nemačka i sl.); sindikat svoje akcije svodi samo

na povećanje učešća u raspodeli „nacionalnog kolača“, ona je, postajući potrošač tzv. „masovne kulture“, i pod njenim uticajem duhovno opustošena, nacionalno okovana i slično.

S druge strane, savremeni razvoj proizvodnih snaga i sistema obrazovanja stvara jedan nov i proletarizovan masovni sloj: studentsku omladinu, koja poseduje izvesna revolucionarna svojstva. Koja su revolucionarna obeležja tog sloja: studentska budućnost (misli se na proizvodnu — karijeru) sve je nesigurnija, mladost koja njihovim akcijama daje svežinu i romantični zanos, teorijski visok nivo pokreta i slično.

Eo ipso, umesto radničke klase na pozornicu stupa nova revolucionarna snaga.⁴⁾ A savremeno društvo nalazi se na pragu nove revolucije. Oni koji zastupaju to gledište, ne iznose i u čemu su istorijski nove šanse ljudskog društva i ljudske slobode. Tačnije, pokret studentske levice nema novu originalnu viziju društva, nego više zna protiv čega je nego za šta je. Pored toga, najnoviji događaji, naročito u Francuskoj, potvrđuju da studentska nova levica ne može bez radničke klase da stvarno i ozbiljno uzdrma temelje postojećeg sistema, jednostavno zato što su njegove osnove „najamni rad“ i radni proces kao takav. Bez radničke klase, studentska nova levica može biti samo pokret koji se buni i bori protiv postojećeg ne nudeći mu alternativu. A to, kao što se zna, nije revolucija; to je samo pretpostavka revolucije.

Najveća slabost ovog shvatanja je u pozitivističkom pojmu radničke klase; naime, ono opisuje položaj radničke klase u kapitalistički razvijenim zemljama, videći samo njegovo pragmatičko biće, a ne i istorijske mogućnosti. Nasuprot onome što radnička klasa izgleda da jeste, odnosno izgleda da je integrisana u postojeći sistem, kada taj sistem dođe u ozbiljnu krizu, onda se ispoljava njeno stvarno nezadovoljstvo postojećim i potreba za novim društvom. I, kao što potvrđuju događaji u Francuskoj, od na izgled mirne, uspavane, utopljene radničke klase u postojeći sistem, na scenu stupa njeno istorijsko biće — nezadovoljna, politički odgovorna i slobodna, revolucionarno disciplinovana i jedinstvena klasa. Prema tome, nove revolucije mimo socijalističke ne može biti; nove revolucionarne klase van radničke klase, takođe, ne može biti. Nešto se, ipak, menja u njenjoj avangardi, ali o tome malo kasnije.

Drugo ekstremno shvatanje polazi od dogmatske interpretacije socijalističke revolucije. Ono tvrdi da revoluciju može ostvariti samo radnička klasa pomoću svoje političke organizacije. Za sada, još nema istorijskih uslova za takvu akciju u industrijskim kapitalističkim zemljama. I samo po sebi se, onda, razume da su akcije studentske nove levice

STUDENTSKA
NOVA LEVICA:
BUNT ILI
REVOLUCIJA

⁴⁾ Takvo shvatanje zastupa, pored ostalih, Herbert Markuze, koji smatra da su novi revolucionarni subjekt studenti, omladina i najsiromašniji slojevi naroda iz geta. I u nas se javljaju slična gledišta. „Posle buržoaske revolucije, posle proletrske revolucije, na redu je u čitavoj Evropi revolucija mlade inteligencije“. („Susret“, 1. maj 1968, sar. 10, „Nova levica danas i ovdje“). Približno isto shvatanje zastupa, iako sa ogradama i u kondicionalu, Dragoljub Mićunović (vidi: „Studenti i proletarijat“, — „Student“, 30. april 1968).

promašaj i, čak, više idu na ruku konzervativnim snagama, nego što koriste revoluciji. Jer, navodno, proletarijat može izgubiti i ono što je stekao. Na žalost, takav je u osnovi stav najvećeg dela političke i sindikalne organizacije radničke klase u kapitalističkim zemljama.

Takav odnos prema revoluciji i istorijskoj ulozi radničke klase doveo je mnoge političke predstavnike te klase u apsurdnu istorijsku situaciju: u ime čekanja i taktike, revolucionarnu inicijativu preuzimaju druge društvene snage.

U stvari, šta novo donosi politički aktivizam studentske nove levice revolucionarnim mogućnostima savremenog kapitalističkog društva?

Politička delatnost studentske nove levice, najpre, proizvodi sve izraženije diferenciranje snaga u političkoj organizaciji radničke klase i van nje. Dosadašnje razlike u radničkom pokretu, koje su više bile retorika i folklor, postaju sve jasnije. Diferenciranje je sve veće, može se reći, skoro opšte. S jedne strane, izvesne snage su spremne za revolucionarnu akciju ili je, bar, simpatišu. A, s druge strane, okupljaju se snage koje su u suštini za status quo. To je jedan od snovnih uslova revolucionarne akcije radničke klase i drugih naprednih snaga.

Politički aktivizam studentske nove levice ruši, zatim, mit o funkcionalnosti društva blagostanja; ono što je do juče izgledalo nemoguće i čista utopija, počinje da biva moguća stvarnost čije su tendencije prisutne u sadašnjosti. Revolucija, koju je tehnokratska organizacija društva i vizija budućeg bila potisla, ponovo postaje ne samo problem određenih pokreta već mnogih klasa, grupa i pojedinaca.

Studentski aktivizam nove levice, najzad, ne samo da vraća veru u mogućnost revolucije već joj uliva svežinu i polet, koji su svojstveni mladosti. Izgleda da će se formirati nova generacija revolucionara. Sve dosadašnje revolucije su nosili mladi. Istorija, čini se, ponavlja tu istinu. Jer studentska nova levica može, sudeći po nekim njenim tendencijama, doprineti renesansi radničke klase i revolucije. Sumnjamo u mogućnost da ona kao takva preuzme avangardnu ulogu. Ali nije, čini se isključena ni mogućnost da ona utiče na regeneraciju avangarde radničke klase. Jer avangardizam nikome nije podaren a priori; avangardizam se mora stalno osvajati i ostvarivati.

Možda smo svedoci i učesnici prologa velikih revolucionarnih događaja; ili su sve ovo samo dalji ili bliži vesnici revolucionarne budućnosti ljudskog društva. Ali ne treba isključiti i zadnju mogućnost: možda su to samo poslednji trzaji nemoći radikalnog preobražaja kapitalističkog društva. Bilo kako bilo, ljudska misao ne može danas dati apsolutan odgovor na ta pitanja; samo će revolucionarna praksa ljudskog društva potvrditi, odbaciti ili modifikovati ljudske ideje i predviđanja o studentskoj novoj levisi i društvenim gibanjima koja izazivaju njihove političke akcije.

dr novica
vučić

**POVODOM
KRITIKE
PRIKAZA
KNJIGE
DRA MILOŠA
VUČKOVIĆA**

U „Gledištima”, br. 4/1968, objavljen je odgovor dra Domančića na naš prikaz knjige dra Miloša Vučkovića, „Bankarstvo, organizacija i poslovanje banaka”, koji je objavljen u „Gledištima”, br. 11/1967. Na odgovor dra Domančića ne bi se trebalo osvrtni, jer on u svom kritičkom odgovoru ne daje povoda za načelnu objektivnu diskusiju o suštini knjige dra Miloša Vučkovića. Razlog što to ipak činimo su metodi kojima je ova kritika izrečena, metodi koji su u naučnoj kritici, po našem mišljenju, nedozvoljeni, a koji su se u poslednje vreme u nas odomaćili i stekli pravo građanstva. Slabosti i opasnosti tog metoda, koji preti da anulira sve ono pozitivno što dobijamo u razmahu stvaralačke diskusije, razmene mišljenja i težnje ka naučnoj istini, koja se u nas u sve većoj meri razvija, sastoje se u sledećem:

Prvo, dr Pavao Domančić, bez ikakvog dubljeg ulaženja u sadržinu knjige, daje niz sasvim proizvoljnih kvalifikacija svojih stavova. On kaže da sam dao „jednostranu”, „neobjektivnu”, „neosnovanu”, „sumnjivu”, „tendencioznu” itd. ocenu: „jednog tako obimnog, pionirskog rada iz oblasti bankarstva kod nas, kao što je knjiga prof. dra Miloša Vučkovića „Bankarstvo, organizacija i poslovanje” (644).

Nasuprot ovim objašnjenjima, u predgovoru prvog izdanja, iz 1948. godine, knjige dra Vučkovića, čitamo: „Knjiga je pisana većim delom na osnovu inostrane, a naročito sovjetske literature, od koje nam je odlično delo profesora L. J. Freja, „Organizacija i tehnika raboti inostranih bankov”, Moskva 1944, bilo od naročite koristi.” Na osnovu te Frejove birokratsko-tehničke koncepcije izrađena je i prikazana knjiga. Otuda ne može biti ni govora o pionirskom radu dra Vučkovića. Prema tome, usled početnih razlika

koje dr Pavao Domančić nije uzeo u obzir, njegovu kvalifikaciju je lako oboriti kao neosnovanu i proizvoljnu.

Ali postoji još jedan aspekt ovog pitanja. Treba samo da pogledamo cilj odgovora dra Domančića da bismo uvideli da nije trebalo da prihvata bitku na terenu na kome ga je tako lako poraziti. To je veoma lako učiniti čim uočimo da u njegovom odgovoru postoje jasna obeležja pojave koju ja nazivam naučnim idolopoklonstvom. On smatra dra Miloša Vučkovića „našim doajenom u nauci o finansijama“ (647). Zbog toga na samom početku izjavljuje: „Po našem mišljenju, sasvim je nepotrebno bilo tražiti slabe strane ili propuste prof. dra M. Vučkovića“ (644).

Dr Pavao Domančić kaže: „Pomalo se čudimo da iz tako kompleksne građe prezentirane i vrlo brižljivo obrađene u knjizi dra Vučkovića dr Novica Vučić nije našao ništa pozitivno, što bi bilo vrijedno pohvale ili makar sa tim upoznati zainteresirane ekonomiste“ (647).

Međutim, postavlja se pitanje kako se može dati pozitivna ocena jednog udžbenika koji se, pre svega, ograničava na opisanje i hvalisanje našeg bankarstva? Kapitalističko bankarstvo on pominje samo kad treba napraviti tamnu pozadinu da bi blistavi lik socijalističkog bankarstva još više došao do izražaja. Lenjinovi citati uzeti su iz treće ruke itd. Takva nauka, naravno, ne može imati uspeha.

Mi smatramo da se udžbenik o bankarstvu može raditi i izraditi samo na osnovama jedne solidno koncipirane naučne metodologije. Nikakva mehanička krparenja ni najnovijih, a kamoli zastarelih izvora ne mogu dovesti do pozitivnih rezultata. Postojanje „raznovrsnih metoda“ ne znači nemati svoj metod, čvrsto sistematizovan u jedan jedinstven pogled na literaturu, koji bi uz to morao biti savremen i odražavati promene u društvenoj stvarnosti. Ako toga nema, onda nijedan teorijski ispitivač neće dati i ne može dati ne samo „originalne“ radove već ni radove kao takve, stručne ili naučne rezultate koji bi mogli biti od koristi. Zbog svega toga, i posle ove Vučkovićeve knjige moramo i dalje čekati na dobro i upotrebljivo delo o bankarstvu, koje će biti na nivou naše savremene stvarnosti i koja će nastavu na fakultetima podizati i terati napred a ne vući nazad.

No izvanredno je interesantno što dr Pavao Domančić pita: „Konačno, što to znači kritičnom čitaocu?“

Izjava Tomasa Mana da su pisci oni ljudi koji pišu teže od drugih dade se primeniti na kritičke čitaoce. Kritički čitaoci su ljudi koji sumnjaju u sve, ljudi kojima je teže prihvatiti neko mišljenje nego drugim ljudima. A sumnja je najvažniji podstrek znanstvenog napretka. Stoga već svako čestito učenje mora shvaćati umesto da neposredno prihvaća. Ono mora biti iz temelja drugačije od puke pobožnosti.

Dr Pavao Domančić je, međutim, imao drugi, sasvim određen cilj pred očima. On kaže „da, suprotno dru Vučiću, upravo preporučimo svim zainteresiranim licima spomenutu knjigu, ne samo kao vrlo dobar udžbenik već i kao literaturu koja korisno uvodi u problematiku bankarstva“ (648). Sama po sebi ta obrazloženja ilustruju idejnu širinu s kojom dr Pavao Domančić posmatra struje savremenog bankarstva.

U osnovi tog nastojanja bila je težnja da se „naš doajen u nauci o finansijama” prikaže kao genije, a kritičar žigoše kao čovek čije mišljenje nije vredno pažnje.

Dr Pavao Domančić sebi dozvoljava da mi uputi teške primedbe po izrazima, ali bez dovoljnog poznavanja činjenica i zato njegove primedbe nemaju naučne vrednosti. Zbog toga njego-va kritika našeg prikaza nije ozbiljna kritika, to čak nije uopšte kritika: to je etiketiranje čiji je cilj da a priori diskvalifikuje pisca prikaza.

U svojoj knjizi dr Vučković polazi od shvatanja da „predmet finansija u socijalizmu povezuje u jednu celinu tri finansijske discipline: prvu, koja izučava novac i kredit, drugu, koja se bavi problematikom finansiranja javnih službi i, treću, koja opisuje i objašnjava način sprovođenja konkretnih finansijskih mera putem bankarskog sistema” (645). Prema njemu, u socijalističkim zemljama prvi put se finansijske grane, finansijski poslovi međusobno organizaciono povezuju tako da formiraju jedinstven finansijski sistem. Jer je tamo sva privreda javna i planska, pa i finansije. Zato su i poslovne finansije u isto vreme javne i planske. Otuda predmet finansija u socijalizmu povezuje u jednu jedinstvenu celinu četiri finansijske discipline: dažbinske finansije (finansije državne uprave, društvenih organizacija, javnih fondova i samoupravnih organa), investicione finansije (uglavnom finansije novčanih zavoda), aleotorne finansije (pre svega, finansije osiguravajućih zavoda), i finansije preduzeća.

Mislim da ovi navodi dovoljno pokazuju na kakvim se dogmat-
skim shvatanjima zasniva čitava knjiga. Jer, sudeći po mnoštvu pojava, toga jedinstva i skladnosti na području finansija u nas nema ili je u znatnoj meri poremećeno. Pri tom problematika koja proizlazi iz ove osnovne premise, ne leži toliko u karakteru svojinskog kompleksa, tj. pretvaranja državne svojine u društvenu svojinu, koliko u sistemu samoupravljanja, u njegovom prilagođavanju novom kvalitetu svojine.

Kao što je poznato, decentralizacija u sadašnjim okvirima samoupravljanja jača suprotnost interesa između privrednih organizacija, privrednih grana i zajednice, kao između političkoteritorijalnih skupina. Potencira lokalističke tendencije i otežava sprovođenje jedne jedinstvene ekonomske i finansijske politike. Zbog toga u našoj zemlji finansijske pojave kao takve nisu povezane u nacionalno-privrednu celinu, već se pojedine finansijske grane javljaju samostalno i više ili manje nezavisno jedna od druge. Zato u našoj zemlji i ne postoji jedinstvena finansijska nauka koja bi proučavala sve finansijske pojave kao celinu, već posebne nauke za pojedine finansijske grane, ili se izvesne finansijske pojave razmatraju u okviru drugih ekonomskih nauka. Za svaku se granu pokušava da nađe posebna naučna osnova i samostalna povezanost sa celokupnim zbivanjima u nacionalnoj privredi.

Dr Domančić u svome odgovoru akceptira stav dra Vučkovića: „Čini nam se da ovde nije potrebno posebno isticati specifični karakter socijalističkih banaka, — to da su u društ-

POVODOM KRITIKE
PRIKAZA KNJIIGE
DRA MILOŠA
VUČKOVIĆA

- venoj svojini, da učestvuju u donošenju i sprovođenju društvenih planova, da nemaju špekulativnih, ali da zato imaju veliki broj kontrolnih zadataka itd. — jer su u tome veoma slične našem bankarstvu” (645).
- Opet iskrsava niz manifestacija, predrasuda i dogmatskih shvatanja koja su u praksi i teoriji prevaziđena, ali čiji se ostaci kod dra Domančića odnosno dra Vučkovića zadržavaju. Greške u terminologiji, brkanje pojmova, nedoslednosti, ukazuju koliko sporo teče oslobađanje od fetiša svojine. Oni identifikuju državnu-socijalističku svojinu sa društvenom itd.
- Čini se da je potrebno da se još jednom istakne već poznata činjenica da čitav naš socijalni i ekonomski sistem počiva na dvema osnovnim polugama: na društvenom karakteru svojine nad sredstvima za proizvodnju i sistemu samoupravljanja. Time je prvi put u historiji, ne samo naše zemlje već uopšte, omogućeno spajanje radne snage i sredstava za proizvodnju na bazi zajedničke svojine.
- S druge strane, u našoj zemlji, plan je degradiran i sveden na preporuku i delimičnu zamenu slobodnog tržišta. Otuda danas imamo dvostruko odsustvo: planskog usmeravanja i slobodnog, perfektnog tržišta, koje, zbog svoje skučenosti, ne može da vrši odgovarajuće funkcije u potpunosti. — „Da dođemo do otvorenog zaključka da planiranje narodne privrede kod nas ne postoji.”
- Prema tome, dr Domančić, odnosno dr Vučković nemaju osnova da insistiraju da su banke ostalih socijalističkih zemalja „veoma slične našem bankarstvu”.
- Naše banke su, bez neke veće formalne razlike od banaka u nekim razvijenim tržišnim privredama, institucije koje obuhvataju sve grane proizvodnje i distribucije i sva ekonomska zbivanja na pojedinim tržištima, pošto se ove operacije moraju da odvijaju pomoću novca i kredita. Banka je ta koja tržišne transakcije povezuje i koordinira, sređujući ih i dajući im impulse.
- Ukratko, da je dr Domančić uzeo u obzir svu modernu literaturu postalo bi mu jasno da su stavovi dra Vučkovića, koje brani i koje, čini se, i sam deli, u celini neprihvatljivi i da je zato kritika koju nam upućuje neosnovana.

vojin
simeunović

**MOĆ I
GRANICE
KRITIČKOG
MIŠLJENJA***

U izdanju „Europäische Verlagsanstalt“, u Frankfurtu na Majni, izašla je 1963. Fromova knjiga sa nazivom „Das Menschenbild bei Marx“. Uz ovu raspravu objavljeni su i odlomci iz Marksovih „Ekonomsko-filozofskih rukopisa“ i „Njemačke ideologije“, što je Fromu služilo kao neposredna misaona pretpostavka za razvijanje vlastite koncepcije o predmetu Marksovog mišljenja. Sam naslov ove studije odmah pokazuje Fromovo stajalište kada je riječ o određenju predmeta Marksove misli: to je izgradnja jedne antropologije. Nipošto se, naravno, odmah ne bi moglo osporiti jedno ovakvo određenje predmeta Marksovih misaonih istraživanja. Razvijanje misli o ljudskoj egzistenciji, o čovjeku uopšte i smislu njegovog života, svakako je ono što najviše karakterizira Marksovo djelo. S te strane se Fromovom stajalištu ne bi moglo ništa prigovoriti. Međutim, kao što se mogu pisati studije o slici čovjeka u Marksa, a Marksovo mišljenje time određivati kao jedna antropologija, isto tako se mogu pisati i do sada su već napisane mnoge studije o Marksovu shvaćanju revolucije, države, pravde, istine, ljepote, itd., a time i Marksovo mišljenje definirano kao jedna ideologija, politika, nauka, etika, estetika, ontologija itd., sve zavisno od toga šta se uzima kao predmet Marksovog mišljenja. Šta uzeti kao pozitivan predmet Marksove misli, to je prvo i poslednje pitanje pred kojim stoji svaka

1001

*) Povodom Fromove studije o slici čovjeka kod Marksa.

interpretacija Marksovog djela. I zapravo jedino na tom pitanju je moguće razlučiti Marksovo mišljenje od sveg onog tradicionalno filozofijskog, političko-ekonomskog i sociološkog mišljenja, koje se u cjelini uklapa u način mišljenja zapadnjačke metafizike, koja u biti karakterizira i modernu zapadnoevropsku misao. Odvajanje od takvog načina mišljenja, što na realno-historijskom planu znači odvajanje od načina neposrednog života modernog zapadnoevropskog čovjeka, moguće je samo zaoštavanjem pitanja o predmetu i metodi Marksove misli i Marksovog djela u cjelini. Fromova studija je dala povoda za takvo zaoštavanje već samim tim što je nedvosmisleno odredila taj predmet. From doista smatra da se u Marksa radi o jednoj antropologiji. Tom stajalištu bi se, svakako, moglo veoma teško prigovoriti da ne postoje i druge koncepcije sa istim argumentima. Jer, kao što From sasvim temeljito izvodi i razvija svoju misao, zasnivajući je neposredno na Marksovom tekstu, to isto čine i oni autori koji smatraju da je Marksova misao jedna politička ekonomija, jedna sociologija ili puka ideologija, — čak i teologija. Svaka od ovih interpretacija i orijentacija za svoje polazište uzima autentični Marksov tekst. Uostalom, tu lepezu dijametralno suprotnih interpretacija Marksovog djela najbolje ilustruje sama historija marksističke teorije. Već je Engels u svom djelu dao teorijsku mogućnost da se Marksova misao interpretira kao sistem znanja o strukturi i zakonitosti postojećeg: Dijalektički materijalizam koji se razvio iz ovih Engelsovih ideja sasvim je eliminirao živu supstanciju iz Marksove misli i reducirao je na poznate „dijalektičke zakone koji vladaju u prirodi, ljudskom društvu i mišljenju”. Šta je značilo takvo teorijsko shematiziranje i dogmatiziranje Marksove misli, to je već poznato. Svaka misao koja je unosila sumnju u istinitost postojećeg bila je sa stajališta dijalektičkog materijalizma kvalificirana kao revizionizam i diskriminisana sa stajališta tekuće politike. No, iako je dijamat dugo vremena važio kao jedina autentična verzija ortodoksnog marksističkog mišljenja, ipak su se u okviru marksizma počele javljati nove misaone orijentacije. Ove su sasvim drugačije prilazile određenju predmeta Marksove misli i zadatka marksističke filozofije uopšte. Umjesto rada na jednom shematiziranom sistemu (poput dijamata) i izgrađivanju jedne sistematične filozofije marksizma, ove orijentacije istupaju upravo protiv svakog sistematskog filozofiranja, pronalazeći baš u Marksovim tekstovima teorijske pretpostavke za takvo jedno stajalište. Međutim, i u okviru ovih orijentacija izdiferencirala su se stajališta na pitanju određenja Marksovog mišljenja onako kako se tradi-

cionalno određivalo svako mišljenje: naime, prvo pitanje koje je pri tome iskrslo bilo je: da li je Marksova misao nauka, filozofija ili ideologija. To diferenciranje se, nadalje, još više izražavalo. I unutar ovako izdiferenciranih shvatanja ponovo je valjalo odgovoriti na niz novih pitanja koja su nužno proizašla iz ovakvog diferenciranja. Ako je, naime, Marksova misao shvaćena kao nauka, onda je bilo nužno odrediti tu nauku. Nužno je bilo pokazati da li je to politička ekonomija, sociologija ili politikologija, ili, po čemu je ta misao filozofija ako je filozofija i kakva je to filozofija. Bilo je neophodno odrediti predmet ovog mišljenja, bez obzira na to kako se ono definiralo, ali u tome je baš bila bitna teškoća.

MOC I
GRANICE
KRITICKOG
MISLJENJA

Kako god imenovali Marksovu misao: bilo kao nauku, filozofiju ili ideologiju, iskrsava nepremostiva teškoća oko određenja predmeta proučavanja ovih teorijskih područja, jer je to određenje bilo moguće izvesti samo tako što bi se naznačilo bitno novo predmetno područje proučavanja za koje nije znala tradicionalna nauka i filozofija. A to je upravo ono nemoguće, jer sve postojeće bilo je obuhvaćeno kao predmetno područje koje proučava pozitivna nauka i tradicionalna filozofija. A novum koji je donijela Marksova misao i jeste baš u tome što ukazuje na nešto što ne poznaje ni tradicionalna filozofija u cjelini niti nauka uopšte. On se u Marksa pokazivao u jedinstvenom predmetu razmatranja koji nije mogao biti obuhvaćen tradicionalnim metafizičkim mišljenjem. Ono što je Marksova misao naznačila kao bitno u historijskom životu ljudi, skrivalo se svakoj nauci i filozofiji do Marksa. To je bila pretpostavka i mogućnost svake nauke i filozofije. Na teorijskom planu Marks je postavio temeljno pitanje o smislu i mogućnosti istinske povijesti kao onog materijalnog supstrata iz kojeg proizlazi sva naučna i filozofijska problematika. A ovo pitanje izlazi iz kruga razmatranja svake pozitivne nauke i tzv. naučne filozofije. Zbog ovog fundamentalnog pitanja o mogućnosti istinske ljudske povijesti, Marksova misao se ne može odrediti kao jedinstvo političke ekonomije, filozofije i sociologije, kako se to već po dugoj, lošoj tradiciji čini.

Tako pitanje jedinstvenog predmetnog područja koje bi razmatrala jedna integralna misao ostaje ono centralno mjesto na kojem se marksistička misao diferencira i bitno razlikuje od svake druge naučne i filozofske misli. Ovo bitno razlučivanje Marksovog mišljenja od sveg tradicionalnog pokušalo se učiniti isticanjem Marksovog metoda. Često je isticano kako je bit Marksove misli u njenoj kritičnosti i kako je ta kritičnost onaj momenat koji Marksa izdvaja iz reda građanskih mislilaca. Pri

tome se, međutim, izgubila iz vida jedna sasvim obična činjenica: naime to da je svaka misao sama po sebi kritična. Poznato je da se u historiji ljudske misli svaki sledeći mislilac kritički odnosio spram čitave prethodne tradicije i da to ni u kom slučaju nije karakteristika samo Marksovog mišljenja. U historiji filozofije kao kritičke misli poznatije su mnoge druge što je to Marksova. Kantov kritizam je, npr., naročito poznat kao jedna kritička misao. Hegel je takođe izvršio radikalnu kritiku cjelokupne prethodne filozofije i jednu korekciju čitave historije filozofije. Međutim, Hegel je pokazao da se snaga jedne misli ne sastoji u njejoj kritičnosti, jer negativno-kritička strana mišljenja ne može dospjeti do same istine. Kritičko mišljenje uspijeva opovrgnuti zdravorazumsku istinu, istinu onog postojećeg, kako se ono pokazuje zdravom razumu, ali nije u stanju doći do istine kao takve na koju zapravo smjera svako mišljenje. Tu nemogućnost negativno-kritičkog mišljenja da dopije do istine bitka, Hegel je pokazao upravo na analizi strukture onog stvarnog kao istinitog, odnosno kao umskog. Kao što je poznato, jedina stvarnost u Hegela jest ono umsko, a umsko jeste istinito. Strukturu stvarnog, pak, Hegel sagledava sa tri strane. O tome on piše u svojoj Enciklopediji: „Ono logičko prema formi ima tri strane a) apstraktnu ili razumsku, b) dijalektičku ili negativno-umsku, c) spekulativnu ili pozitivno-umsku. Te tri strane ne sačinjavaju tri dijela logike, nego su momenti svega logičko-realnog, tj. svakog pojma ili svega istinitoga uopće. One se sve zajedno mogu staviti pod onaj prvi momenat, tj. pod ono razumsko i najnačin držati rastavljene, ali tako se one ne razmatraju u svojoj istini” (Hegel, Enciklopedija, str. 101, par. 79).

Ove tri strane realnog, koje je za Hegela ono logičko sadrže u svom odnosu istinu kao takvu. Ni u jednom od ovih momenata napose nije moguće sagledati istinu bitka. No, svakako da se samim tim oni ne mogu međusobno izjednačiti. I tu postoje bitne razlike. Dok apstraktno-razumska strana mišljenja uspijeva sagledati stvarnost onakvu kako je neposredno data našoj svijesti i tu neposrednost stvarnosti uspijeva držati kao samu istinu, dotle dijalektička ili negativno-umska strana mišljenja uspijeva sagledati ograničenost neposredne datosti, pokazati da ona nije ono što po svom pojmu jeste, ali još uvijek ta negativna odredba stvarnosti nije i njena istina. Istina stvarnog sagledava se spekulativnom ili pozitivno-umskom stranom mišljenja. No ova strana nije moguća bez prethodne dvije. Iako se tek njome pokazuje istina bitka-stvarnog, ipak je ona omogućena prethodnim momentima mišljenja koji su istinu sagledavali i izražavali og-

raničeno (apstraktna ili razumska) i negativno (dijalektička ili negativno-umska). Tek u pozitivno-umskoj strani mišljenja pokazuje se istina stvarnog, jer su u njoj realizirane sve mogućnosti koje sadrži pojam stvarnog.

Hegel je tako već u strukturi stvarnosti pokazao da se istina stvarnosti ne može pokazati kritičkom ili negativnom stranom mišljenja, nego da je za to sposobno samo pozitivno-umsko mišljenje. Kad se Marksu kritičnost njegove misli uzima kao bitna oznaka po kojoj se on razlikuje od svih građanskih mislilaca, onda se često zaboravljaju ove studiozne Hegelove analize po kojima je kritička strana mišljenja takođe jedno ograničeno misaono stajalište i nedovoljno za sagledavanje istine. Doduše, moguće je isticanje kritičnosti kao bitnog momenta u misaonoj Marksovoj poziciji, ako se previdi sve ono što je Hegel mislio o rezultatu samog procesa ili, pak, ako se Hegelova filozofija ne uzima kao misaona pretpostavka Marksova djela. No, ako Hegel doista ima ono mjesto koje mu se daje u razvoju Marksove misli, onda isticanje kritičnosti kao biti Marksove misli znači nedovoljno uvažavanje same Hegelove filozofije koja je upravo pokazala da je negativno-kritička strana mišljenja, doduše, pokretački princip ali nema snagu kojom bi se mogla sagledati istina u cjelini. Drugim riječima: Moguće je negativno-kritičku poziciju isticati kao bit Marksove misli samo pod uslovom da se zaobiđe rezultat Hegelove filozofije i da se njegova filozofija ne uzima kao bitni izvor Marksovog mišljenja. Ali sve one orijentacije koje polaze sa stajališta da je Hegelova filozofija doista ona filozofija kojom se Marks temeljito bavio i od koje je pošao u svojim istraživanjima, kako je to i sam Marks u više navrata naglašavao, moraju i u samom Marksovom mišljenju potražiti i neku drugu stranu koja prevazilazi negativno-kritičku misaonu poziciju. A ograničenosti ove pozicije sigurno nije niko bolje sagledao do sam Hegel. Pokazujući da negativno-umska ili dijalektička strana mišljenja izražava samo negativnu stranu stvarnosti, odnosno samo opovrgava istinu neposredno-postojećeg, pokazuje da u onom neposredno-danom nije izražena istina postojećeg, ukazuje na mogućnosti koje se sadrže u postojećem, ali koje još nisu realizirane, negativno-kritička misaona pozicija ipak sustaje i zadržava se pred onim bitnim: potrebom, naime da se stvarnost odredi ne samo negativno već i pozitivno, odnosno da se sagleda i izrazi istina stvarnosti. A to, naravno, prema Hegelu, može samo spekulativno ili pozitivno-umsko mišljenje.

No, na moguće promašaje oko određenja biti Marksove misli navela je najprije činjenica nemogućnosti pozitivnog određenja jednog bitno novog predmeta Marksovog mišljenja, koji bi se razlikovao od predmeta svake pozitivne nauke i tradicionalne filozofije. U toj nemogućnosti predmetnog razgraničenja ove misli od svake druge pokušala se ta *differentia specifica* Marksovog mišljenja sagledati u njegovom metodu. A bit metoda je sagledana kao negativno-kritička misaona pozicija, što je, kako se već pokušalo pokazati, već sa Hegelovog stajališta nedovoljno i prevaziđeno. Derđ Lukač, jedan od najvećih marksističkih mislilaca, je zapravo sagledao metodu kao ono što čini bit i ortodoksiju marksističkog mišljenja. No ipak je i on u svom radnom djelu „Historija i klasna svijest” pokušao odrediti baš novo predmetno područje marksističkog mišljenja, jedinstveno predmetno područje kojim bi se bavila integralna marksistička misao i koje bi ovu misao bitno diferenciralo od svake druge naučne i filozofijske. To novo područje za Lukača jeste društvo kao totalitet, odnosno povijest kao totalitet. Međutim, skoro se već više ovo djelo i ne može uzimati kao Lukačevo jer ga se uporno odriče i, sve u svemu, smatra ga „bitno promašenim.” Ono što od Lukača ostaje kao ilustracija jednog marksističkog mišljenja jesu njegovi kasniji spisi i djela. Htjeli-ne htjeli, oni se moraju uzimati kao jedino Lukačevo autentično mišljenje. A sa stajališta kasnijeg Lukačevog djela, teško se može zaključiti da je marksizam jedna integralna misao u tom smislu da je preokupirana jednim jedinstvenim predmetnim područjem na kome je nekako koncentrisana cjelokupna problematika svega što jest i da stoga ne postoji mogućnost ni potreba parcijaliziranog mišljenja u okviru marksizma (kakva bi, npr., bila marksistička filozofija, marksistička politička ekonomija, marksistička sociologija, marksistička... etc.). Izuzimajući, opet uslovno, kritičku teoriju (Markuzea naročito), nikome pa, evo, ni Lukaču, nije pošlo za rukom da razvije jednu integralnu misao koja bi u jedinstvenom predmetnom području obuhvatila cjelokupnu problematiku čovjeka i svijeta. Čak bi se iz Lukačevog kasnijeg djela moglo zaključiti i da je rad na jednoj takvoj integralnoj misli i neprimjeren Marksovom metodu. Radeći na marksističkoj estetici, marksističkoj političkoj ekonomiji, na ontologiji društvenog bića (marksističkoj etici), Lukač je sam pokazao da se u okviru marksističke teorije nastavlja tradicionalni način mišljenja po podvojenim predmetnim područjima. Tako nas samo Lukačevo djelo upozorava na pitanje o mogućnosti prevazilaženja parcijalizirane naučne i filozofske misli, iz kojih je marksizam i nastao i u čijoj formi se on i nadalje razvija. Jer, iako

svaki ozbiljni mislilac određuje marksizam kao jednu integralnu misao, ipak niko ne može poreći činjenicu faktičkog postojanja i razvijanja jedne političke ekonomije koja se deklariraše kao ortodoksna marksistička nauka, niti pak jedne filozofije ili sociologije koje se takođe deklariraju kao marksističke. Pitanje o prevazilaženju parcijalizirane tradicionalne naučne i filozofske misli, i razvijanje jedne integralne marksističke, bitno je pitanje marksističke teorije. Stoga nije nimalo čudno što su sve rasprave koje su bile vezane za interpretaciju Marksove misli prije svega imale za cilj da odrede predmet te misli. I na pitanju određenja ovog predmeta diferencirale su se sve ove interpretacije. Dok su jedne orijentacije taj predmet određivale kao predmet tradicionalnih nauka sa posebnim metodom koji čini da se Marksovo mišljenje razlikuje od drugih teorija, dotle su druge interpretacije ovo mišljenje označavale kao puku ideologiju ili trans-filozofiju.

Ako bi se Fromova studija htjela podvesti pod jednu od ovih kvalifikacija, onda bi se moglo reći da je From shvatio Marksovu misao kao pokušaj izgradnje jedne socijalne antropologije, kroz kritiku dotadašnje filozofske i naučne svijesti. I From takođe smatra da je kritičnost Marksove misli ono što je bitno za tu misao i što je bitno odvajanje od drugih. Stoga već na prvim stranicama From ističe kako je Marksova filozofija u suštini filozofija protesta i da se po tome sasvim približava egzistencijalističkom mišljenju. To je filozofija pobune protiv ljudskog otuđenja, dehumanizacije i postvarenja, protiv svega onoga što fenomenološki čini sadržaj industrijskog društva koje svi zajedno gradimo i u kojem živimo. Po tom protestu, kao biti Marksovog mišljenja, ističe From, nastavlja Marks najbolje tradicije evropskog humanizma: od francuskog i njemačkog prosvjetiteljstva, preko Hegela i Getea, Marksovo djelo dalje pronosi ovu humanističku misao. Po tome je i za Marksa, kao i za sve prethodne humaniste, centralno pitanje filozofije „briga za čovjeka, pitanje o egzistenciji zbiljskih individuuma, pitanje o tome šta čovjek jeste i šta on čini, te kako se razvija i ispunjava njegova priroda u historiji.”

No, From ipak pokušava napraviti razliku Marksove filozofije od ostalih humanističkih filozofija, ističući kako Marksovo mišljenje ne uzima individuum izolovano od društva, nego pokazuje kako je društveni život pretpostavka za potpuni razvitak svakog pojedinca, kao što, i obrnuto, može biti kočnica tog razvitka. Taj momenat „ansambla društvenih odnosa”, koji sačinjava strukturu individualnog života, From ističe kao bit Marksovog shvatanja pojedinca za razliku od onog Kjerkegorovog shvatanja čovjeka kao subjektivne, pojedinačne, neponovljive egzistencije. From smatra da je Marks izgradio

jednu teoriju o čovjeku upravo u protivstavu prema Kjerkegorovoj filozofiji. Mnogo razvodnjenije nego što to čini K. Levit („Die Hegelische Linke”) i H. Markuze („Um i revolucija”), smatra From da bitna razlika između Marksovog i Kjerkegorovog shvaćanja čovjeka jeste upravo u tome što je u Kjerkegorovoj filozofiji čovjek sagledan kao subjektivni pojedinac neovisno od sklopa društvenih odnosa, dok je kod Marksa riječ o jednom jedinstvu čovjeka i njegova svijeta. „Marks vidi čovjeka u njegovoj punoj stvarnosti kao člana jednog datog društva i jedne date klase.” Ne izvan tih relacija. Samo kao član društva čovjek postaje slobodan, ali i rob. A oslobađa se opet kao član društva spoznajom društvenih sila koje su obuzdale i sputale stvaralačke snage pojedinih individuuma. Te strane Marksovog mišljenja From ističe kao bitne momente po kojima se Marksova misao razlikuje od svih ostalih, a prije svega od filozofije egzistencije, kako ju je razvijao Kjerkegor.

Međutim, kada čitavu Marksovu misao ili, što je isto, njenu bit reducira na „P r o t e s t p h i l o s o p h i e”, čak ne ni na negativno kritičko mišljenje, onda From svodi Marksovu filozofiju na stajalište jednog egzistencijalizma, pa izvodeći misao o Marksovoj filozofiji kao „P r o t e s t p h i l o s o p h i e”, stvarno prikriva ono radikalno pozitivno-revolucionarno stajalište Marksovog mišljenja kao bit tog mišljenja. Ono bitno u Marksovoj misli Fromovim analizama se uvijek skriva.

To nikako, međutim, ne znači da Fromova studija nije aktualizirala mnoga pitanja koja su bila prisutna u Marksovom djelu. Prije svega, tu je sam eksplicitni problem o slici čovjeka koji je doista bio centralan u Marksovom djelu. Ali ono što je najvrednije u ovoj studiji jeste Fromovo ukazivanje da je za savremenu problematiku i sudbinu Zapada neophodno obratiti se upravo izvornoj Marksovoj misli i njenoj poruci. Tako već na prvim stranicama ove rasprave ističe From nedvojbeno mišljenje o potrebi prevazilaženja uskih granica savremenog pozitivističko-mehanističkog mišljenja u socijalnoj nauci Zapada, jer zapadni svijet može da preživi odlučan ispit na koji je došao upravo ovog stoljeća samo ako se obrati jednoj integralnoj misli o čovjeku kakva je Marksova. U situaciji kada je čitavo zapadnoevropsko mišljenje bitno prožeto pesimizmom i beznadežnošću, veliki značaj, prema Fromu, ima Marksova filozofija kao filozofski uvid u pravi korijen zapadnjačkog metafizičkog zbivanja čovjeka i metafizičkog mišljenja kao izraza te sudbine. Marksova filozofija se u toj situaciji pokazuje kao jedino „sredstvo spasa” koje bi moglo rastvoriti jednu očiglednu rezignaciju koja je zahvatila zapadni svijet. Stoga je samo u interesu toga svijeta da se ok-

rene jednoj misli koja može otvoriti nove perspektive i budućnost Zapadu. Zato se, ističe From, građanska kritika marksističke filozofije ne može više vršiti običnim i tipičnim suđenjem, nego se ona mora ozbiljno pozabaviti njenim stvarnim sadržajem. Prilazeći tako izvornoj sadržini Marksove misli, uspijeće se to mišljenje strogo razlučiti od nekih verzija ruskog i kineskog pseudomarksizma i steći uvid da je upravo Marksova misao ona filozofija koja najprije može da otkrije korijen apsurdna i pesimizma zapadnog svijeta, razlog izgubljenosti običnog čovjeka i idejne dezorijentacije zapadnog intelektualca. A samo pod pretpostavkom dospijevanja do korijena aktualne duhovne i političke situacije zapadnog svijeta moguća je njegova umna i konstruktivna izmjena.

From je nadalje pokazao kako je građanska kritika Marksove misli sasvim u zabludi kada tvrdi da je čitavo Marksovo djelo vođeno osnovnom mišlju, po kojoj je proizvodnja materijalnog života bitni i jedino odlučujući činilac u cjelini društvenog zbivanja i da je time sasvim zapostavljena i ignorirana duhovna strana ljudskog bića. Po građanskoj kritici, Marksovo djelo nije ništa drugo do teorija jednog vulgarnog materijalizma i ekonomizma. From odbacuje ovakve kritike i detaljno objašnjava u čemu se zapravo sastoji Marksov materijalizam kao najviše sporni momenat u Marksovom djelu. Pri tome s pravom ističe da materijalno u Marksa nije shvaćeno u tradicionalnom, a najmanje ne u prirodnonaučnom smislu (vladavina materije nad duhom), nego materijalni u Marksa znači društveno-historijski proces, a u ovaj je utkana živa ljudska supstancija, koja se ne može dijeliti na duhovnu i materijalnu, nego je prosto-naprosto društveno-historijska. Pa kad Marks razvija misao o društveno-historijskom procesu koji proizvodi cjelokupnu problematiku ljudskog postojanja i čovjeka kao čovjeka, onda tu nije riječ ni o kakvom vulgarnom materijalizmu niti ekonomizmu, nego o jednoj izvorno novoj misli koja prevazilazi tradicionalnu filozofiju i na živom historijskom tlu sagledava ono što je tradicionalna filozofija tražila u transcendenciji. From, doduše, ne izvodi ovakve konsekvencije iz Marksove misli, nego se zadržava na tvrdnji da se u Marksa ne radi o razvijanju jedne ekonomističke teorije, nego baš o „*Protestphilosophie*“, koja ustaje protiv svakog ekonomizma u teoriji i radi na oslobađanju od ekonomske nužde čovjeka. Čini se, dakle, da From ipak ne dospijeva do p o v i j e s t i kao pretpostavke čitave društvene problematike i mogućnosti ljudske slobode. U vezi sa problematikom odnosa čovjeka i povijesti, From smatra da je ono veliko u Marksovom djelu to što je Marks sagledao čovjeka kao subjekta povijesti. Teško se,

međutim, može reći da je Marks, poput čitave one novovjeke prosvjetiteljske filozofije koja se javlja kao reakcija na teološku koncepciju svijeta, umjesto boga, subjekta povijesti vidio u čovjeku. Marks, naravno, na isključuje čovjekovu djelatnost kao bitnu u historijskim zbivanjima, ali i samu povijest ne sagledava kao puki rezultat slobodne ljudske djelatnosti. I sama povijest se u Marksa ponekad javlja kao subjekt. Jer nije samo povijest po čovjeku, nego je i čovjek po povijesti. Bitna oznaka čovjeka i jeste to da je on biće povijesti — povijesno biće. Ne samo da čovjek „svojim radom, proizvodi povijest već i povijest proizvodi čovjeka.” Čovjek — to je čovjekov povijesni svijet. Po svojoj prirodi i ljudskim mogućnostima čovjek ne može biti ništa drugo do ono što je njegov povijesni svijet. Povijesnost je njegova bit — to je on sam. Izvan povijesti za čovjeka ne postoji ništa, jer sve što je po sebi izvan ljudske povijesti za čovjeka je moguće i jeste samo kroz njegovu povijest. Sve što uopšte jeste, moguće je za čovjeka tek po smislu i interesu njegove povijesne situacije. Ono nepovijesno i izvan-povijesno, ono nad-vremeno i izvan-vremeno jeste za čovjeka i ima nekakav smisao po sebi tek u ljudskom vremenu i na tlu ljudske povijesti. Čak i ono apsolutno ništa, iz čega sve proizlazi i čemu se sve vraća, moguće je i uopšte jeste tek pod pretpostavkom ljudske povijesti.

Fromova studija je bez sumnje, ona studija koja aktualizira živu supstanciju Marksovog djela, ali joj nedostaje ona misao koja, kao u Marksa, tematizira samu povijest kao pretpostavku cjelokupne problematike čovjeka i svijeta. No, kako je svaka misao po svojoj prirodi sporna, takođe je sporno i pitanje o tome da li je jedna „metafizika povijesti” ono Marksovo pozitivno misaono stajalište sa koga se sagledava priroda čovjeka i njegovog svijeta ili je to jedno negativno-kritičko mišljenje bez pozitivnog stajališta.

AION PAIS PAIZON,
PETTEUON,
Heraklit, F r a g-
m e n t i.
ET DELECTABAR PER SIN-
GULOS DIES, LUDENS CO-
RAM EO OMNI TEMPORE,
LUDENS IN ORBE TERRA-
RUM; ET DELICIAE MEAE
ESSE CUM FILIIS HOMINUM.
Solomon, Izreke.

BOG JE UMRO! BOG OSTAJE
MRTAV! MI SMO TI KOJI
SMO GA UBILI! KAKO ĆEMO
UTESITI UBICE UBICA? ONO
ŠTO JE SVET DO SADA PO-
SEDOVAO KAO NAJSVETIJE
I NAJMOĆNIJE, TO JE IZGU-
BIO S NJEGOVOM KRVLJU
POD NASIM NOZEVIMA —
KO ĆE SPRATI OVU KRV SA
NAS? S KOJOM ĆEMO SE
VODOM OČISTITI? KOJA
OKAJANJA, KOJE SVETE IG-
RE MORAMO OD SADA DA
IZMISLIMO?

Niče, R a d o s n a
n a u k a

kostas
akselos

KRATKI
UVOD U
IGRU SVETA*

Neophodan je neki uvod da bismo ušli globalno i frag-
mentarno, poetično i prozaično, ne u svet igre ili u
igru u svetu, u kojoj svakako učestvujemo igrajući,
nego u igru sveta koja je teško uhvatljiva. Ovde,
uvod može biti samo kratak.

Za mene lično, taj uvod je bio dug. Dobio je oblik jedne
trilogije, Razvijanje lutanja (Le dé-
ploiement de l'errance). Prvi momenat igre vreme-
na: Heraklit i filozofija; prvo shva-
tanje bića u nastajanju totaliteta.
Da bismo razumeli dijalektiku — platonovsku, teo-
lošku i hrišćansku, hegelovsku i marksističku — po-
trebno je da se ponovo uzdignemo do Heraklita,
kod kojeg ćemo sresti izvornu poetsku i spekulati-
vnu misao pre sistemskog konstituisanja filozofije
„i' metafizike, pre cepanja na discipline (na lo-
giku, teologiju, metafiziku, biologiju, antropologi-
ju, etiku, politiku i estetiku).

Ovaj povratak Heraklitu mogao bi samo narušiti tra-
dicionalna akademska pravila igre, kao i pravila
napadne i dosadne filologije. Jer ova bi se morala
upinjati da Heraklitovu misao predstavi u njenoj
koherentnoj celini, u njenom fragmentovanom i
fragmentarnom totalitetu. Heraklitova misao, koja
je poznavala istinu lutanja i moć gluposti, sadržala

*) K. Akselos je najpre objavio na grčkom jedan izbor filozofskih
eseja (Atina, 1952), zatim dolaze tri knjige na francuskom koje sačinjavaju jednu trilogiju: Razvoj lutanja, posvećeno Heraklitu,
Marksu i Planetarnoj misli, jedna knjiga na nemačkom:
Einführung in ein künftiges Denken (Tübingen, 1966).
Sada, Kostas Akselos završava jedno filozofsko i poetsko delo pod naslovom Igra sveta. Odlomke ovoga dela objavio je u zagrebačkom časopisu PRAXIS. Ovde objavljujemo neku vrstu rezimea tog dela pod gornjim naslovom. Taj rezime je za naš časopis pripremio autor.

je već misli koje su se kasnije razvile u autonomizirane perspektive; ona je bacala svoje svetlo na celokupnu problematiku zasnivanja i prevazilaženja filozofije.¹⁾ Reč je dakle o grupisanju, oko velikih žarišta — logosa, kozmosa, božanstva, čoveka, države (polisa, prim. prev.), — fragmenata koji se na sve to najeksplicitnije odnose, svih fragmenata koji izvire iz jednog istog središta i koji k njemu konvergiraju: biće u nastajanju totaliteta jednog, vrahunska igra (l'être en devenir de la totalité une, le jeu suprême). O ovom središtu i ritmu svetskog vremena Heraklit nam kaže: „Vreme je dete, koje se kamičcima igra, dečje carstvo” (Fragment 52, citiran na početku kao moto, ali u nešto skraćenom obliku, prim. prev.)

Stvar je u tome da se Heraklitova misaona i poetska reč ponovo pojavi u onome što je u njoj najživlje kako bi mogla oploditi sadašnju i buduću misao.

Igra, jedanput fragmentarno shvaćena, bila je zatamljena u toku dve hiljade i petsto godina. Ipak, ona se pokatkad jasno pojavljivala. Tako, u Solomonovim Izrekama, božanska mudrost nam se obraća sledećim rečima: „Ja sam stvarala njegove (božje) radosti, dan po dan, igrajući se celo vreme u svojoj sadašnjosti, igrajući se na Zemaljsokj kugli, i nalazeći svoje radosti tu pokraj dece ljudi” (navedeno na početku kao drugi moto, na latinskom jeziku, prim. prev.). Ali celokupna teologija i metafizika, filozofija i etika gledale su na igru kao na ljudsku lakrdiju, lišenu ozbiljnosti. Tek na završetku filozofije i poezije, u nemačkom idealizmu i romantizmu i s ovim, stidljivo se pojavilo jedno drukčije razumevanje igre i lutanja, kod Hegela, gde je igra jedanput okarakterisana kao bivstvujuće u svojoj ravnodušnosti i „u svojoj najvećoj ležernosti, istovremeno kao najuzvišenija ozbiljnost i jedina istinitost”. Kod Silera, koji nam kaže da se „Čovek igra samo tamo gde je on čovek u punom smislu te reči i da je on totalni čovek samo onda kad se igra, kod Novalisa, koji oštromno primećuje: „Istina je jedna kompletna greška” i „Pesnik, retor i filozof igraju se i gramatično komponuju”²⁾).

Ipak, igra, a ne samo čoveka igra, počće da se saopštava u razvijenom vidu tek u eri koja počinje da se razvija kao metafizofoska era. Na početku ove ere nalazimo Marksa. Drugi momenat razvijanja lutanja i igre misli, igre vremena, kojim se kritički dodiruje sadašnjost, obuhvaćen je u našoj knjizi pod naslovom Marks mislilac tehnike,

¹⁾ K. Akselos ovde polazi od poznate pretpostavke prema kojoj su Platon i Aristotel pravi tvorci onoga što se kasnije vekovima nazivalo Filozofijom (prim. prev.).

²⁾ Novalis, L'Encyclopédie, francuski prevod, collection Arguments, éd. de Minuit, 1966.

od otuđenja čoveka do pobeđe sveta. Stupanje u živi i anticipatorski dijalog s osnivačem marksizma bilo je nužno preduzeti pre nego što se pristupi igri budućnosti. Da bi se ovo postiglo, trebalo je pogoditi u središte Marksove misli, otkriti onaj Arijadnin konac koji vodi kroz celokupno Marksovo delo — od spisa mladoga Marksa do završnih političkih i ekonomskih studija — razumeti kako je i zašto ova misao mogla oblikovati istorijsku stvarnost XX veka. Marksova problematika bila je ponovno uzimanje i vraćanje na pitanje kako, s obzirom na sveukupni marksizam i dati nihilizam, duel koji se danas vodi između otuđenog čoveka (zapravo od čega otuđenog?) i sveta (za osvajanje, kakvo?) može biti posmatran u jednom horizontu. Marks je gotovo predosećao — u vidu izvesne antiteze — ovaj horizont, u Kapitalu, govoreći o radu koji sprečava radnika „da nađe zadovoljstvo u igri svojih sopstvenih telesnih i intelektualnih sila”. Sa one strane Marksa i marksizma, Hajdeger i egzistencijalizam pripremili su najbolje razumevanje svetske tehnike, javljanje jedne nove misli, otvorene i višedimenzionalne, pitajuće i planetarne.

U eri metafizofije, Niče, pozivajući se na Heraklita, ponovo nalazi i otvara put igre sveta. Bog i svi natčulni apsoluti — ili njihovi prostim obrtom dobiveni ekvivalenti — mrtvi su. Nihilizam vlada i širi se. Možda problematična slika natčoveka, koji se uspinje i pada može uklopiti u sebe volju za moći i večno vraćanje istog, bezazlenost nastajanja — sa one strane dobra i zla, istinitog i lažnog — igru sveta. Celokupan smisao je unutar sveta, svet sam po sebi niti je smisao niti je apsurdan, pošto se razvija kao igra. Pridružujući se Heraklitu i Niču, Hajdeger pokatkad uspeva da misli samo Biće kao igru, pitanja zašto i odgovori zato, budućići prevaziđena u igri i s njom, fundirana su u njoj i razorena u njoj. Stoga on piše: „Ono 'zato' utopljeno je u igru. Igra je bez onoga 'zašto'. Igra je ipak radi same igre. Igra jedino ostaje: ona je ono najviše i najdublje što imamo. Ali ono 'jedino' je Sve, Jedno, Jedinostveno” (Princip uma, francuski prevod, Gallimard, 1962). Idući putem Heraklita, Ničea i Hajdegera, Eugen Fink nastoji da poveže u jednu izdiferenciranu celinu kozmičku i ljudsku igru. Svet je igra bez igrača, a čovek je igrač i igračka. Igra je istovremeno irealna i realna; ona povezuje čoveka i svet, a taj odnos pretihodi svakom od njegovih članova. Ipak, Fink čini od ljudske igre jedan momenat egzistencije, a od igre sveta jedan simbol (v. Igra kao simbol sveta, francuski prevod, collection „Arguments”, éd. de Minuit, 1966).

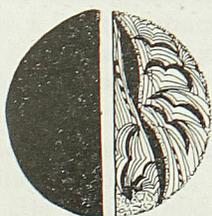
U ovom kratkom uvodu u igru sveta ne može biti reči o drugim „posebnijim” razumevanjima i eksploracijama igre, a naročito o igrama: logičkim i lingvističkim, antropološkim i psihološkim, sociološkim i političkim, umetničkim i estetičkim, koje se pojavljuju na sceni sadašnjosti.

Prošlost i sadašnjost vode budućnosti. Treći momenat razvijanja lutanja odnosi se na budućnost koja se već iskazuje, taj momenat smo zahvatili u knjizi *Ka planetarnoj misli: nastajanje-misao sveta i nastajanje-svet misli* (1964). Ovo treće krilo triptihona nastoji, istovremeno istorijski, sistematski i prospektivno, da ispita smisao hoda svetske istorije, da stavi u pitanje velike dimenzije misli i sveta, da otvori problematiku jednog novog puta. Prema ritmu koji ide od zore antičke Grčke, preko hrišćanstva i njegove krize, do evropskog modernog doba koje vodi sopstvenoj univerzalizaciji, svojoj globalizaciji i svom prevazilaženju. Prema linijama sila koje idu od ozvaničenih moći — religije, poezije i umetnosti, politike, filozofije, nauka i institucija — ka osnovama iz kojih ove izvire: veri, poetičnosti i grafiji, radu i borbi, jeziku i misli, ljubavi i igri. Svet postaje misao i misao postaje svet u enigmatičkom krugu vremena. Kroz izazov koji lansira tehnika u pogledu svega onoga što jest, naša planeta — lutajuće nebesko telo — s one strane smisaonosti i apsurdnosti, istine i pogreške, moraćemo, možda, da mislimo i da eksperimentišemo svet kao igru.

Razvijanje trilogije lutanja objavljuje igru kao igru sveta. Igra koja se igra kroz velike moći koje povezuju čoveka sa svetom, igra koja se igra kroz jezik i misao, — prozu i poeziju — biće u nastajanju fragmentarnog i fragmentovanog totaliteta višedimenzionalnog i otvorenog sveta. Bog-problem, kozmička priroda, čovek u svetu, svetska istorija, poezija i umetnost, biće-ništavilo i sve-ništa, igra koju igramo, mi drugi ljudi, mi igrači, igračke, izigrani. Ova igra možda govori — ona koja se ne može imenovati — jednim jezikom istovremeno totalitarnim i fragmentarnim. Od Hegelove Enciklopedije filozofskih nauka i od Novalisove Poetske enciklopedije — koje odgovaraju jedna drugoj — neka vrsta sistematske i aforističke enciklopedije, koja pokušava da prevaziđe filozofiju i njeno odvajanje od poezije, očekuje svoj čas. Igra sveta pokušava da misli igru unutar koje se sve igre i sva pravila, svi prestupi i svi računi, sva značenja i sva tumačenja (globalna i partikularna) pojavljuju, iščezavaju, ponovo rađaju, kao međusvetske igre igrane „od strane igre sveta koja podnosi sve snažne i slabačke lektire koje su o njoj date u vremenu, čak i one koje hoće da je zabašure i one koje preobra-

žavaju sve njene primetne znake. To je ta igra koja na šahovskoj tabli sveta pomera, prema slučajnosti i nužnosti, pione i figure, figurativno ili bukvalno, figure koje nisu ništa drugo do kamenčići za igru, kao što slično tome istina nije ništa drugo do njoj odgovarajuća trijumfalna slika greške. Na taj način se otvara polivalentna kombinatorika teorijskih i praktičnih igara, koja je daleko od toga da bi mogla obuhvatiti igru sveta i koja ostaje u ovoj sadržana i njoj smrvljena.

preveo dr branko pavlović

I

U majskom broju „Gledišta”, u članku pod naslovom: „Gde su i šta rade stručnjaci sa fakultetskom spremom”, pisali smo o mestu visokih stručnjaka u oblasti podela rada, u samoupravnim organima, o njihovom rasporedu po našim komunama i zastupljenosti u industrijskim preduzećima. Ove analize su pokazale da su naši fakultetski obrazovani stručnjaci u veoma malom broju zastupljeni u navedenim oblastima.

Ispitivanje pomenutog aspekta problema fakultetski obrazovanih stručnjaka u našem društvu, naročito rezultati do kojih smo došli i koji ukazuju na određene devijacije, nalažu proučavanje i naličje problema. Pošto smo konstatovali: 1) gde sve nema fakultetski obrazovanih stručnjaka, a po prirodi stvari bi ih trebalo biti, i 2) gde ih ima manje nego što bi ih moralo biti, došli smo samo do delimičnih saznanja o tom problemu. Da bismo stekli celovito saznanje, preostaje da se ispita: ko sve obavlja one radne uloge koje bi trebalo da nose fakultetski obrazovani stručnjaci?

Zajednička osobina savremenog sveta, i kapitalističkog i socijalističkog, jeste, između ostalog, snažan i širok proces ideologizacije, politizacije i demokratizacije, s jedne strane, i tehničko-tehnološka i naučna revolucija, s druge strane. Posledice svih navedenih pojava i procesa su mnogobrojne, evidentne i zakonite.

U vezi sa našim problemom izdvaja se jedna od evidentnih i zakonitih, ali i kapitalnih posledica. Reč je o formiranju tzv. društvene elite čija osnova nije više ni svet svojine ni svet pravnih normi, već joj se koreni nalaze u konkret-

miroslav
živković

**DOMINACIJA
MEDIOKRITETSTVA
U NAŠOJ
DRUŠTVENOJ
ELITI**

noj i realnoj nejednakosti ljudi u pogledu intelektualnih, stručnih, moralnih, emocionalnih i silčnih sposobnosti.

Društveno kretanje, i kada je na liniji progresa, protivrečnog je karaktera. U oblasti politike i ekonomike ono deluje egalizirajuće, a u oblasti podele rada, na ovom stepenu razvitka, deluje diskriminirajuće. Na liniji ove diskriminatorne tendencije, koja se manifestuje u svim oblastima ljudske delatnosti i na različite načine (najvažnija je podela ljudi na upravljače i izvršioce), nalazi se i formiranje tzv. društvene elite.

MIROSLAV
ZIVKOVIC

Termin „društvena elita” dobio je i kod nas pravo građanstva, i izvestan broj autora koji proučavaju ovaj problem, društvenom elitom smatraju, uglavnom, samo jedan deo umnih radnika, a u potpunosti isključuju sve nosioce bilo kakvih radnih uloga u oblasti fizičkog rada.

Ovakav pristup i koncepcija izazivaju, uz najveću toleranciju, bar tri primedbe:

- 1) to je oblik otvorene glorifikacije umnog rada, a implicitno obezvređivanje fizičkog rada,
- 2) teško je ovu koncepciju učiniti koherentnom sa humanistički orijentisanom teorijom i metodologijom u oblasti sociologije i nauke uopšte, i
- 3) termin „društvena elita” sadrži i vrednosni sud (elita) subjektivistički obojen, jer pod „elitom” podrazumeva isključivo političke i intelektualne sposobnosti (društvenu elitu deli na političku i intelektualnu), a potpuno odbacuje i ignoriše ostale čovekove kvalitete i sposobnosti, koje su i dostojne poštovanja, i društveno-korisne, i nejednako distribuirane i prisutne kod čoveka.

Društvena elita se obično deli na političku i intelektualnu, a intelektualna na humanističku i tehničku inteligenciju i umetnike. Pošavši od ove podele društvene elite, jedna kratka analiza ukazuje na sledeću heterogenost ove društvene skupine:

- 1) U političku elitu se ulazi drugačije nego u intelektualnu. Dok se pripadnikom političke elite postaje isključivo volontarističkim kanalom (ili kroz demokratski ili autokratski mehanizam), dotle je ulazak u intelektualnu elitu dvojak: ovladavanjem visokim obrazovanjem i naukom (završavanjem fakulteta), kod humanističke i tehničke inteligencije, ili konkretnim umetničkim ostvarenjem, kod umetnika.
- 2) Pripadnost političkoj eliti nije uslovljena unutrašnjim, neotuđivim ličnim kvalitetima, već je određuju spoljni faktori (masa ili „forum”, tj. izbor ili naimenovanje), a pripadnost intelektualnoj eliti uslovljena je jedino unutrašnjim, ličnim kvalitetima ličnosti, koje su neotuđive od nje.
- 3) Pripadnost političkoj eliti nije trajnog karaktera, dok je pripadnost intelektualnoj eliti trajna, tačnije rečeno doživotna.

Iz svega navedenog vidi se da u suštinskim kvalitetima politička i intelektualna elita nemaju ničeg zajedničkog. Društvena elita, dakle, obuhvata vrlo heterogene kvalitete, i između njenih delova mnogo je veća razlika nego sličnost. Na osnovu ovoga, čini se da je, polazeći sa stanovišta teorije značenja, i od pravila klasifikacije i tipologije, a i same životne realnosti, teško održiv i sam pojam „društvena elita”

i sadržina kojom se on ispunjuje. Pa ipak, u nedostatku drugog termina, u ovom radu je primenjivan ovaj termin, kod nas uobičajen.

Što se tiče u naslovu upotrebljenog pojma „mediokritetstvo”, pod njim se podrazumeva njegovo osnovno, a ne pejorativno značenje, dakle — osrednjost. No i sam ovaj pojam je dvoznačan. Osrednjost može biti formalna ili suštinska. Prva je vezana isključivo za stepen školskog obrazovanja (postizanje samo srednjeg stepena obrazovanja u oblasti manuelnog ili nemanuelnog rada), druga za lične kvalitete i stvaralaštvo. U načelu, obe vrste osrednjosti ne moraju biti u čvrstoj korelacionoj vezi. Među srednjeobrazovanim ima vrlo sposobnih i talentovanih, i obratno, među fakultetski obrazovanim ima i nesposobnih pojedinaca. (No uopštavanje ovih izuzetaka jednako je nihilizmu, a, na žalost, ovo je kod nas rasprostranjena pojava i vrlo se vešto koristi u borbi za što važnije radne uloge unutar podele rada). U ovom radu je predmet posmatranja samo formalna osrednjost, kako u oblasti umnog (srednji stručni kadar) tako i u oblasti fizičkog rada (kvalifikovani radnici). Opravdanost orijentacije ka formalnoj osrednjosti je u sledećem:

1) formalna osrednjost je evidentna i lako merljiva i o njoj postoje statistički podaci, dok je suštinska osrednjost unutrašnje svojstvo ličnosti, nemerljiva je, o njoj ne postoje statistički podaci i teško bi se mogla postaviti kao predmet naučnog istraživanja;

2) uprkos svemu, zahvaljujući razvoju nauke, tehnike i tehnologije, zahtevima razvoja modernog društva, u obavljanju određenih društvenih delatnosti i funkcija visokoobrazovani stručnjaci su neophodni i nezamenljivi (njih, na žalost, samo fakulteti mogu da formiraju, a to potvrđuje i praksa svih država u davanju ogromnih sredstava za visoko školstvo i nauku).

II

Podela rada ima svoju horizontalnu i vertikalnu dimenziju. Nas ovde interesuje samo njena vertikalna dimenzija oličena u hijerarhijskoj lestvici radnih uloga. Budući da su radne uloge različite i hijerarhizirane vrednosti, njima moraju odgovarati i različite i hijerarhizirane stručne sposobnosti nosilaca radnih uloga. To je jedan od osnovnih zahteva podele rada, čije harmonično funkcionisanje zavisi od stepena poštovanja njenih zakonitosti.

Odnosi između hijerarhiziranih radnih uloga i hijerarhiziranih stepena stručnog obrazovanja nisu i ne smeju biti fleksibilni. Oni ne smeju biti izloženi subjektivističko-voluntarističkim intervencijama. Ukoliko se to desi, onda su neizbežne deformacije u različitim sferama, a najozbiljnije su: prvo, disfunkcionalnost, tj. neefikasnost podele rada, i, drugo, formiranje privilegija, tj. narušavanje demokratije. Jedini objektivni uzrok nesklada između radnih uloga i stručnih sposobnosti njihovih nosilaca može biti nedovoljan broj odgovarajućeg stručnog kadra.

DOMINACIJA
MEDIOKRITETSTVA
U NASOJ
DRUSTVENOJ
ELITI

Uslovljenost ove analize raspoloživim statističkim podacima sužava predmet našeg posmatranja (društvene elite) na sledeće tri grupe zanimanja: stručnjaci, rukovodioci i umetnici. Kako ove tri kategorije pripadaju društvenoj eliti, analiza njihove obrazovne strukture jednovremeno je i ispitivanje nivoa obrazovanja naše društvene elite.

Prema statističkoj klasifikaciji, kategorija „stručnjaci” obuhvata grupu radnih uloga koja zahteva visoko stručno obrazovanje i grupu radnih uloga koja traži srednje stručno obrazovanje (visoki i sredni stručnjaci). Obe ove grupe stručnjaka obuhvataju oko 350.000 radnih mesta. Pošto ne raspoložemo podacima o tačnom broju radnih uloga koje zahtevaju visoko obrazovanje i onih koje su vezane za srednje stručno obrazovanje, to će se unutar ove kategorije ispitivati samo ko sve, pored visokih i srednjih stručnjaka, obavlja radne uloge stručnjaka. Podaci statistika pokazuju da radne uloge stručnjaka (srednjih i visokih) obavlja:

- 43.790 kvalifikovanih radnika (to je 12,2% ukupnog broja stručnjaka),
- 1.739 visokokvalifikovanih radnika (to je samo 0,5% svih stručnjaka),
- 31.060 završenih gimnazijalaca (9% ukupnog broja naših stručnjaka).

Ukupno je, dakle, u kategoriji stručnjaka oko 76.600 nestručnjaka (lica koja nemaju srednje stručno obrazovanje ili fakultet), tj. oko 22%, ili, skoro jednu četvrtinu radnih uloga stručnjaka neopravdano obavljaju lica koja nemaju odgovarajuće stručno znanje.

Izuzetnu pažnju zaslužuje odnos između broja kvalifikovanih radnika (srednji stepen obrazovanja za manuelni rad) i broja visokokvalifikovanih radnika (najviši stepen obrazovanja za manuelni rad) unutar grupe stručnjaka. Dok kvalifikovani radnici zauzimaju 12,2% svih radnih mesta stručnjaka, dotle visokokvalifikovani radnici zauzimaju samo 0,5% ovih radnih uloga. Ovakav odnos je suprotan imperativnim zahtevima podele rada. Visokim i srednjim stručnjacima, po svom stručnom obrazovanju, mnogo su bliži visokokvalifikovani nego kvalifikovani radnici. Pa ipak, uprkos tome, radne uloge stručnjaka se dodeljuju 25 puta više kvalifikovanim nego visokokvalifikovanim radnicima.

Ovaj apsurd, ova negacija osnovnih logičkih premisa, traži svoje objašnjenje. U nadi da će se objašnjenje naći u odnosu između broja kvalifikovanih i visokokvalifikovanih radnika kojima uopšte raspolaže naša radna snaga, potražili smo podatke o strukturi radne snage. Na žalost, u ovom se odnosu ne može naći objašnjenje: mi imamo 844.000 kvalifikovanih i 163.000 visokokvalifikovanih radnika. Kao što se vidi, kvalifikovanih radnika je samo pet puta više od visokokvalifikovanih. Dakle, osrednjost, samo pet puta brojnija u ukupnoj radnoj snazi, 25 puta je zastupljenija u delu društvene elite zvanom „stručnjaci”.

Da li je ovo samo oblik favorizovanja osrednjosti i potiskivanja višeg kvaliteta i vrednosti? Po srazmerama koje ovaj oblik favorizovanja pokazuje mora se konstatovati da je

u pitanju prerastanje kvantiteta u kvalitet, tj. pretvaranje favorizovanja u zaveru primitivizma i uspostavljanje vladavine mediokritetstva.

Radi što pouzdanije metodološke korektnosti potrebno je utvrditi kakvi su političko-ideološki kvaliteti kvalifikovanih, a kakvi visokokvalifikovanih radnika, tj. da se, možda, u ovoj oblasti ne nalaze ova dva obrazovanja u suprotnom odnosu. Odgovor na ovo pitanje daju rezultati naučnog istraživanja Instituta društvenih nauka, objavljeni u studiji „Socijalna struktura i pokretljivost radničke klase Jugoslavije”, u kojoj, na str. 93., jedan od autora studije, dr M. Ilić, piše: „Posmatranjem stepena integrisanosti radnika prema nivou kvalifikacija dolazi se do zaključka o jednoj vrlo opštoj pravilnosti (podvukao M. Ž.): kako u pogledu borbe protiv nedostataka i slabosti u komuni, odnosno preduzeću, tako i u pogledu prihoda, učešća u radničkom i društvenom samoupravljanju političke pripadnosti i zadovoljstva statusom radnika, na prvo mesto dolaze visokokvalifikovani radnici, zatim kvalifikovani radnici, a za njima slede polukvalifikovani i nekvalifikovani radnici. Prema tome, može se formirati zaključak po kome se nivo kvalifikacija radnika nalazi u upravnoj srazmeri sa stepenom integrisanosti.”

DOMINACIJA
MEDIOKRITETSTVA
U NASOJ
DRUŠTVENOJ
ELITI

Navedeni istraživački rezultati pokazuju da su visokokvalifikovani radnici i u političko-ideološkom pogledu iznad kvalifikovanih radnika. Političko-ideološki nivo visokokvalifikovanih radnika ne može dakle biti objašnjenje za diskriminatorni položaj u kome se nalaze. Ali objašnjenje je nađeno, čini se, u elementima visoke idejne i političke svesti. Istraživačke je utvrdilo da su visokokvalifikovani radnici:

- 1) češći kritičari i borci protiv nedostataka i slabosti u komuni i preduzeću, i
- 2) zadovoljniji su od kvalifikovanih radnika statusom radnika.

Prvi kvalitet visokokvalifikovanih radnika ukazuje na njihovu veću nekonformističnost nego kod kvalifikovanih radnika; drugi kvalitet pokazuje da kod visokokvalifikovanih radnika nije prisutna, dok je kod kvalifikovanih radnika prisutna frustriranost, tj. nezadovoljstvo statusom radnika. Zaključak: napredovanje je vezano za konformizam i frustraciju ličnosti.

Radi provere zaključaka, do kojih smo došli proučavajući celu kategoriju stručnjaka koja obuhvata i srednje i visoke stručnjake, izvršićemo i analizu ovih istih odnosa u pet zanimanja stručnjaka koja traže isključivo fakultetsko obrazovanje. Podatke o ovom daje tabela na str. 1022.

Posmatrajući obrazovnu strukturu koju pruža ova tabela, uočava se sledeće:

- 1) od ukupnog broja radnih uloga koje neophodno zahtevaju fakultetsko obrazovanje, 22% obavljaju radnici i srednji stručni kadar;
- 2) unutar samih radnika koji su na mestima visokih stručnjaka, deset je puta više kvalifikovanih nego visokokvalifikovanih radnika.

STRUCNO OBRAZOVANJE	ZANIMANJA ZA KOJA JE POTREBAN FAKULTET (u %)*					
	fizičari, hemičari, matematičari	pravnici	upravni saradnici	profesori, nastavnici	istoričari, psiholozi, sociolozi	ukupno
Ukupno	2250	16243	2052	47458	4450	72453
	100%	100%	100%	100%	100%	100
Ukupno škole za radnike	7	4,2	3,4	3,3	8,1	4,3
Škole za kvalifikovane radnike	6,7	4,0	3,2	2,8	7,8	3,9
Škole za visokokvalifikovane radnike	0,3	0,1	0,1	0,5	0,3	0,4
Ukupno sa srednjom školom	17,7	16,3	18,4	16,7	31,1	18,2
Sa gimnazijom	4,0	10	8,2	5,2	17,6	7,3
Sa srednjom stručnom školom	13,7	6,3	10,2	11,5	13,5	10,9

*) Zbir pojedinačnih % po kolonama ne daje 100%. Razliku predstavljaju lica koja imaju odgovarajuću stručnu spremu za zanimanje koje obavljaju.

Kao što se vidi, čak i na radnim mestima gde je potrebno fakultetsko obrazovanje, osrednjost je desetostruko favorizovanija od svog višeg kvaliteta.

Cinjenica da od 72.453 radna mesta koja zahtevaju fakultetsko obrazovanje njih 15.000 (22%) zauzimaju nestručnjaci, a da jednovremeno 10.000 fakultetski obrazovanih stručnjaka radi na radnim mestima koja su ispod njihovog obrazovanja (vidi prvi deo ovog rada, „Gledišta”, br. 5), kao i da je hiljadu ovih visokih stručnjaka nezaposleno ili rešava problem svoje životne egzistencije odlaskom u najamni rad u inostranstvo, ukazuje da za sve ove naše visoke stručnjake postoje radna mesta koja popunjavaju nestručnjaci. Neophodnost i pravednost zamene nestručnjaka nezaposlenim stručnjacima zasniva se: prvo na zahtevima privredne reforme koja je neizvodljiva bez pravilnog i efikasnog funkcionisanja mehanizma podele rada, koja imperativno zahteva usklađenost radnih uloga i stručnog obrazovanja njihovih nosilaca, i, drugo, na principima demokratije koja je nepojmiva sa postojanjem privilegovanih i diskriminiranih građana.

Prelazimo na ispitivanje tendencije vladavine osrednjosti u sledećem delu naše društvene elite — u kategoriji rukovodilaca. Stanje u ovoj kategoriji daje tabela na str. 1023.

Kao što se iz ovih podataka vidi:

- 1) Najveće učešće u zauzimanju rukovodećih mesta u našem društvu, dakle, i najveće učešće u raspodeli društvene moći imaju građani sa srednjim obrazovanjem — oni predstavljaju 43% ukupnog broja naših rukovodilaca, građani sa višim obrazovanjem predstavljaju 10%, a građani sa fakultetskim obrazovanjem predstavljaju 25%; kod radnika je sledeći odnos: kvalifikovani predstavljaju 21% a visokokvalifikovani samo 1,5% u ukupnom broju naših rukovodilaca.
- 2) Srednje obrazovani u oblasti manualnog rada (kvalifikovani radnici) i srednje obrazovani u oblasti nemanuelnog rada (srednji stručni kadar) predstavljaju 65,2% ili dve trećine rukovodećeg kadra.
- 3) Kvalifikovani radnici su petnaest puta zastupljeniji nego visokokvalifikovani.

	Ukupno	Ukupno sve škole za radnike u %	Kvalifikovani radnici u %	Visokokvalifiko- vani radnici u %	Srednje škole u %	Više škole u %	Fakultet u %
Član predstavn. tela na stalnoj dužnosti	1412 (100%)	19	18	1,2	43	20	18
Funkcioner državne uprave	2002 (100%)	7,7	7,5	0,2	21	5	66
Načelnik u državnoj upravi	7478 (100%)	15	14	0,4	44	20	23
Rukovodilac ustanove	9092 (100%)	8	7,6	0,6	47	18	28
Pomoćnik rukovodioca ustanove	8953 (100%)	14	13	2	52	11	19
Direktor privrednog preduzeća	15509 (100%)	36	34	3,8	3,9	6	19
Tehnički direktor	7228 (100%)	30	26	0,8	41	4	25
Komercijalni direktor	2005 (100%)	22	21	0,8	49	6	23
Ostali rukovodioci	8030 (100%)	25	24	1,5	50	7	18
Ukupno	61709 (100%)	22,2	21	1,4	43	10	25,5

DOMINACIJA
MEDIOKRITETSTVA
U NASOJ
DRUŠTVENOJ
ELITI

(iz dok. E. C., broj P. S.-1-61)

Zaključak je i ovde isti: vladavina osrednjosti prisutna je i u delu društvene elite — u kategoriji rukovodilaca, upravo tamo gde je najviše koncentrisana društvena moć.

Na kraju, ostaje još kao deo društvene elite, kategorija umetnika.

Obrazovanje naših umetnika (ima ih 12.000) je sledeće:

- sa srednjim obrazovanjem 52% (apsolutna većina),
- sa višom spremom 5%,
- sa fakultetskim obrazovanjem 28%,
- kvalifikovanih radnika 14%, i
- visokokvalifikovanih radnika samo 0,3%.

Navedeni podaci pokazuju: prvo, srednje obrazovani u oblasti manuelnog rada (kvalifikovani radnici) i srednje obrazovani u oblasti nemanuelnog rada (završena srednja škola) predstavljaju 66%, tj. dve trećine naših umetnika, i drugo, kvalifikovanih radnika je 47 puta više nego visokokvalifikovanih radnika u redovima umetnika.

Kada je reč o umetnicima i umetnosti, ne treba gubiti iz vida da je za umetničko stvaralaštvo neophodan i talenat i da fakultetsko obrazovanje nije neophodan uslov. Ali, kakva je to zakonitost da umetnički talenat obavezno i masovno ide uz prosečno obrazovanje? I kako objasniti toliko češću umetničku nadarenost kod kvalifikovanih radnika, a gotovo potpuno odsustvo te iste umetničke nadarenosti kod visokokvalifikovanih radnika? Ovaj fenomen je veoma interesantan, ali to zahteva posebno istraživanje, i mi se u njegovo objašnjenje nećemo upuštati.

Rezultati dosadašnjih parcijalnih analiza traže uopštavanje. Evo ga: u našoj društvenoj eliti egzistira vladavina osrednjosti. To se drastično manifestuje naročito kod rukovodilaca i umetnika. Da se ne radi o slučajnosti ili stihijnosti, već o čvrstoj tendenciji, potvrđuje veličina zastupljenosti osrednjosti: dve trećine rukovodilaca i umetnika i jednu četvrtinu svih radnih mesta visokih stručnjaka zauzeli su osrednjost u oblasti manuelnog i osrednjost u oblasti nemanuelnog rada.

Čime se i kako se može objasniti favorizovanje kvalifikovanih radnika na račun visokokvalifikovanih radnika i srednjeg stručnog kadra nad fakultetski obrazovanim građanima? Čime se može objasniti ofanziva kadrova sa srednjim obrazovanjem na radne uloge koje traže fakultetsko obrazovanje, dok jednovremeno visoki stručnjaci ostaju bez posla ili rade na mestima koja traže srednju stručnu spremu?

Teško je oteti se utisku da je protekli period bio u znaku ofanzive i zavere primitivizma i dominacije mediokritetstva. Posedovati društvenu moć, imati status umetnika, zauzimati položaj visokog stručnjaka, rečju, biti pripadnik tzv. društvene elite, uživati osetne privilegije koje iz toga slede, uvek je i još dugo će biti magnet neodoljive privlačnosti za ljude, naročito za one koji boluju od alergije prema mukotrpnjnoj raboti-učenju. Pogodnu klimu zadovoljavanju ovakvih ambicija svakako predstavlja potreba birokratizma da se oslanja na mediokritetstvo. U njemu on nalazi svoj izvor, samog sebe.

Nije reč o zameni birokratije tehnokratijom! Reč je o životnom imperativu: svako na svoje mesto! Mehanizam podele rada je objektivna društvena zakonitost. Saznati objektivnu nužnost znači i potčinjavati joj se. U suprotnom, čovek, društvo postavlja jedne ciljeve, a postiže suprotne rezultate. Gubi bitku. Demokratizam socijalističkog društva je takođe objektivna zakonitost: pruža, jer traži, jednake uslove za jednake sposobnosti — svako prema svojim sposobnostima.

Reforma privrede je veoma ozbiljna stvar, veliki poduhvat. Njene posledice, pozitivne ili negativne, biće sudbonosne po naše društvo. Svest o ovoj činjenici čini naše društvo nesentimentalnim prema armiji nezaposlenih koju zakonito formira robno-novčano tržište i zakon vrednosti. Otkuda, onda, sentimentalnost i neutralan stav prema vladavini mediokritetstva? Zašto i prema zakonitostima i zahtevima mehanizma podele rada — svako na svoje mesto — uočljiva sentimentalnost?

Socijalizam je mladost sveta. Mladost sveta mora biti i svet mladih! Socijalizam mora biti na nauči zasnovan! Mladi su najbrojniji i najposobniji nosioci nauke i stručnosti kod nas. Nauka i mladi, jer su postali sinonim našeg vremena i našeg društva, moraju iz čekaonice života preći u žižu životne bitke.

Ljudsko društvo u svom naporu da iz predistorije uđe u svoju istoriju ne može i bez tzv. društvene elite. Ona je ostatak predistorije, i još je, verovatno, nužno zlo. Elita treba da nestane! I ona će nestati! To nestajanje uslovljeno je, pre svega, podizanjem mase na nivo elite, ali i jednovremenim pretvaranjem „elite“ u elitu, usaglašavanjem forme i sadržine. Našu društvenu elitu mora odlikovati naučnost, obrazovanost i mladost. U odsustvu ova tri atributa teško je govoriti o stvarnoj eliti. A još je teže očekivati da ona odigra svoju istorijsku ulogu i da opravda svoje postojanje.

dr. aleksandar todorović

RAZVOJ RADNIČKE SVESTI U SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

U izdanju Sociološkog instituta u Beogradu izašla je krajem 1967. studija dra Aleksandra Todorovića „Razvoj radničke svesti u socijalističkom društvu“.

Studija se pojavljuje u vreme kada se jugoslovenska sociologija, posle teorijskih diskusija i mnogobrojnih simpozijuma, sve više „okreće“ empirijskom proučavanju strukture jugoslovenskog društva i jugoslovenske stvarnosti, te samim tim, studija i dobija u svojoj aktuelnosti. Osim toga, u tekućoj društvenoj i ekonomskoj reformi, kao i u reorganizaciji i daljoj organizaciji Saveza komunista Jugoslavije, rezultati istraživanja koje pruža ova studija dobijaju svoj puniji izraz samim tim što ona proučava ispoljavanje radničke svesti u vezi sa bitnim odnosima socijalističkog društva.

Centralni problem proučavanja ove studije, ikako sa teorijskog tako i sa empirijskog

aspekta, jeste istraživanje klasne svesti i klasne identifikacije. (Sociološki posmatrano, identifikacija predstavlja izvesnu povezanost individua sa određenim društvenim grupama. Subjekt poistovećuje, ističe sebe kao pripadnika određene grupe, itd.)

Autor studije smatra, konsultujući mišljenja drugih naučnika, da ovih nekoliko elemenata treba uzeti u obzir pri razmatranju klasne identifikacije:

1. smisao klasne identifikacije zahteva subjektivnu psihološku usmerenost individua ka određenoj društvenoj grupi;
2. postojanje svesnosti kod individua o realnoj egzistenciji određene društvene grupe koja ima svoje posebne ciljeve i interese, tj. svoju grupnu svest;
3. svesno povezivanje individua sa određenom grupom, tj. svesnost o vlastitom članstvu u njoj;
4. postojanje karakterističnog imena koje se pridaje određenoj grupi i čini je različitom od drugih grupa.

Međutim, kao što naglašava autor, problem klasne identifikacije uslovljen je objektivnim determinantama. Identifikacija sa određenom klasom predstavlja poznavanje i prihvatanje klasnih interesa. Zadovoljstvo pripadanja određenoj grupi uslovljeno je prožetošću svesti subjekata objektivnim elementima klasno-grupne svesti, koja se manifestuje u prihvatanju zajedničkih klasnih interesa, ciljeva, ideja, stavova, vrednosti itd.

Za proveravanje navedenih hipoteza koristilo se sledeće pitanje u anketi: da li ste zadovoljni što ste radnik (većom zadovoljan, uglavnom zadovoljan, svedeno mi je, uglavnom nezadovoljan, sasvim nezadovoljan, ne zna).

Rezultati u vezi sa proučavanjem svesti radničke klase navode autora na sledeće zaključke:

1. Osnovni ekonomski i društveni uslovi determiniraju visoki stepen razvoja društvene svesti radničke klase Jugoslavije. Manifestacija ove svesti izražena je klasnom identifikacijom, tj. zadovoljstvom zbog pripadnosti radničkoj klasi.

2. Unutar osnovnih ekonomskih i društvenih uslova „objektivni status“ („subjektivna situacija“) svakog pojedinca determinira različite stavove psihološke usmerenosti pripadnosti radničkoj klasi. Ukoliko je „objektivni status“ pojedinca „viši“, utoliko je veći stepen klasne identifikacije, odnosno ukoliko je „status“ „niži“, utoliko je stepen klasne identifikacije manji.

3. Radnici koji poseduju sledeće karakteristike: viši stepen kvalifikacija, veći radni staž, veću starost, postali su članovi SKJ na osnovu kolektivističkih motiva; teže da postanu članovi SKJ na osnovu kolektivističkih motiva; imaju antireligiozni pogled na svet — pokazuju veći stepen klasne identifikacije nego druge kategorije ispitanika.

Drugi aspekt klasne identifikacije radničke klase jesu oblici optimizma i pesimizma u radničkoj svesti. Može se pretpostaviti da postoje korelacioni odnosi između stepena integrisanosti radnika i stepena optimizma, odnosno pesimizma, s obzirom na izgled:

a) o poboljšanju radničkog života u našoj zemlji; i

b) o poboljšanju uslova u preduzeću.

Rezultati istraživanja pokazali su sledeće varijante optimističkog i pesimističkog pogleda kod pripadnika radničke klase Jugoslavije:

1. Ogromna većina ispitanika ističe optimistički pogled.

2. Članovi SKJ ističu optimistički pogled na budućnost snažnije od ostalih kategorija radnika.

3. Najznačajniji modalitet „opšti društveno-ekonomski uslovi“ dolazi na drugo mesto u okviru globalnih rezultata, kada je reč o razlogu na kome se zasniva optimizam. Međutim, ovaj modalitet dolazi na prvo mesto kod sledećih kategorija ispitanika:

a) sve kategorije radnika preko 35 godina starosti ističu svoj optimizam na bazi ovog modaliteta, koji zauzima prvo mesto u odnosu na druge;

b) visokokvalifikovani radnici;

c) sve kategorije radnika sa preko 15 godina radnog staža.

To znači da optimističke poglede imaju radnici stariji od 35 godina, visokokvalifikovani i kategorija radnika sa preko 15 godina radnog staža.

4. Ispitanici muškog pola više zasnivaju svoje optimističke poglede na „opštim društvenim uslovima“ nego ispitanici ženskog pola. Isto tako je ovaj razlog više istaknut kod članova SKJ nego kod radnika koji nisu članovi SKJ.

Neutralni modalitet „ostaće isti“ (u vezi sa pitanjem o

uslovima života u narednim godinama predstavlja prelaznu granicu između optimističkog i pesimističkog pogleda na budućnost. Rezultati su pokazali da ispitanici ističu svuda „lične uslove“, na osnovu kojih zauzimaju „indiferentne“ i „neutralne“ stavove. „Opšti društveno-ekonomski uslovi“ zastupljeni su malim brojem odgovora.

Rezultati ispitivanja stavova radnika u pogledu pesimizma pokazuju dve vrste manifestacije: „egzogeni“ i „endogeni“ pesimizam. „Egzogeni pesimizam“ zasnovan je na „opštim društveno-ekonomskim uslovima“. On bi pretpostavljao na određeni način „teorijsku osnovu“ ličnosti, na kojoj ona zasniva svoj pesimizam jer cilja na kretanje društva u celini. Međutim, to je negativna „teorijska osnova“. Ona pokazuje najekstremniju alijeniranost društvene svesti kod ličnosti. Iz prethodnih analiza može se videti mali broj ispitanika koji su pesimisti na osnovu „egzogenih“ faktora. Naprotiv, „lični“, „porodični uslovi“ i „ostali razlozi“ uslovljavaju „endogeni pesimizam“. To je, u stvari, pesimizam prosečnog čoveka, koji nema teorijsku osnovu, nego je više zasnovan na subjektivnoj osnovi ličnosti. Napredovanje, zdravlje i temperament, a takođe i drugi faktori i problemi kojima je preokupirana ličnost, uslovljavaju ovakvu vrstu pesimizma (str. 278).

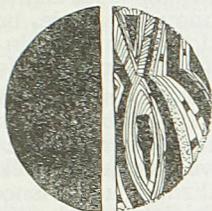
Kada se zatvori i poslednja stranica ove studije, potrebno je, pored pohvala dati i nekoliko dobronamernih primedbi.

Sigurno je da se čitalac ne može oteti utiska da studiji nedostaje jedan opšti zaključak, bar u onom obimu koliki ima uvodno razmatranje. Iako je autor davao zaključke posle svake glave, mislimo da ipak nedostaje jedan generalni zaključak.

Isto tako, prava je šteta, zbog upoznavanja inostrane stručne i naučne javnosti o rezultatima ove studije, što nema rezimea na francuskom i ruskom jeziku. Nije dovoljno

što je samo sadržaj studije preveden na pomenute jezike. Ovo je ipak tehnički moment i sigurno je da nije trebalo da predstavlja i tehnički problem.

borislav dimković

edmund huserl

FILOZOFIJA KAO STROGA NAUKA

beograd, 1967.

U okviru savremene filozofije nema nijednog pravca koji je toliko uticajan i originalan kao fenomenologija. Osnivač fenomenologije je Edmund Huserl, filozof koji se najpre bavio matematikom, a kasnije se potpuno posvetio fundiranju i razvijanju jedne filozofije koja bi bila (kako je on mislio i nadao se) egzaktija i sigurnija i od same matematike. Huserlova fenomenologija — da bi se otklonio svaki nesporazum na koji navodi upotreba ovog termina, ne samo u običnom već i u filozofskom jeziku — nije nauka o fenomenima u Kantovom smislu, kojima nasuprot stoji nesaznatljiva stvar po sebi, niti je hegelovski prikaz galerije likova svesti u njihovoj istorijskoj dimenziji. Od Kanta se on razlikuje time što biće fenomena ne odvajava od bića suštine, a od Hegela „fenomenološkom redukcijom“, to jest ignorisanjem istorije. U malenom spisu „Filozofija kao stroga nauka“, koji je povod ovom napisu o Huserlu, nisu detaljno izloženi elementi fenomenologije, nego samo njene osnovne konture. Glavni deo ovog spisa posvećen je kritici naturalizma, istoricizma i filozofija pogleda na svet, onih stremljenja koja, po Huserlo-

vom mišljenju, tendiraju u smeru suprotnom od filozofije kao stroge nauke, onako kako se ona tek ima konstruisati. Najpre ću izložiti Huserlovu kritiku tih stremljenja a zatim izvršiti analizu nekih od osnovnih ideja fenomenologije.

Naturalizam je, prema Huserlu, stanovište „koje ne vidi ništa drugo do prirodu i pre svega fizičku prirodu” (str. 8).

Osnovna zamerka koju mu on upućuje je da naturalizuje svest i apsolutne ideale i norme; sve što je psihičko, po naturalizmu, u zavisnosti je od fizičkog, čak i njegova funkcija. Huserl ovde ne ulazi opširno u kritiku psihologizma koju je izvršio u svojim „Logičkim istraživanjima”, ali daje veoma oštar sud o naturalizmu. „Naturalizam podučava, propoveda, moralise, reformise. Ali on poriče ono što svaka propoved, svaki zahtev kao takav, po svom smislu, pretpostavlja... Besmislenost kod njega nije očevidna, već je njemu samom sakrivena u tome što on naturalise razum” (str. 9).

Istoricizam, nasuprot naturalizmu, apsolutizuje činjenice iz sfere duhovnog života, ali vodi istim skeptičkim teškoćama. Istoricizam relativira važenje pogleda na svet, s obzirom na to da su svi oni uslovljeni prolaznim istorijskim okolnostima, da su deo duhovne struje koja ide dalje, zbog čega ne mogu imati objektivno i apsolutno važenje. Huserl s pravom misli da ovakva argumentacija pogađa i stroge nauke. Dosledan istoricizam doveo bi do jednog beznadnog skepticizma i, najzad, do negacije mogućnosti filozofije kao stroge nauke.

Filozofije pogleda na svet, čak i kad se fundiraju na egzaktnim naukama transcendiraju njihove granice i tako se na svoj način udaljavaju od ideala filozofije kao stroge nauke. One imaju pretenziju da odgovore na velike zagonetke života i sveta i da reše sve teorijske, aksiološke i praktične probleme čoveka. U tome su veoma bliske antičkom pojmu mudrosti kao

najvišem nivou životnog iskustva. Takva „svetska mudrost” ili pogled na svet nije samo delo pojedinca, već pripada široj kulturnoj zajednici u kojoj vrši teleološku funkciju. Dosadašnje filozofije su bile filozofije pogleda na svet, ali najviši interesi kumaniteta, misli Huserl, zahtevaju realizovanje jedne strogo naučne filozofije koja treba da ima onu funkciju koju su imale filozofije pogleda na svet.

Fundamentalne ideje fenomenologije su: intencionalnost, intuicija ili uviđanje suština i metoda redukcije.

Brentanovu ideju o intencionalnosti svesti sa izvesnim modifikacijama usvojio je i Huserl. Svaka svest je eo ipso svest o nečemu. Šta znači ovaj stav? Već je Parmenid tvrdio da je misao uvek misao o nečemu, ali to kod njega stoji u vezi sa identifikacijom mišljenja i bića. Mora se imati na umu da se Huserl kreće u okviru antinomija gnoseologije, postavljenih na jedan netradicionalan način. Svest o kojoj govori Huserl nije empirijska svest, kao predmet istraživanja eksperimentalne psihologije, nego čista svest, transcendentna subjektivnost. Ona nema nikakve „sadržaje” i „atome” na koje bi se dala razložiti, kao što je verovala asocijativna psihologija, koja je stajala u najbližem srodstvu sa klasičnim empirizmom Loka i Hjuma, niti je, pak, sedište kategorija i čisti opazanja a priori, kao što je mislio Kant. Pa i pak, čista svest nije prazna, budući da je uvek upravljena na nešto, da je „svest o”. Ono na što je svest upravljena nikako joj ne može biti transcendentno, jer bi to protivrećilo njenoj definiciji. Problem odnosa svesti i bića ne može se rešiti pretpostavkom neke realnosti s one strane svih intencionalnih aktova svesti i prema kojoj bi se oni morali naknadno odnositi, jer bismo se tako, u najboljem slučaju, vratili na Kantovu koncepciju stvari po sebi sa svim njenim protivrečnostima, a u najgorem slučaju jednom naturalizmu koji briše razli-

ku između svesti i prirodnih procesa. Biće je, misli Huserl, uvek korelat svesti. Učenje o intencionalnosti svesti moralo bi, ako je ispravno onoliko koliko to misli Huserl, da implicira čitavu revoluciju u psihološkoj nauci, i ne samo u njoj.

Metoda redukcije ima zadatak da nam omogući prodor u ono što je izvorno i neposredno dato, u čistu svest ili transcendentalnu subjektivnost. Ona sama sastoji se u oslobađanju neposrednosti od onoga što je na njoj naslagano. Time se svest neće osiromašiti, već obogatiti otkrivanjem jednog novog sloja koji je tako dugo bio nepriступaćan filozofskim istraživanjima. Treba razlikovati „filozofsku redukciju” i „eidetičku redukciju”. Filozofskom redukcijom pomera se naša pažnja od teorije o stvarima ka samim stvarima. U ovoj tački fenomenološko „vraćanje stvarima”, naravno, bitno se razlikuje od „vraćanja stvarima” na pozitivistički način. Eidetičkom redukcijom prodiremo do suština oslobodenih svega što je akcidentalno, do čistih suština ili eidosa. Te suštine su nešto drugo od flatu s voc i s nominalizma, ali i nešto drugo od Platonovih ideja koje postoje u jednom transcendentnom i natčulnom svetu; one transcendiraju područje fakticiteta, ali ne i područje transcendentalne subjektivnosti. Fenomenologija, dakle, ne otkriva kauzalnu povezanost prirodnih procesa, niti bilo kakve činjenice, nego njihova idealna značenja, ono što ih čini smislenima i bez čega (ma koliko to prirodnoj nastojenosti mišljenja izgledalo apsurdno) ne bi bile to što su. Fenomenološka istraživanja koja obuhvataju polje intencionalnosti, to mora dobro da se shvati, ne vrše se u istoj ravni u kojoj i empirijska istraživanja činjenica i njihovih povezanosti. Ona prethode svim tim istraživanjima i predstavljaju njihov filozofski osnov.

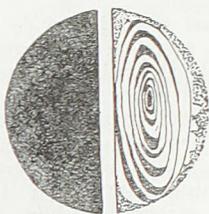
Intuicija dobija glavnu ulogu u Huserlovoj teoriji saznanja. Ona ništa ne konstruiše i ne

demonstrira, već se kao „direktan pogled” upravlja na čulne kvalitete, kao što su boja, zvuk, dodir itd., i u njima dopire do njihovih idealnih značenja, suština. U ovoj tački Huserlov racionalizam bitno se razlikuje od klasičnog empirizma. Isto tako, intuiciju, po značenju koji ima u kontekstu fenomenologije, treba razlikovati od misticizma jednog Plotina ili bilo kojeg misticizma i bergsonovske intuicije. U bliže i dublje objašnjenje ovih razlika ovde ne možemo ulaziti.

Huserlov uticaj bio je ogroman u svim područjima kulture, ali je padao u isto vreme s rastućom plimom logičkog pozitivizma, pa je bio manji nego što je mogao biti. Već njegovi neposredni sledbenici razvili su i primenili njegove ideje u području estetike (Ingarden), aksiologije (Šeler), razmatranja problema bića (Hajdeger i Sartr) itd., da ne nabrajam sve oblasti u kojima se osećaju uticaji fenomenologije. Snaga ove filozofije leži u originalnom načinu postavljanja starih filozofskih problema, kao i u otkrivanju novih područja filozofskih problema o kojima raniji filozofi nisu ni slutili. U njoj se snažno oseća tendencija da se filozofski problemi postave tako da pitanje odnosa svesti i transcendentne realnosti izgubi raison d'être. Koncentrisanje istraživanja na način na koji su nam predmeti prisutni u svesti veoma mnogo podseća na Kantov pokušaj transcendentalne filozofije, ali nas udubljuje u fenomenološke teme i ideje dovodi do suprotnog zaključka. Ne treba nikako izgubiti iz vida ni činjenicu da je Huserlova filozofija dobrim delom reakcija na formalizam neokantovstva, koje je početkom ovog veka gotovo suvereno vladalo u Nemačkoj. Osim toga, ona nastaje u vreme kada se filozofija, zahvaljujući razvoju egzaktnih nauka i prodoru pozitivističkog načina mišljenja, stavlja pred sudbonosnu dilemu: da postane stroga nauka ili da se odrekne svoje pretenzije na saznanje istine. Tu krizu fi-

lozofije koja je, naravno, imala svoje korene i van filozofije, Huserl pokušava da prevaziđe svojom fenomenologijom. Fenomenologija nije ništa drugo do pokušaj konstituisanja filozofije kao stroge nauke. Da taj pokušaj, uprkos Huserlovom razočarenju pri kraju života, nije bio samo „prosnivan san“ pokazuje broj sledbenika, kao i mnoštvo uticaja skoro u svim sferama duhovnog stvaralaštva.

petar živadinović

b.d. parigin

SOCIJALNA PSIHOLOGIJA

lenizdat 1967.

Knjiga koja je u Sovjetskom Savezu doživela obiman tiraž i dva izdanja, jer je prvo razgrabljeno u roku od nekoliko nedelja, a, po rečima izdavača, namenjena je svima koji se interesuju za nove pravce istraživanja u filozofskoj, psihološkoj i sociološkoj literaturi — može da privuče pažnju i našeg čitaoca ukoliko želi da se upozna sa specifičnim razvojem socijalne psihologije u ovoj zemlji i ukoliko je spreman da se oslobodi predrasuda koje kod nas još postoje kada je u pitanju sovjetska psihološka nauka.

Svoju knjigu Parigin je podelio u četiri veća odeljka, a delu je izvršio na osnovu problema koji, po njegovom mišljenju, predstavljaju osnovne probleme socijalne psihologije. To su: 1. njena istorija, 2. metodologija, 3. teorija i 4. pitanja koja su vezana za primenu teorije na različite oblasti socijalne prakse. Zato je najprirodnije da i mi, u nameri da ovu knjigu prikazemo čitaocima, pođemo u razmatranjima ovim redom.

ISTORIJA SOCIJALNE PSIHOLOGIJE KAO NAUKE

Po rečima Parigina, potreba za razradom socijalne psihologije na naučnoj osnovi ispoljila se u Sovjetskom Savezu odmah posle oktobarske revolucije. Poznato je da su događaji koji su pratili rusku revoluciju značili slobodu za ispoljavanje mnogih originalnih ideja, pojava, ličnosti. Stvarala su se velika dela ruskog filma, u likovnoj umetnosti radali su se pravci kojima nije bilo sličnih na Zapadu i koje je Zapad kasnije prihvatio kao avangardu, a u oblasti naučnog rada preduzimana su mnoga istraživanja čiji su rezultati osvetljavali i neka fundamentalna pitanja iz oblasti socijalne psihologije. Javila su se imena naučnika za koje se i danas smatra da su zadužili nauku: Behterjev, Čelepanov, Artemov, Rajsner i mnogi drugi.

Već prvih godina postojanja sovjetske psihologije odvojile su se dve linije u rešavanju pitanja socijalne psihologije: idealistička, koju je razvijao psiholog i filozof G. I. Čelepanov, i materijalistička, koja je predstavljena refleksologijom psihijatra V. M. Behterjeva i reaktologijom psihologa K. N. Kornilova. Kritika ovih stavova bila je recipročna i uzajamna. Idealistički pogledi G. I. Čelepanova bili su podvrgnuti kritici od strane V. M. Behterjeva, K. N. Kornilova i J. V. Frankfurta. Ali je i Čelepanov, sa V. A. Artemovom i M. A. Rajsnerom, smatrao da ima dosta osnova da kritikuje njihov tretman materijalističke socijalne psihologije koji je bio u duhu mehanicističke psihologije. Čelepanov je smatrao za neophodno da se odustane od daljeg pokušaja objašnjavanja psiholoških pojava mehaničkim spajanjem fiziološke psihologije sa socijalnom, kako je to činio Behterjev i predlagao da se objašnjenje složenih društvenih pojava potraži u radovima osnivača marksizma. Iako je, kako piše Parigin, ovakav zahtev Čelepanova bio opravdan, jer je bivalo sve jasnije da je socijalnu psihologiju potrebno izgraditi na drugoj metodološkoj osnovi, on sam je ipak bio u velikoj zabludi kada je mislio da

je dovoljno samo sjediniti marksizam sa već postojećim teorijama i različitim faktografskim materijalom koji je bio sakupljen u XIX veku i stajao naučnicima na raspolaganju. Od takve smeše nije se mogla dobiti naučna osnova socijalne psihologije.

Uskoro se pokazalo da od shvatanja značaja koje učenje marksizma ima za socijalnu psihologiju do naučnog određenja mesta koje ona treba da ima u marksističkom učenju o društvu, kao i određenja kakav treba da bude marksistički prilaz pitanjima socijalne psihologije — postoji velika razlika. Pozivanje na Marksov autoritet nije moglo da izbavi metodologiju od nedoslednosti koje su se pojavile u prvim radovima sovjetskih naučnika iz oblasti socijalne psihologije.

Neki su autori pokušavali da izmire i spoje pojedine postavke marksizma sa psihologijom ponašanja (Kornilov), drugi da ovu sintezu izvrše sa elementima freudizma (Rajsner), treći sa idejama organizmičkog pravca u psihologiji (Vojtolovski). Svi su se oni trudili da u okviru jedne psihološke škole, jednog pravca, primene principe koji leže u osnovi dijalektičko-materijalističkog tumačenja shvatanja društvene psihologije. Neuspeh ovakvih prvih pokušaja obeshrabrio je naučnike i oni su vrlo brzo došli do zaključka da je socijalna psihologija inkompatibilna sa marksizmom. Zbog toga ne samo što su prestali da se bave problemima socijalne psihologije već su, kako piše Parigin, ignorisali i sve ono što je sa aspekta socijalne psihologije bilo vredno u idejnom nasledstvu osnivača marksizma.

Bile su tada izrečene vrlo oštre osude koje su bez pogovora stavljale tačku na sva pitanja o mogućnosti odvajanja psihologije od ideologije, psihologije i sociologije, na pitanja o nesposobnosti biheviorizma i introspektivne psihologije da reše neka osnovna pitanja, a pogrešnim pokušajima spajanja fiziologije više nervne aktivnosti sa istorijskim materijalizmom i sl. Ovakvim stavom bio je onemogućen

svaki dalji rad u oblasti socijalne psihologije u Sovjetskom Savezu. Od 30-tih godina do naših dana nije bio publikovan nijedan rad iz ove oblasti. Išlo se čak u drugu krajnost.

Tako se u jednom udžbeniku o dijalektičkom i istorijskom materijalizmu, izdatom 30-tih godina tvrdilo da sam pojam „društvena psihologija“ pa čak i sama reč „psihičko“ otvara put idealističkom učenju o „podsvesnoj“ pa čak i „nesvesnoj“ psihi.

Atmosfera administracije i dekreta koja je bila zavladała u društvenim naukama i koja je, po rečima Parigina, „...okovala stvaralačku inicijativu, rađala dogmatizam i strah da se pozabavimo složenim i važnim pitanjima...“, zahvatila je tako i probleme među kojima su se nalazili i problemi socijalne psihologije. Osim toga, negativan odnos prema socijalno-psihološkoj nauci koja se razvijala izvan granica Sovjetskog Saveza doveo je do potpunog odricanja i onih podataka koji su bili rezultat eksperimentalnih ispitivanja i koji su se bazirali na činjeničkom materijalu.

Tek posle XX zasedanja KPSS, piše Parigin, otvorene su mogućnosti za šira istraživanja u oblasti materijalističke socijalne psihologije. Zadatke u ovoj novoj etapi razvoja socijalne psihologije Parigin je formulisao na sledeći način: 1. prevladati negativan odnos prema društvenoj psihologiji kao objektu istraživanja i kao nauci; 2. obnoviti vredne materijalističke tradicije u oblasti socijalne psihologije koje su utemeljene i u radovima osnivača marksizma-lenjinizma i u radovima sovjetskih psihologa i filozofa u periodu od dvadesetih do tridesetih godina; 3. postavljanje i razvoj metodoloških i teorijskih problema, kao i problema primenjene socijalne psihologije na osnovu marksizma-lenjinizma; 4. aktivizacija napora kako filozofa tako i psihologa u borbi sa reakcionarnim i idealističkim koncepcijama buržoaskog pravca u socijalnoj psihologiji.

Zbog ovakvog istorijskog razvoja socijalne psihologije u Sovjetskom Savezu, prirodno je što je Parigin kao prvi problem u ovom poglavlju postavio nužnost preispitivanja davnog načetog pitanja: ima li socijalna psihologija samostalan predmet istraživanja, bez čega ona svakako, ne bi mogla da postoji kao samostalna nauka. Diskusije oko toga nisu okončane. Pre svega postoje različita shvatanja o tome koje strane „društvene svesti“, kako kaže Parigin, treba da budu predmet izučavanja u socijalnoj psihologiji, odnosno šta je njen glavni zadatak — izučavanje psihologije ličnosti ili kolektiva. Prema jednim, ličnost se javlja kao glavni, čak i jedini problem socijalne psihologije, dok, prema drugima, predmet socijalne psihologije nije toliko ličnost koliko psihološke karakteristike različitih socijalnih grupa, slojeva i klasa društva. Između ova dva stanovišta postoje različiti prelazi i nijanse. Svojim određenjem predmeta Parigin pokušava da izmiri obe krajnosti. Prema njemu: „Shvatanje predmeta socijalne psihologije kao nauke o zakonima psihičke aktivnosti različitih društvenih grupa, kolektiva, a isto tako i mase ne vodi, razume se, ka odricanju istraživanja o tome kakvo mesto, i ulogu ima individua u ovoj ili onoj socijalnoj grupi, a isto tako istraživanja uticaja kolektiva i celokupne socijalne sredine na psihologiju ličnosti.”

Predmet socijalne psihologije, po mišljenju Parigina, „obuhvata karakteristike grupne, kolektivne i masovne psihologije koje se ispoljavaju u ukupnoj aktivnosti ljudi, u njihovom međusobnom ponašanju, doživljavanjima i načinima međusobnog psihološkog komuniciranja, kao i karakteristike ponašanja i psihičkog stanja individue u grupi, kolektivu, masi. Razumljivo je da kada se pitanje tako postavi, osnovni sadržaj predmeta socijalne psihologije ne sačinjava toliko problem ličnosti koliko ceo kompleks problema vezanih za izučavanje psiholoških

karakteristika socijalnih grupa. To su:

1. karakteristike ispoljavanja svih komponentata individualne psihologije — potreba, interesa, volje, osećanja, raspoloženja, ubeđenja, navika, zanosa itd. — u kolektivu i masi;
2. forme ukupnog psihičkog ispoljavanja i strukturalno-psihološke osobine različitih socijalnih grupa;
3. načini saobraćanja i uzajamnog socijalno-psihološkog dejstva pojedinaca unutar grupe, kao i grupa među sobom;
4. karakteristike mehanizma motivacije ponašanja individue u grupi i u ukupnoj aktivnosti članova različitih grupa;
5. karakteristike psihološkog mehanizma odraza socijalne sredine i njenog uticaja na članove različitih socijalnih grupa i mase;
6. zakonomernosti grupnog i kolektivnog ponašanja;
7. zakoni dinamike i formiranja društvene psihologije različitih socijalnih grupa, slojeva i klasa društva.”

Iako je težište stavio na objektivni faktor, na društvenu sredinu, u kojoj čovek razvija svoju aktivnost, Parigin ne samo što priznaje postojanje subjektivnog faktora već govori i o potrebi ispitivanja načina kako se taj subjektivni faktor organizuje i kako sa svoje strane utiče na formiranje društvenih, objektivnih odnosa. Tom subjektivnom faktoru (ličnosti, individui) Parigin priznaje njegovu originalnost, spontanost, neponovljivost, neka njegova nepredvidljiva kreativna ispoljavanja, kao i to da se on menja i organizuje po nekim zakonitostima koje nisu samo društvene i istorijske prirode već i biološke. Prema tome, iako Parigin o ličnosti govori kao o „odrazu” spoljašnjih, društvenih situacija, on ipak priznaje da ličnost nije samo i jedino to. Uvođenjem karakteristika kao što su potrebe, interesovanja, osećanja, volje, zanosa, motivacije u odredbi predmeta, on ističe ulogu prirodnog determinizma, odnosno, uvodi antropološki vid razvoja društva. Drugim rečima, velika je prednost Parigina što ističe da istorijski materijalizam sadrži i principe tog prirodnog razvoja društva.

Na žalost, u daljem izlaganju i razradi teorijskih problema Parigin vrlo malo objašnjava pojmove koje je uveo svojim određenjem predmeta. Kada kasnije govori o položaju individue u društvu, vrlo mnogo govori o socijalnoj uslovljenosti njenog ponašanja, a vrlo malo o ponašanju kome je uzrok pojedinačna istorija ličnosti. On više ne spominje reč motivacija, ne postoji termin percepcija, agresivnost, težnja, frustracija, inteligencija ili slični termini kojima se određuje ponašanje individue u grupi, već razmatra samo grupni i institucionalni nivo ponašanja. Vrlo malo ili uopšte ne govori o stavovima, mišljenjima, sentimentima, kao oblicima koji određuju javno mnjenje, o prilagođavanju na lične potrebe, a mnogo o podražavanju, održavanju, običajima, tradiciji, principima, konformizmu, o periodičnom kolebanju političkog raspoloženja, kolektivnom prihvatanju i sl.

U stvari, Parigin razmatra socijalno-psihološku problematiku u okviru filozofije i sociologije, i to prvenstveno pomoću dedukcije, pa čak i spekulacijom iz nedovoljno proverenih podataka i na osnovu istragnutih pojedinačnih citata. Ako se američkoj socijalnoj psihologiji može zameriti bihevioristička i pragmatička orijentacija, čije je cilj da metode dovede u sklad sa zahtevima prakse i da traga za rezultatima koji se mogu odmah praktično primeniti u društvu, socijalna psihologija u Sovjetskom Savezu, kako nam je prezentuje Parigin, pokazuje nepovezanost sa praktičnim zadacima i potrebama savremenog društva, kao i nesposobnost da pokrene na akciju. Parigin, doduše, uviđa takvu potrebu, ali ono zbog čega on ne može da i dalje sprovede takav stav, rezultat je činjenice da se u svom radu ne koristi odgovarajućim proverenim podacima i rezultatima istraživanja jedne tako složene oblasti kao što je društveno ponašanje i individualno doživljavanje pojedinaca u grupi. To je onaj isti razlog zbog kojeg i sve ranije pokušaje W. Wundta da objasni psihologiju naroda ili pokušaje G. Tarde ili G. Lebona da objasni

psihologiju gomile (a na čijim delima Parigin velikim delom kritikuje buržoasku socijalnu psihologiju!) danas ne možemo prihvatiti kao naučne osnove socijalne psihologije.

Kao kriterijume za samostalnost socijalne psihologije kao nauke Parigin uzima: 1. njenu samostalnost u odnosu na druge nauke; 2. unutrašnju sredenost, sistematičnost i usaglašenost svih sopstvenih sredstava i elemenata.

U razmatranju odnosa između socijalne psihologije i drugih nauka izdvojićemo ovde samo mišljenje Parigina o odnosu socijalne psihologije i sociologije. Prema njemu, one imaju različite predmete, ali jedinstvenu marksističku osnovu svojih metodologija. Ovakav se stav, kao početni, svakako može usvojiti, jer područje socijalne psihologije jeste ono na kome se psihološka i sociološka problematika uzajamno uslovljavaju i nadopunjuju, što i omogućava da se istorijski materijalizam kao opšta metodologija prihvati za obe discipline (odnosno, kao opšta metodologija društvenih nauka uopšte). Ali u daljem postupku, ma koliko ova sva metodološka orijentacija kod

Parigina u osnovi bila pozitivna, samim tim što se ne koriste i specifične metode i tehnike socijalne psihologije iskrsava nova opasnost za socijalnu psihologiju kao samostalnu disciplinu: svođenje psiholoških pojava na sociološke i verovanje da će metod sociologije biti dovoljan za kompleksno istraživanje psiholoških pojava.

Očigledno je da Parigin veruje da je uvođenjem istorijskog materijalizma kao metoda moguće izbeći tendencije „psihologiziranja“ socijalne psihologije i time stvoriti jedan celoviti aspekt u kome će kasnije moći da se integrišu pomoćni metodi i tehnike. Ali budući da pomoćni metodi i tehnike još nisu izgrađeni (ili prihvaćeni), ovakav sistem ima samo teorijsku vrednost, koja još nije potvrđena primenom u praksi. O pojavama Parigin govori na osnovu zaključaka do kojih se došlo racionalnim putem, dedukcijom, i stiče se

utisak „sociologiziranja” i „filozofiranja” psihologije. To postaje još jasnije kada se ima u vidu način na koji Parigin pokušava da prezentuje klasifikaciju specifičnih, pomoćnih metoda. Oprezno se govori o metodima i tehnikama koje služe za prikupljanje iskustvenih podataka i njihovu deskripciju i eksplikaciju kao o metodima koji tek treba da budu usvojeni, koji se preporučuju, ali koje „treba očistiti od naleta idealizma” i koji tek treba da postanu karakteristični za marksističku materijalističku socijalnu psihologiju.

Ako su raniji socijalni psiholozi dvadesetih i tridesetih godina u Sovjetskom Savezu odbijali prihvatanje nekih posebnih metoda zbog toga što se nisu uklapali u istorijsko-materijalističke i metodološke koncepcije, pa je zbog toga bio doveden u pitanje opstanak socijalne psihologije kao nauke, danas je to pitanje usaglašavanja i spajanja opšteg metoda i posebnih metoda sa odgovarajućim tehničkim postupcima još ostalo otvoreno. Novina u radu Parigina ogleda se u tome što je skrenuo pažnju na one iskaze u radovima Marksa, Engelsa i Lenjina koji se mogu sagledati i osvetliti sa stanovišta socijalne psihologije, i što je ukazao na mogućnosti da se prihvate posebne metode i tehnike koje su razvijane izvan granica Sovjetskog Saveza.

Ali ako prihvatimo tvrđenje da je jedna od vrlo značajnih komponenata za određivanje zrelosti i validnosti jedne nauke njena praktična upotrebljivost kao instrumenta za savlađivanje pojava objektivnog sveta, onda se nužno nameće misao da nauka koja nema izgrađene posebne metode za praktična istraživanja i odgovarajuće tehničke postupke za prikupljanje i eksplikaciju činjeničkog materijala, kao što je slučaj sa trenutnim stanjem materijalističke socijalne psihologije o kojoj govori

Parigin, još nije oformljena, već se nalazi na početku svoga razvoja.

Još jedan dokaz da se socijalna psihologija kao nauka u

Sovjetskom Savezu nalazi u procesu formiranja jeste i nerazvijenost njene naučne terminologije. Parigin se često služi terminima iz filozofije i sociologije ili upotrebljava termine koji su u psihologiji na Zapadu odavno prevaziđeni.

NEKA PITANJA TEORIJE

Parigin određuje dva glavna teorijska problema socijalne psihologije: ličnost i grupu.

U nameri da prevaziđe postojeća, po njemu jednostrana, sociološka ili opštepsihološka određenja pojma ličnosti, koja se ili ograničavaju na posmatranje ličnosti kao „objekta socijalnih odnosa” ili pažnju koncentrišu samo na „opštepsihološke mehanizme ponašanja individue”, Parigin ističe da je socijalna psihologija ta koja je pozvana da „...razotkrije svu strukturnu složenost ličnosti koja se javlja istovremeno kao objekt i kao subjekt društvenih odnosa i predstavlja sama po sebi organsko jedinstvo socijalnog, biološkog, socijalno-biološku celinu, specifičnog i individualno-neponovljivog”. Na osnovu ovakvog određenja Parigin izvodi zaključak da je ličnost ne zbir pojedinih karakteristika, već sistem koji obuhvata „...celokupnu strukturu njenih konkretnih, istorijski određenih društvenih odnosa (ekonomskih, pravnih, političkih ideoloških, moralnih, estetskih, i dr.), koji karakterišu ne samo njeno mesto u društvu već i njenu pripadnost određenim grupama (klasi, profesiji, grupi u razredu, porodici, drugovima itd.) i koji se mogu posmatrati kako kroz prizmu opštepsiholoških mehanizama tako i kroz sistem specifičnih za datu ličnost socijalno-psiholoških komponenata: namera, potreba, ubeđenja, težnji, interesa, navika itd.”

U skladu s ovim Parigin govori o određenim konkretno-istorijskim i klasnim tipovima ličnosti, o tipičnim okolnostima za ličnost jedne epohe koje određuju njeno mesto u sistemu društvenih odnosa, njenu socijalnu funkciju i uloge, o prilagođavanju potrebama

društva i pripadnosti različitim socijalnim kolektivima i grupama i sl. Ali on nigde ne vrši analizu individualnog ponašanja koje bi bilo određeno unutrašnjom prirodom individue, bilo da se to ponašanje ispoljava u međusobnom kontaktu dva ili više pojedinca, bilo da je reč o ponašanju individue u grupi, tj. kada veća grupa ljudi u datom trenutku deluje zajednički, ali je za objašnjenje njihovih aktivnosti potrebno poznavati lične motive njihovog delovanja. Iako stalno govori o individui, ličnosti, Parigin ne uvodi pojmove ni situacije kojima bi objasnio individualne reakcije pojedinaca a koje ne možemo zaobići ako želimo u potpunosti da objasnimo ponašanje čoveka u grupi.

Zanemarujući ovaj aspekt, u odeljku o ličnosti Parigin govori samo o socijalizaciji čoveka (tj. o mestu individue u društvu koje zavisi, pre svega, od rada i socijalnog opštenja), o socijalnoj sredini (koja ima odlučujuću ulogu u formiranju čoveka i određuje sve strane i ispoljavanja njegovog života), zatim govori o konformizmu i izjednačavanja ličnosti (kao o zavisnosti čoveka od normi i pravila ponašanja koja vladaju u društvu i koja su na određeni način u vezi sa nivoom razvoja celokupnog sistema socijalnih odnosa), o buržoaskom individualizmu i o otuđenju (nastali kao rezultat pojave i razvoja kapitalističkih odnosa i kao produkt rada u kapitalizmu) i sl.

Prema tome, iako je ličnost jedan od polaznih problema socijalne psihologije, ipak je, smatra Parigin, grupa a ne ličnost, osnovni objekt socijalne psihologije. Ovo tvrđenje zasniva se na sledećem: prvo, ispoljavanje kvaliteta i osobina ličnosti u značajnoj meri zavise od toga da li ona deluje u uslovima izolacije ili u atmosferi direktnog kontakta sa drugim ljudima („... u grupi čovek oseća, prima, preživljava i ponaša se drugačije nego kada je sam“) i, drugo, psihološke karakteristike različitih socijalnih grupa ne mogu se svesti na sumu psihičkih osobina individua koje sačinjavaju grupu („... ko-

lektiv nije prosta suma ličnosti, već rezultat uzajamnog dejstva ljudi, i zbog toga oni imaju svoje kvalitativne karakteristike, svoje zakonomernosti nastajanja i razvoja“). Zbog ovoga Parigin govori o „strukturi opštenja“, gde razlikuje tri osnovna momenta u procesu komuniciranja: 1. načini uticanja, 2. načini uzajamnog uticanja i saradnje u procesu komuniciranja i 3. načini odraza uticanja i uzajamnog dejstva (saradnje) u procesu komuniciranja. Možemo zameriti Pariginu što on, iako stalno ističe činjenicu da je ponašanje pojedinca pod uticajem grupe i da je uslovljeno grupom, svoje tvrđenje ne može da potkrepi primerima ili da odgovori na pitanje koliko je duboko neka grupna akcija izmenila stvarne motive individualnog ponašanja i sl. On ne raspolaže ispitivanjima o tome kakav je učinak grupnih faktora niti bilo kakvim ispitivanjima na grupnom nivou.

Kada govori o institucionalnom nivou na kojem pojedinac reaguje kao član jedne organizovane društvene grupe ili kao predstavnik društvenih normi i pravila (psihologija klase, psihologija naroda, psihologija male grupe), Parigin se služi poznatim citatima iz dela klasika marksizma, koje ovde nije potrebno posebno interpretirati.

PRIMENJENA SOCIJALNA PSIHOLOGIJA

Mnogi razlozi, kaže Parigin, govore u prilog potrebi da se danas, kada je socijalna psihologija ponovo stekla pravo na život i razvoj u Sovjetskom Savezu, detaljno prouče psihološke strane različitih oblasti društvenog života, kao što su, na primer, psihologija proizvodnje, psihologija političkog života, psihologija prava, religije, etnička psihologija i sl. Ovakva ispitivanja nužna su „...ne samo radi shvatanja pokretačkih snaga istorije već i radi postizanja savršenijih i efektivnijih odnosa u društvu“.

Mogućnosti primenjene socijalne psihologije kao sredstva

za usavršavanje celokupne prakse formiranja novog čoveka vrlo su široke i raznovrsne. Naravno, kaže Parigin, njen uspeh umnogome zavisi od stepena razvoja opšte socijalno-psihološke teorije i metodologije, jer primenjena psihologija „ponavlja celokupnu strukturu socijalne psihologije kao naučnog sistema u celini”. Za sada još nije moguće karakterisati teorijsku koncepciju koja određuje socijalno-psihološki aspekt različitih oblasti socijalnog života (proizvodnju, etos, politiku, duhovni život). Još je teško govoriti o specifičnim metodima istraživanja psiholoških aspekata ovih ili onih socijalnih oblasti, o specifičnim metodima, načinima, tehnikama, i putevima istraživanja raznih socijalno-psiholoških pojava u ovoj ili onoj socijalnoj oblasti. Još manje o praktičnoj realizaciji iskustava socijalnih psihologa u ovoj oblasti, jer takvo iskustvo ili sasvim nedostaje ili tek počinje da se sakuplja. „Kod nas je za sada razvijen psihofiziološki pravac industrijske psihologije, predstavljen inženjerskom psihologijom, piše Parigin. Ali logika razvoja ovog pravca neizbežno će dovesti i do istraživanja čitave ukupnosti socijalno-psiholoških odnosa u sistemu materijalne proizvodnje u celini.

Iako priznaje postojanje praktičnih dostignuća u oblasti primenjene psihologije u zemljama na Zapadu, Parigin ih ne primenjuje, već efektivna praktična uputstva za akciju očekuje od radova budućih sovjetskih istraživača „... koji će ostvarivati na dubokoj naučnoj osnovi materijalističke teorije u socijalnoj psihologiji.”

Koliko je Parigin pri tome ponekad nepravedan u osudi motiva kojima se rukovode psiholozi izvan granice Sovjetskog Saveza u svojem naučnoistraživačkom radu, može se videti na pojedinim primerima kojima se služi u svojoj knjizi. Izdvajajući često samo jedan momenat iz čitavog kompleksa pitanja, on svoju kritiku za-

sniva izvan konteksta same pojave. Na primer, o problemu dokolice on piše sledeće: „U buržoaskoj sociologiji i socijalnoj psihologiji problem dokolice zauzima jedno od prvih mesta po broju istraživanja koja su joj posvećena. Iz toga sledi koncepcija prema kojoj ne rad, već upravo dokolica igra odlučujuću ulogu u samorazvijanju i samopotvrđivanju ličnosti. Sovjetski sociolozi pokazali su u svojim radovima neosnovanost ove teorije. Rad ne samo da je stvorio čoveka već nastavlja da igra ulogu najvažnijeg, odlučujućeg faktora u njegovom formiranju.

To, međutim, ne daje osnovu da zaboravimo značajnu ulogu koju ima slobodno vreme, dokolica u životu svakog čoveka, ostavljajući pečat ne samo na njegovo lično osećanje i raspoloženje, na njegov ukus, zahteve i interesovanja, već i na odnos u porodici, među rođacima, prijateljima i drugovima. S tim u vezi pažnju istraživača zaslužuju pitanja kao što su struktura dokolice sa gledišta raspoređenosti potreba i interesa čoveka u slobodnom vremenu, stepen zadovoljstva ili nezadovoljstva načinom na koji provodi svoje slobodno vreme, odnos između aktivnosti koje su vezane za ispunjenje obaveza (društvenih, porodičnih, srodničkih, prijateljskih itd.) sa aktivnostima koje su oslobođene od obaveza u časovima dokolice, stepen značaja i karakter aktivnosti ljudi u slobodnom vremenu, njihova raspoloženja, preživljavanja, prihvatanje praznika, rasonode itd.”

Ispuštajući na ovaj način iz vida pojavu otuđenosti usled razmravljenog rada, što je bila polazna tačka „buržoaskih” psihologa i sociologa u razmatranju pitanja dokolice, a propuštajući da ovu pojavu unese u svoja razmatranja rada, Parigin upada u situaciju koju želi da zameri buržoaskim psiholozima i sociolozima: da pitanje dokolice i rada jednosstrano rešava.

vera ikonomova

EDUCATION, DEVELOPEMENT ET DEMOCRATIE

cahier du centre de sociologie
européenne, IV, paris, mou-
ton, 1967.

Kao četvrta sveska Evropskog sociološkog centra izašla je 1967. god. navedena zbirka u redakciji Roberta Castela i Jeana Clauda Passerona. Rad registruje prve rezultate saradnje započete u dva međunarodna sastanka u Madridu, oktobra 1964, pod naslovom „Formiranje čoveka i ekonomski razvoj”, na kome je izneto oko 20 saopštenja iz 10 zemalja, i u Dubrovniku, oktobra 1965, pod naslovom „Društveni sistemi u seoskoj sredini i sistemi obrazovanja u mediteranskim zemljama”, na kome su bila izneta 23 obaveštenja iz 8 zemalja. Materijal je podeljen u tri dela:

Obrazovanje i društvena stratifikacija,

Raznovrsnost funkcija obrazovanja,

Obrazovanje, tradicija i kontakti civilizacija.

U eposi stalnih i krupnih društvenih promena u svetu, u eposi strukturnih promena, kada porodica gubi svoju raniju funkciju, problemi obrazovanja, vaspitanja i razvoja dobijaju naročiti značaj. Dva navedena sastanka, na kojima je baziran ovaj rad, predstavljaju pokušaj da se na osnovu konkretnog činjeničnog materijala bliže sagledaju i razmotre neke bitne strane ovih pojava i procesa.

Pierre Bourdieu i J. C. Passeron u uvodnoj studiji¹⁾ ističu da mogućnosti školovanja raznih društvenih grupa pokazuju postojanje prenošenja kulturnog nasleđa u jednom društvu bez obzira na princip njegove stratifikacije i, prema tome, na to da se izjednačavanje šansi ne realizuje samim činom ukidanja privatnog vlasništva sredsta-

va za proizvodnju ni željom za demokratizacijom kulture. Dalje oni napominju da bi bilo pogrešno meriti stepen demokratičnosti jednog socijalističkog i jednog kapitalističkog društva nejednakostima školskih šansi koje pružaju ta društva, jer nejednakost po školi i po kulturi, ugledu i moći nemaju isti značaj ni iste funkcije u ta dva tipa društva. U socijalističkom društvu nejednake mogućnosti školovanja su uglavnom rezultat kulturnog nasleđstva prenesenog iz prošlosti, dok kapitalističko društvo poznaje druge principe prenošenja nejednakih mogućnosti.

Autori dalje razmatraju mogućnost uporedivosti statističkih podataka i mogućnosti njihovog tumačenja i ukazuju da se ta tumačenja ne mogu izvoditi nezavisno od konteksta datog društva. Na primer, stopa neuspeha na fakultetima u Engleskoj (14%) ili u Francuskoj i Americi (40%) ne pokazuje niži kvalitet nastave ni manju sposobnost studenata, nego je posledica, s jedne strane, veće ili manje strogosti prema prijemu i, s druge strane, tradicije i navika datog društva. Isto tako ma koliko nizak stepen feminizacije školstva u arapskim zemljama predstavlja revolucionarni preokret, dok visoki stepen u Francuskoj i Italiji nema toga tumačenja. U Francuskoj visok stepen školovanja devojaka nije direktno posledica uključivanja žena u društveni život, nego je samo drugi, luksuzniji oblik tradicije. Ovaj primer školovanja arapskih žena predstavlja svakako revolucionarni preokret, ali ne i njihovo uključivanje u društveni život, niti njihovu stvarnu emancipaciju.

Za potvrdu autorovog stava, da se statistički podaci ne mogu tumačiti bez konteksta, bolje bi poslužio primer sličnog stepena školovanja žena u socijalističkim i kapitalističkim društvima, gde to ima različite uzroke. Visoko učešće devojaka u školama i na studijama u socijalističkom društvu je posledica privrednog napretka i aktivnog uključivanja žena u sve vidove dru-

¹⁾ Pierre Bourdieu — J. C. Passeron, La Comparabilité des systèmes d'enseignement.

štenog života, dok to, kako autori navode, nije slučaj u kapitalističkim društvima. Zatim, oni raspravljaju pitanje planiranja, sistema i vrsta škola, odnosno planiranja potreba, koje, po njihovom mišljenju, za kratki period može biti prilično realno, ali ne i za duže vreme. Suzanne Ferge iznosi stanje kulture i nastave u Mađarskoj od 1937—1965. godine.²⁾ Interesantno je u njenom radu posmatranje uticaja prihoda i društvenih grupa na kulturne potrebe. Ona statistički potvrđuje da visina prihoda ima relativno slab uticaj na korišćenje kulturnih vrednosti. Razlike koje postoje u prihodima znatno su manje od razlika u kulturnim potrebama. Suprotno ovome, pripadnost različitim grupama ima značajan uticaj.

Istraživanja u Grčkoj daju slične rezultate (kada je u pitanju pripadnost grupi (klasi)). Jeanne Lambiri-Dimaki³⁾ iznosi da je povlašćenost viših klasa u pogledu školovanja izrazita. Najviše klase, koje čine najminimalniji deo satnovništva, imaju više studenata nego sve ostale klase zajedno. Pol je isto važan činitelj i on je značajan i u najvišim klasama (na 1.000 sinova 926 su studenti fakulteta, dok je taj odnos kod devojaka znatno manji, od njih se samo polovina upisuje na fakultete). Pripadnost grupi, odnosno klasi, kada su u pitanju kapitalističke zemlje, ne može se odvojiti od materijalnog bogatstva, te se može smatrati da je u ovim zemljama materijalno bogatstvo značajan faktor u školovanju. To, uostalom, dokazuje i rad Antonija Linaresa, „Razvoj škole i ideologije u Španiji“⁴⁾, gde na jednom mestu iznosi da je još do 1957. godine upis u škole za inženjere bio zabranjen svima onima čiji roditelji nisu imali vrlo visoke prihode. Stav najvećeg broja inženjera može se objasniti

²⁾ S. Ferge, La Démocratisation de la culture et de l'enseignement en Hongrie.

³⁾ I. L. Dimaki, Les Chances d'accès à l'enseignement en Grèce.

⁴⁾ Antonio Linares, L'Évolution de l'école et les idéologies scolaire en Espagne.

baš njihovim poreklom, kao i privilegijama koje iz njega proizilaze. Autor se koristi zvaničnim statističkim podacima iako u njih nema naročito poverenja, jer je 1965. godine direktor statističkog zavoda morao dati otkaz pošto mu je zabranjeno da iznosi podatke o indeksima cena koji se nisu slagali sa predviđanjima državnog plana.

Situaciju u našoj zemlji daju Mirko Martić i Rudi Supek u članku o strukturi nastave i društvenim kategorijama u Jugoslaviji⁵⁾. Oni naglašavaju da mehanizam kulturnog nasleđa, i u socijalističkom društvu, utiče na mogućnost školovanja. Tako su deca viših slojeva (nemanuelnih radnika i slobodnih profesija) zastupljenija u gimnazijama i na fakultetima od dece seljaka i radnika. Socijalno poreklo utiče i na vrstu studija. Deca radnika i seljaka češće izabiru tehničke profesije, dok su mnogo manje zastupljena na filozofskom i arhitektonskom fakultetu (rezultati sa Zagrebačkog univerziteta).

Vrlo su interesantne dve studije koje pokazuju stanje u arapskim zemljama.⁶⁾ Andre Miquel iznosi osnovne probleme koji se javljaju u vezi sa osavremenjivanjem školstva i koji potiču, u osnovi, iz velikog uticaja islama na stanovništvo arapskih zemalja. Uticaj religije i tradicije na školstvo pominje se i u drugim zemljama. U Španiji je celokupno školstvo pod vrlo velikim uticajem i kontrolom crkve, a veliki broj srednjih škola je pod direktnom upravom crkvenih vlasti. Osnovni problemi su u tome što se novi zahtevi modernog školstva — orijentacija u pravcu nauka i tehnika — spotiču o običaje klasične arapske nastave i o tradicionalno društvo. Klasično arapsko obrazovanje, koje potiče još iz srednjeg veka, deli znanja na konkretna i profana (ma'rifa), u koja se uključuje i nauka u

⁵⁾ Mirko Martić — Ante Fijamengo, Structures de l'enseignement et catégories sociales en Yougoslavie.

⁶⁾ André Miquel, Continuité et changement dans les pays arabes; Abdelmalek Sayad, Bilinguisme et éducation en Algérie.

našem današnjem smislu, i na uzvišena spekulativna i teorijska (ilm) koja se mogu izražavati samo na arapskom jeziku.

Dalji problem je izražavanje, tj. jezička unifikacija. Postavlja se pitanje koji arapski jezik. Klasični odgovor pristalicama arapskog jedinstva za koje arapski dijalekti predstavljaju posledicu kolonizma. Ovo pitanje ima praktični značaj, jer jedini živi jezik jesu dijalekti, dok je klasični samo literaran i naučni, odsečen od masa.

Posebno pitanje u arapskim zemljama predstavlja bilingvizam, koji je naročito izražen u Alžiru, i o kome raspravlja Abdelmalek Sayad u članku „Bilingvizam i obrazovanje u Alžiru“. Jezička situacija je posebno složena jer postoji prvo nekoliko lokalnih govora (govorni arapski, berberski), zatim književni arapski, koji je malo rasprostranjen i koji se malo upotrebljava, i, kao treći, francuski koji se nametnuo, prihvatio i široko rasprostranio. Učestalost upotrebe francuskog i arapskog u različitim grupama je ilustrovana u nekoliko primera: seljak, 32 godine, u tri rečenice upotrebio je četiri nepravilne francuske reči. Dve žene iz jednog kolonizovanog sela u razgovoru upotrebljavaju približno polovinu francuskih, a polovinu arapskih reči. Mladi službenik iz grada Alžira upotrebljava samo odломke arapskih rečenica u francuskom tekstu. Na kraju se iznose podaci o stanju školstva i o velikim teškoćama u školskom prostoru i nastavnicima, tako da je 1962/63. školske godine trebalo da pođe u školu 806.000 dece, od čega je 600.000 moralo biti odbijeno. Angažovanjem i polustručnih učitelja predviđeno je za 1966/67. školsku godinu 1.400.000 učenika, a pri tome još je 100.000 ostalo neobuhvaćeno.

Pored navedenog, u ovoj zbirci se nalaze i dva članka jugoslovenskih autora. Vrlo interesantan je prilog Ante Fijamenga⁷⁾ o obrazovanju i iz-

boru bračnog druga i članak Pavla Novosela⁸⁾ o školskim savetima. Ante Fijamengo ističe da, iako je većina bračnoga kod nas homogena u pogledu nacionalnosti bračnog druga, veliki značaj nacionalnosti pridaje se samo u seoskoj sredini. Intelektualci, a naročito omladina, smatraju to sekundarnim i nevažnim faktorom. Iste pravilnosti važe i za religiju a, nasuprot tome, kao važniji uslov smatra se jednakost po obrazovanju. Anketa na Sarajevskom univerzitetu pokazala je da se najveći broj studenata i studentkinja odlučuje za bračnog druga sa istim obrazovanjem. Više obrazovanje bračnog druga žele studentkinje u 27%, a studenti u samo 1,2% slučajeva, dok se za bračnog druga sa nižim obrazovanjem izjašnjava 18,4% studenata i 0,3% studentkinja.

Ovu zbirku studija završavaju Robert Castel i Jean Claud Passeron zaključnim člankom o kulturnim razlikama u politici školstva. Oni daju objektivnu analizu na osnovu radova iz ovog zbornika kao i radova s navedenih savetovanja, koji nisu ovde objavljeni. Naročitu pažnju posvećuju problemu razvoja i demokratizacije u socijalističkim zemljama (Jugoslaviji i Mađarskoj), ističući ozbiljne uspehe i napore učinjene u tom pravcu. Smatraju da iskustva socijalističkih zemalja obogaćuju i proširuju sociologiju kulture i obrazovanja.

Ovaj zbornik radova, sa uvodnim i zaključnim studijama, svakako predstavlja interesantan pokušaj sistematskog i planskog proučavanja pitanja sociologije kulture i obrazovanja na međunarodnom planu, i značajan doprinos u pravcu razjašnjavanja izvesnih dilema i postavljanja novih problema.

radmila mikašinović

⁷⁾ Ante Fijamengo, L'Instruction et le choix du conjoint.

⁸⁾ Pavle Novosel, Le Comité d'école un organ démocratique d'intégration de l'école à la collectivité locale.

KLASE U MODERNOM DRUŠTVU*

Autor knjige „Klase u modernom društvu“, T. Bottomor, poznat je našoj stručnoj i naučnoj javnosti kao autor više zapaženih radova, naročito po svom teorijskom pristupu savremenim društvima u knjizi „Elita i društvo“, koja je nedavno prevedena i kod nas. S obzirom na to da je studija o kojoj je ovde reč, jedna od najnovijih, smatramo da je korisno upoznati čitaoca s njom, jer se na taj način pruža mogućnost za kontinuirano praćenje njegovog stvaralaštva, a time i prilika za celovitu ocenu autorovih postignuća.

Polazna tačka njegovog razmišljanja je transformacija savremenih društava, naročito za poslednjih 20 godina, koja je zahvatila sva društva, bez obzira na njihov stepen ekonomskog i društvenog razvoja u početnom momentu. S obzirom na ove sveobuhvatne promene, nije bez osnova pitanje koliko je klasna struktura savremenih društava izgubila od svog ranijeg značaja osnovne determinante društvenog života, i kakve promene su se desile u ovoj oblasti uopšte? Ovako postavljen cilj zahteva suočavanje različitih teorijskih orijentacija u proučavanju klasne strukture društva i njihovo temeljno preispitivanje da bi se u svetlosti tekućih promena u svetu ispitala njihova relevantnost.

Pošto je autor u ovom razmatranju obuhvatio niz momenata, neke dublje i studioznije, a neke površnije i samo uzgred, smatramo da je potrebno da se prikaz ograniči na nekoliko osnovnih pitanja koja čine okosnicu čitavog rada. Po našem mišljenju, to su sledeća pitanja:

1. Kakva je priroda modernih društvenih klasa i kakve promene se dešavaju u strukturi savremenih društava?

2. Koje su sličnosti i razlike između struktura socijalističkih i kapitalističkih zemalja, a koje nastaju kao rezultat delovanja nekih univerzalnih činilaca u današnjim društvima?

3. Pitanje odnosa klasnog i političkog momenta u modernim klasama i, s tim u vezi, stanje klasnog konflikta u savremenim društvima.

Odbacujući ekstremno funkcionalističku interpretaciju, koja u društvenoj slojevitosti vidi izraz nejednakosti između ljudi u bio-fiziološkim i psihičkim sposobnostima i osobinama, Bottomor smatra da je klasnu strukturu društva bolje posmatrati u sledećim momentima:

a) posedovanje svojine, što omogućava da svaki pojedinac zadrži izvesnu društvenu poziciju određenu njegovim rođenjem, a ne njegovim sposobnostima;

b) klasne grupe su isključivo ekonomske grupe, za razliku od ranijih strukturnih grupa — kasta i staleža;

c) iz toga sledi da su granice između klasa manje striktno i precizno određene i da postoji niz vrlo teško odredljivih „srednjih slojeva“;

d) pripadnost pojedinim klasama je mnogo nestabilnija nego u slučaju prethodnih grupacija. Individue su više podložne kretanju naniže i naviše na hijerarhijskoj lestvicar-

Nesumnjivo da je ovakvo s se gledavanje klasne strukture vrlo blisko Marksovom tuu mačenju karaktera ovih odonosa. Pri tom autor, svestan mnogih zabluda koje prate Marksovo shvatanje, insistira da se ono ne shvati kao vulgarizmi ekonomizam, ističući Marksov zahtev da se istorija uvek posmatra kao istorija čoveka, gde je čovek istovremeno i subjekt i objekt kretanja. Međutim, Marksovom shvatanju strukture društva upućuju se vrlo različiti prigovori, manje ili više argumentovani. Dosledan svojoj nameri da objekti-

*) T. B. Bottomore: *Classes in modern society*, Pantheon Books, New York, 1966.

vno preispita sve dileme koje postoje u teorijskoj misli oko ovog problema, autor polemizuje sa nekoliko prigovora koji osporavaju tačnost i relevantnost Marksovih teorijskih stavova, polazeći od postojeće situacije u kapitalističkim društvima. Za naše razmatranje izdvojićemo samo dva, koja nam se čine bitna, kako sa stanovišta važenja Marksove teorije danas, tako i sa stanovišta dalje interpretacije samog autora.

Prvi prigovor osporava Marksovu hipotezu o sve većoj i snažnijoj klasnoj polarizaciji koja će uslediti sa razvojem kapitalizma; drugi, pak, negira tezu o sve jačoj revolucionarnoj svesti radničke klase koja će se razvijati kroz permanentan konflikt sa buržoazijom sve do uništenja kapitalizma kao društvenog sistema. Pri tom se neodrživost Marksovih stavova argumentuje sledećim činjenicama:

1. Produktivnost moderne industrije dovodi do povećanja životnog standarda radničke klase, što utiče na smanjivanje jaza i ublažavanje konflikta sa buržoazijom time što dovodi do slabljenja revolucionarne svesti radničke klase.

2. Pojava „nove srednje klase” kao posledica nove tehnologije takođe deluje u pravcu umanjivanja suprotnosti između dveju klasa, nasuprot Marksovom predviđanju da će u budućnosti srednje klase sasvim iščeznuti.

Botomor nije spreman da se složi sa teoretičarima koji prihvataju validnost prvog dokaza. Istina je da se može govoriti o povećanju životnog standarda radničke klase i da se njen sadašnji materijalni položaj nikako ne može porediti sa onim u Marksovo doba. Industrijski razvoj i veća produkcija i ovdje su uneli velike promene, ali te promene ni u kom slučaju nisu takve jačine da mogu da dovedu do izjednačavanja i brisanja klasnih razlika kako to misli Lipset. Promene u standardu radničke klase došle su, pre

svoga, kao rezultat razvoja niza društvenih službi čiji je cilj obezbeđivanje normalnih društvenih uslova egzistencije radnika i njihovih porodica, kao što su: zdravstveno i penzijsko osiguranje, lekarska zaštita i nega, prosvetne ustanove itd. Mogućnost korišćenja ovih usluga je ono što prvenstveno utiče na promenu statusa radnika, koji na taj način postaju konsumenti opšte-društvenih dobara. Međutim, iza ovih promena ne stoji i promena u raspodeli nacionalnog dohotka u korist radničke klase, kako to iznose teoretičari koji se pozivaju na ove činjenice. Drugo je pitanje koliko se ovo poboljšanje životnih uslova reflektuje na svest radnika o pripadnosti određenoj klasi. Ovde se srećemo sa argumentima o opadanju revolucionarnosti radničke klase, o njenoj težnji da se identifikuje sa buržoazijom, sa tzv. tezom o „poburžoaciji” radničke klase. Koliko su ova mišljenja tačna i odgovaraju stvarnom stanju i kakav stav zauzima autor prema njima izložićemo u vezi sa trećim pitanjem.

U pogledu prihvatanja drugog argumenta Botomor ispoljava manje rezervi, bar što se tiče prihvatanja činjenice postojanja „nove srednje klase”, mada sa druge strane nije spreman da njene posledice na klasnu strukturu suviše optimistički tumači, što je slučaj sa nekim teoretičarima. Postoji opšte prihvaćeno mišljenje prema kome se pojava „nove srednje klase” tumači velikim izmenama u tehnološkom procesu proizvodnje, s jedne strane, i centralizacijom upravljanja i rukovođenja društvom, s druge, što stvara veliku potrebu za razvojem tercijarnih delatnosti i zapošljavanjem administrativnog i stručnog osoblja. Postavlja se pitanje kako deluje javljanje novog sloja na dotadašnju društvenu strukturu? Botomor smatra da to nesumnjivo utiče na ublažavanje oštrog rasepa između osnovnih klasa time što pojačana mobilnost na hijerarhijskoj lestvici, pa samim tim i osnovne klase postaju jedna

drugoj bliže i pristupačnije. Međutim, mnogo značajniji moment, po autorovom mišljenju, koji proizlazi iz stvaranja ovog sloja, je unošenje novog elementa diferenciranja u društvu — ugleda ili prestiža — koji se uglavnom bazira na razlikama u postignutom stepenu obrazovanja i vrsti zanimanja kojom se pojedinac bavi. Hijerarhija po veličini ugleda, koja je osnovna determinanta za diferenciranje pripadnika ovog sloja, umnogome podseća na diferenciranje karakteristično za prekapitalistička društva. Ova nova hijerarhija u strukturi savremenih društava dovodi do temeljne izmene predstave o društvenoj hijerarhiji koja se sada sagledava kao „kontinuum više ili manje jasno definisanih statusnih pozicija, određenih nizom faktora, a ne samo privatnom svojinom“. Ovakva koncepcija društvene strukture je nespojiva sa Marksovom idejom dveju klasa između kojih postoji nepomirljiv sukob. Naprotiv, između pojedinih statusnih grupa odlučujući su odnosi takmičenja i suparništva, a nikako oni sukoba i antagonizma. Ove nove tendencije strukturiranja daju za pravo Veberu, koji je u društvu video tri dimenzije stratifikacije: ekonomsku (klasnu), statusnu i političku. U određenim periodima razvoja svaka od ovih dimenzija postaje dominantna i odlučujuća za strukturiranje društva.

Na osnovu prethodnog izlaganja može se, ali samo implicitno, zaključiti da je autor više sklon da da prednost Veberovoj koncepciji strukture i da promenu u strukturiranju tumači, pre svega, kao prelazak sa dominacije ekonomskog, odnosno klasnog diferenciranja na statusno i političko, naročito ističući značaj ove poslednje, koja dovodi do polarizacije na elitu i masu. Međutim, ne može se zanemariti ni činjenica da autor ne negira postojanje podele na bazi posedovanja svojine i njene posledice na odnose u društvu. Iz tog razloga u stavu autora dominira neodlučnost i kolebanje da se opredeli između

dva tumačenja strukture, zbog čega osnovno pitanje: kakva je priroda modernih klasa, koji su njeni bitni konstitutivni elementi — ostaje bez odgovora. Autor nas stavlja pred dilemu: ili da smatramo da pored klasne podele zasnovane na posedovanju privatne svojine, kao posledica novih kretanja, dolazi do novih podela na bazi ugleda: ili posedovanja političke moći, pri čemu sve tri dimenzije diferenciranja ravnopravno egzistiraju jedna pored druge, ili da klasna podela društva i klase kao određen oblik strukturiranja društva iščezavaju i gube na značaju u poređenju sa novim oblicima statusnog diferenciranja, pa samim tim i pojam klase sa svojim korelativima postaje neupotrebljiv za moderna društva.

Na početku je rečeno da autor polazi od izvesnih činilaca, pre svega, od industrijalizacije i s njom povezanih pojava koje izazivaju promene u postojećim strukturama, dovodeći do njihove unifikacije.

Ovi univerzalni činioци po obimu svog dejstva izazivaju manje ili više slične posledice u strukturi i kapitalističkih i socijalističkih društava. Po značaju i posledicama za budući razvoj izdvaja se pojava sve snažnije polarizacije društva na moćnu elitu koja ima svu političku moć i vlast u svojim rukama i na masu ostalog stanovništva koju u svim važnijim pitanjima vodi ova elita. Ne želeći da dublje ulazimo u sadržaj rasprava koje vode oko pojma elite i njegove korisnosti za proučavanje društvene strukture uopšte, ova autorova teza navodi na misao da je cela studija, u stvari, bila usmerena na proveravanje važenja sopstvene teorije elite, a naročito u konfrontaciji sa Marksovom teorijom klase. Svakako da bi se autorov pristup mogao oceniti kao površan i jednostran ako se ne bi ukazalo i na razlike koje postoje između ovih društvenih sistema.

Osnovna razlika između njih je u karakteru postojećih eli-

ta, tj. u posledicama koje elite proizvode u celokupnom društveno-političkom uređenju pojedinih zemalja. Tako autor dolazi do tradicionalne sheme o zapadnim društvima, koja imaju razvijen demokratski sistem, jer elita u ovim društvima dozvoljava postojanje opozicije, i istočnim, socijalističkim, u kojima karakter elite na vlasti ne dozvoljava demokratski razvoj ovih zemalja. Izuzetak je jugoslovenski sistem, što autor detaljnije ne obrazlaže, već samo konstatuje u fusnoti. U ovom momentu nije potrebno naglašavati koliko ovakav stav i celokupno razmatranje ovog pitanja izgleda površno, ne naučno i neobjektivno.

Interesantno je da autor uzima u obzir i razlike koje postoje između ovih društava u pogledu izvora dohotka i konstatuje da razlike u bogatstvu ne dovode do diferenciranja u socijalističkim društvima, kao što je to slučaj u kapitalističkim, ali se ovoj razlici daje drugorazredan značaj. Postojanje srednje klase u kapitalističkim zemljama koja crpe svoj dohodak uglavnom na bazi rada, a s druge strane postojanje izvesnih privilegovanih slojeva u socijalističkim zemljama (misli se, pre svega na stručnjake) čini da se razlike u ovom pogledu ublažuju i da dolazi do odstupanja i na jednoj i na drugoj strani u pogledu kriterija na osnovu kojih se vrši raspodela materijalnih dobara.

Sa prethodnim razmatranjem o sličnosti i razlikama u strukturi i političkom uređenju ovih društava neposredno je u vezi pitanje odnosa klasnog i političkog momenta i pitanje konflikata u savremenim društvima. I ovde autor polazi od Marksovog shvatanja pojma „vladajuće klase“, koji sadrži jedno bitno određenje — posedovanje političke moći i vlasti. U tom smislu klasna podela se kod Marksa izražava kao podela vlasti, a klasni konflikt ima, pre svega, značenje političkog konflikta, borbe za vlast. Postavlja se pitanje koliko su ove pretpostavke adekvatne i relevantne za savre-

menu konstelaciju odnosa u kapitalističkim društvima? Koliko buržoazija zaista poseduje vlast i koliko je proletarijat zaista revolucionaran u težnji da joj oduzme tu moć? Po autorovom mišljenju, u o-

vom pogledu su se desile značajne promene od vremena kada je Marks živeo, a pre svega kao posledica razvoja političke demokratije, centralizacije upravljanja i jačanja državne moći i promene u odnosima između klasa. Promena se zapaža utoliko što se ni za današnju buržoaziju ne može reći da je vladajuća klasa u Marksovom smislu, niti je radnička klasa u toj meri revolucionarna da želi oružjem da osvoji vlast. U svakom slučaju, obostrane promene utiču na ublažavanje klasnog konflikta koji ni približno nije sličan onome u Marksovo vreme. U ovom momentu čini nam se neophodno da upozorimo da autor dalje uopšte ne obrazlaže svoj stav o iščezavanju buržoazije kao vladajuće klase u Marksovom smislu. On se zadovoljava da ukaže na promenu u stavu i ponašanju buržoazije koja se više ne obračunava na brutalan način sa svojim protivnikom. Ali da li je to dovoljno da bi se tvrdilo da ona nije više vladajuća klasa?

U daljem razmatranju, autora, pre svega, interesuje pozicija radničke klase i njeno ponašanje. Kakve su se promene desile u pogledu ciljeva radničke klase; postoji li kod radnika svest o pripadnosti svojoj klasi, ili je, pak, reč o jednoj potpunoj transformaciji u kojoj radnička klasa doživljava identifikaciju sa celim društvom i prihvata standarde i vrednosti buržoazije, te se na taj način potpuno odriče svojih revolucionarnih ciljeva, a samim tim u društvu iščezava svaki konflikt.

U nekim zapadnim naučnim krugovima vrlo je popularna teza o „poburžoaciji“ radničke klase, do čega dolazi usled povećanja standarda radnika. Botomor, međutim, pokazuje punu kritičnost prema prihvatanju takve teze, smatrajući

da viši životni standard nije uticao na promenu svesti radničke klase, tj. na njenu svest o pripadnosti svojoj klasi i, prema tome, na postojanje snažne svesti o razlikama koje ih dele od ostalih slojeva u društvu. Ovakva mišljenja se pokazuju kao potpuno neistinita i nedokazana ako se posmatra celovita situacija radnika, dakle, ne samo njegov materijalni položaj i stepen konsumacije potrošnih dobara. U prilog ovom svom stavu autor iznosi rezultate empirijskog istraživanja koje je Serž Male sproveo u Francuskoj. Ispitivan je položaj radnika u proizvodnji i potrošnji i konstatovan svojstven dualitet položaja radnika. U potrošnji, u sferi van fabričkih hala, radnik se oseća kao ravnopravan član društva, „građanin” kome su dostupna sva prava i dobra društvene zajednice čiji je član. Naprotiv, u proizvodnji, u fabrici, on i te kako oseća svoju neravnopravnost, potčinjenost, svoje ograničene moći, koje mu daju minimum prava i mogućnosti u odnosu na ostale grupe. Nemogućnost izlaza iz ove subordinirane sfere i pored posedovanja demokratskih prava izaziva temeljnu preorijentaciju u ciljevima radničke klase. Polazeći od svog potčinjenog odnosa u sferi rada, radnička klasa napušta revolucionarne ideje, odbacuje veru u mogućnost izmene svog društvenog položaja i odnosa koji je dovode u potčinjenu poziciju. Javlja se nepoverenje u smisao kolektivnih akcija, napuštanje kolektivnih ciljeva, a okretanje ka individualnim ciljevima i problemima, pre svega, ka porodici i privatnom životu. Ova promena u ciljevima radničke klase, u njenoj orijentaciji navodi izvesne teoretičare da pored pojma „nove srednje klase” uvide i pojam „nove radničke klase”.

Međutim, ovakvo ponašanje radničke klase nikako ne znači da je došao „kraj ideologije”, da je nastupilo vreme beskonfliktnih društava, u kojima je postignuta egalizacija odnosa na bazi pravednog diferenciranja. Iako proces in-

dustrijalizacije dovodi do izjednačavanja ili, bar, ublažavanja razlika u materijalnoj sferi između pripadnika različitih klasa, u savremenim društvima postoji niz novih oblika nejednakosti. Ako je radnička klasa dobila time što je po nekim osnovnim elementima životnog standarda približno izjednačena sa drugim klasama, mada je i to veliko pitanje, ako je dobila pravnu i političku jednakost, ona je ipak i dalje potčinjena u sferi proizvodnje, fundamentalnoj društvenoj sferi. Zatim, ne treba zaboraviti ni ostale oblike nejednakosti koje rađa rapinarna industrijalizacija: nejednakost između nacija i država i podela na razvijene i nerazvijene, nejednakosti u podeli političke moći i diferenciranja na elitu i masu, nejednakosti između pojedinih profesija, naročito između stručnjaka i nestručnjaka itd. Sve ove situacije predstavljaju manje-više stalan, potencijalni izvor novih konflikata u savremenim društvima.

Ovi momenti usmeravaju autora na zaključak da je teza o nestajanju konflikta u savremenim društvima proizvodljna i netačna; konflikt dobija druge oblike i druge nosioce, ali ostaje prisutan. Što se tiče radničke klase i njene političke uloge u ovoj konstelaciji odnosa, zaključak studije je da bez obzira na transformacije koje je doživela ona i dalje ima karakter nezavisne sile u političkom životu koja teži radikalnoj promeni društvene strukture, jer samo na taj način može da ukine dvostrukost svog položaja.

Greška mnogih studija koje se bave ovim pitanjima je u tome što one pružaju istorijsku perspektivu samo na relaciji prošlost—sadašnjost, a zatim staju, posmatrajući sadašnjost kao večnost. Potrebno je ići do kraja pa sadašnjost posmatrati u relaciji prema budućnosti. Iz te perspektive današnje stanje relativnog mira i apatije radničke klase pokazuje se kao slika datog trenutka, koja će se već u sledećem momentu promeniti zahvaljujući klicama

novog koje u sebi nosi sama današnjica.

Kada se daje opšta ocena ovakvog pokušaja, s obzirom na teškoće koje ga prate u današnjoj situaciji, treba veću pažnju obratiti na one elemente koji predstavljaju izvestan doprinos, bilo da je reč o novom sagledavanju problematike, ili pak samo o podsticajima za razmišljanja u novim pravcima, a manje promašajima i propustima koje je normalno očekivati u ovakvim radovima. To, naravno, ne znači da na te propuste ne treba i ukazati i kritički se na njih osvrnuti.

Osnovno pitanje koje je autor postavio u pogledu prirode modernih društvenih klasa čini se da je najmanje srećno rešeno. Na ovo smo ukazali još u toku izlaganja sadržaja studije, te smatramo da nije potrebno opet se na to vraćati. Međutim, baš u vezi s tim treba ukazati na dosta ozbiljan propust što autor nije uzeo u obzir literaturu koja o ovim pitanjima postoji u socijalističkim zemljama, gde ima dosta kritičkih pokušaja da se nađe prihvatljiv spoj sa shvatanjima zapadnih teoretičara. Ovo je trebalo utoliko pre učiniti jer autor razmatra konkretne promene u strukturama socijalističkih zemalja, što se ne može učiniti bez jednog makar i najpovršnijeg uvida u podatke i empirijske studije koje o ovom problemu postoje u tim zemljama. Iz tog razloga se može oceniti kao potpuno neopravdan i nenaučan postupak da se samo na tričetiri stranice razmatraju promene u strukturama socijalističkih zemalja, pri čemu se isključivo posmatra razvoj u Sovjetskom Savezu, a kao jedina promena ističe privilegovan položaj stručnjaka. Ostali slojevi i grupe nisu ni najpovršnije razmatrani, mada i među njima postoje znatne promene, čak i značajnije nego što je ona u statusu stručnjaka. To ipak nije smetalo autoru da ad hoc donese zaključak da se u ovim društvima dešavaju promene slične onim na Zapadu, naime, polaziracija na elitu i masu. Ma

koliko elitističkim teorijama idu u prilog neke činjenice i podaci iz niza empirijskih studija, potpuno je neopravdano bez temeljnog ispitivanja njihovog značenja i tačnosti donositi zaključak o osnovnoj podeli i karakteru strukture savremenih društava, naročito ako se ima u vidu sva raznolikost društveno-političkih sistema i među kapitalističkim i među socijalističkim zemljama. Na taj način autor izražava prećutnu saglasnost s onim mišljenjima koja smatraju da je Marksova teorija prevaziđena u današnjoj konstelaciji odnosa i da odnosi ekonomske eksploatacije između klasa predstavljaju drugorazrednu karakteristiku modernih struktura. Sa ovakvim mišljenjima ne možemo se nikako složiti, jer ako Marksova teorija u nekim užitim delovima zaista zahteva nov pristup, u svojoj osnovi ona ostaje tačna, bar što se tiče kapitalističkih društava i njihove klasne podele na bazi posedovanja svojine.

Takođe, mislimo da ne treba isticati površnost i činjeničku nedokazanost tvrdnje da je osnovna razlika između socijalističkih i kapitalističkih društava u tome da li imaju ili nemaju organizovanu opoziciju. Ako i ima neke tačnosti u takvom mišljenju (mada se nikako ne može govoriti da je to primarna razlika), ono je suviše neargumentovano i nenaučno izneto da bi se o njemu nešto drugo moglo reći, osim da je posredno dosta poznat ideološki stav. Mada ovakav stav autora izaziva donekle čuđenje, s obzirom na visok nivo njegove analize i argumentacije u drugim delovima studije, s druge strane ovo samo pokazuje koliko je teško suprotstaviti se ideološkim zabludama čak i kada je reč o pokušajima sa naučnim pretenzijama. Očigledno da se ideološki normativni u mišljenju u nekim pitanjima snažnije održavaju i deluju, a u drugima manje. O tome upravo svedoči ova knjiga, u kojoj, pored izvanrednih kritičkih opaski, srećemo početničke promašaje. U tom smislu knjiga daje po-

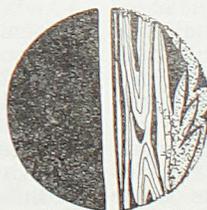
voda ne samo za razmišljanje o problemima društvene strukture, već i o ulozi širih idejnih i ideoloških činilaca u naučnom stvaralaštvu i načinu njihovog delovanja.

Ali, kao što smo naglasili na početku, ocena ne bi bila potpuna, a ni tačna, kada bismo se zadržali samo na sumiranju propusta. Vrednost knjige je upravo u njenom doprinosu da se neke pojave sagledavaju u novoj svetlosti, u činjenici da je izvršena konfrontacija disparatnih shvaćanja i teorija, u onom novom što je pružila na osnovu te konfrontacije ili jednostavno naznačila kao sledeći korak u razmišljanju. U tom smislu treba istaći razmatranja u trećem delu knjige koja su neosporno vrlo plodna i podsticajna. Iz ovih razmatranja treba izdvojiti nekoliko postavki: o dvostrukom položaju radničke klase koji rezultira u konflikt nove vrste, o povlačenju konflikta u sferu industrije, što odgovara Darendorfovoj tezi, koju autor ne prihvata u celini, o stvaranju konflikata između profesionalnih grupa sa nastanjem srednje klase i njenim diferenciranjem, o nastajanju konflikta između stručnjaka i radnika na bazi sve veće uloge umnog rada, zatim tezu da organizacija i upravljanje društvom, dakle, sfera politike, zahtevaju sve više angažovanje u ime svih

slojeva i klasa bez posredovanja klasnih interesa. Ova razmišljanja trebalo bi, svakako, da budu podstrek marksističkim misliocima da elastičnije i stvaralačkije pridu daljoj razradi marksističke teorije.

Kao poseban moment treba istaći zapažanje o prihvatanju nacionalizma kao vrednosti od strane radničke klase, što dovodi do ublažavanja njene revolucionarne svesti i umanjuje njen aktivitet na međunarodnom planu, nasuprot Marksovoj tezi o njenom internacionalizmu. Momenat nacionalne svesti umnogome otežava, danas, rad radničkih partija i njihovo jedinstvenije angažovanje za progresivno rešenje nekih pitanja od značaja za celo čovečanstvo. Ovo pitanje postaje još akutnije i složenije, s obzirom na javljanje novih nacija u kojima radnička klasa tek počinje da se stvara. Ceo ovaj kompleks pitanja je vrlo slabo razmatran u marksističkoj teoriji i literaturi, možemo reći da je gotovo potpuno zanemaren, zbog čega se dešava niz propusta u konkretnoj politici radničkih partija. U tom smislu zapažanja Botomora o ovom problemu i stavu radnika prema pitanju nacija zaslužuju dalju svestraniju i dublju razradu od strane marksističkih mislilaca.

anđelka zečević

**ANALI PRAVNOG
FAKULTETA
U BEOGRADU**
br. 1/1968.

DR MEHMED BEGOVIĆ: O rudarskim dažbinama u Srbiji u XV i XVI veku; **dr VELIMIR VASIĆ:** Politika opozivanja individualnih proizvođača na selu i razvoj poljoprivrede u Jugoslaviji; **dr BOŽIDAR JELČIĆ:** Poreski sistem i njegova primjena; **dr DRAGOLJUB KAVRAN:** „Samoupravljanje i rukovođenje — neki organizacioni vidovi funkcije rukovođenja“; **dr ZIVORAD MAJSTOROVIĆ:** Samoupravljanje i kvalifikaciona struktura; **dr IVAN MAK-SIMOVIC:** Neki problemi odnosa političke ekonomije i ekonomskih empirijskih istraživanja; **dr VLADIMIR MURKO:** Međunarodne finansije sa međunarodnim finansijskim pravom; **dr MIROSLAV PETROVIĆ:** Prilog razmatranju finansijskih odnosa između društveno-političkih zajednica u našem društveno-političkom sistemu; **dr BRANKO SABLJIĆ:** Upotreba pojma integracije u teorijskim analizama međunarodnih ekonomskih odnosa; **dr VLADETA STANKOVIĆ:** Oblici mobilnosti slobodnih novčanih sredstava

privrednih organizacija; **EDITA STOJIC-IMAMOVIC:** Kejns i njegovi prethodnici o fiskalnoj politici; **dr LJUBICA SKARA:** Društvene promjenjive, njihovo identifikovanje i merenje.

**ARHIV ZA PRAVNE
I DRUŠTVENE NAUKE**
br. 2/1968.

Dr JOSIP GLOBEVNIK: Savezno opšte zakonodavstvo i neki njegovi problemi; **dr PANTA MARINA:** Prilog diskusiji o problemima pravosuđa; **JOVO CRNOGORCEVIC:** Sudska zaštita osnovnih ustavnih prava — član 20. Zakona o upravnim sporovima; **Prilagodlog teza za unapređenje pravosudnih sistema;** **dr MIRKO PEROVIC:** Pravosuđe i kako ga reorganizovati; **ANDREJ GRAHOR:** Jedan pogled na probleme našeg pravosuđa; **VICENTIJJE PETKOVIĆ:** Povodom reforme pravosudnog sistema; **dr VUKO GOZ-ZE-GUSETIĆ:** Vojni sudovi i unapređenje pravosudnog sistema; **STJEPAN POTOCKI:** Neke teze za reformu prekršajnog prava; **dr MIHAJLO M. ACIMOVIC:** Reorganizacija

pravosuđa i advokatura; dr ALEKSANDAR HRISTOV: Društveno-politički osnovi nastanka i razvoja ideje makedonske džavnosti (1893-1912); dr JELENA DANILOVIĆ: Novi portugalski Građanski zakonik; i dr.

DELO

br. 5/1968.

Kao uvodni članak u ovom broju „Delo” prenosi tekst SERŽA DUBROVSKOG „Psihoanaliza teme”, Već duže vremena psihoanaliza je kao metod za razumevanje tema dela — subjekta postala privlačna za književne kritičare. „Ako izvesna afektivna tema daje koherentnost delu — piše Dubrovski — ne predstavlja li onda psihoanaliza, pre svega, razumevanje afektivnosti? A ako je tema, onakva kako smo je definisali, način na koji jedan čovek doživljava svoj osnovni odnos sa svetom i sa drugim, kojim se umetničko delo genetički konstituiše, nije li onda poziv psihoanalize upravo u tome da objašnjava način na koji jedan čovek tematski doživljava svoju egzistenciju kao osoben odnos sa tim Drugima koji dominiraju našim životom — Roditeljima, i sa čulnim odlikama stvari, otkrivenim u njihovom neposrednom značenju? Prema tome, nepotrebno je objašnjavati kako se ostvaruje dodir između kritičkog istraživanja i psihoanalitičkog istraživanja; neobjašnjivo bi bilo to da se ta istraživanja ne dodiruju.

Međutim, treba priznati da su prvi rezultati književne kritike koja se oslanja na psihoanalizu bili mršavi. ... Psihoanalitičko ispitivanje jednog književnog dela ne može predstavljati prostu primenu kliničke psihoanalize na književnost. Velika zasluga Šarla Morona je u tome što je potpuno shvatio tu činjenicu i što je iz nje izvukao sve nužne metodološke konsekvence. Osnovni zadatak kritike jeste u tome da osvetljava dela i naš dodir sa njima čini bogatijim i širim. Književno delo ostaje apsolutna polazna tačka i krajnji cilj. Za kritičara

(ne kažem za istoričara ili sociologa) Rasin je u Rasinovim tragedijama, iako njihovo puno razumevanje neizbežno zahteva da se otkrije veza između njih i njihovog tvorca, pisac uvek ostaje na drugom mestu, a delo na prvom. Ima dela čiji je pisac nepoznat, pisac bez poznatog dela ne postoji. Iskušenje koje podleže klinička psihoanaliza sastoji se u tome da se dela posmatraju kao simptomima ili indikacije jednog konflikta čije je pravo poprište ne delo, već pišev život. Tako ona zapada, samo u prefinjenijem vidu, u onu osnovnu pogrešku koju smo u prethodnim poglavljima osuđivali kod vatrenih pristalica istorijske erudicije: ono što smo tada rekli i ovde važi: Osobena realnost samoga teksta iščezava. Andromaha je bila glumica la Dipark, a Orest Rasin; Hamlet će sada biti Šekspirov Edipov kompleks. Odnos emanacije ostaje nepromenjen; jedino je njegova složenost drukčija utoliko što ona pretpostavlja postojanje izvesnog broja tragova i jednog koda koji omogućava njihovo dešifriranje. Po Moronovom mišljenju, reč je, naprotiv, o tome da se tekstovi najpre shvate i ocene kao tekstovi, a književnost kao književnost, a ne kao zbir kliničkih znakova. Prema tome, psihokritika je, pre svega, metod objašnjavanja teksta, jedna tehnika čitanja: ređanjem raznih odlomaka, kao što se radi sa fotografijama, otkrivaju se stalne asocijacije i spletovi slika; u drugoj fazi istraživanja pratiće se kroz čitavo delo izmene u strukturi otkrivenim pomoću prve operacije. Organizovane, opsesivne metafore' na kraju konstituišu jedan lični mit' kroz koji se izražava piševa nesvesna ličnost i kojim se objašnjavaju ne samo strukture već i dinamika njegovog dela. Međutim, pošto svaka nauka zahteva proveravanje, biće potrebno da se rezultati koji su dobijeni na taj način analizom dela provere tako što će se uporediti sa piševim životom. Biografija će pružiti objektivnu potvrdu smisla koji je kritika otkrila. Duboko jedinstvo dela i pisca

i središni princip koji pretpostavlja savremeno istraživanje pomenuti su u samom naslovu knjige Šarla Morona: Nesvesno u Rasinovom delu i životu. „Gospod sve obuhvata rukama ogromnim svojim” — tako glasi jedan Vinjijev stih. Ovde je Gospod Nesvesno, jedina realnost koja obuhvata dvostruku tajnu stvaraoča i dela koje je on stvorio.”

KULTURNI ŽIVOT

br. 1—2/1968.

U ovom broju časopis donosi autorizovani tekst diskusije koja se vodila na Savetovanju o međurepubličkoj kulturnoj saradnji, održanom u Beogradu 8. februara 1968. godine. U diskusiji su učestvovali predstavnici svih republika. U svom tekstu STOJAN TOMIĆ iz Sarajeva rekao je o pitanju odnosa saradnje između nacija i republika u oblasti kulture sledeće: „Evo šta mislim kad ističem dimenzije integracije i saradnje. U svakoj, pa i našoj strukturi, zapažamo ove procese: procese diferencijacije pod uticajem društvene podjele rada. Ovaj proces razara postojeće cjeline (na primjer, stare patrijarhalne, religiozne, zatvorene, regionalne, nacionalne, državne); stvaraju se novi samostalni djelovi postojećih cjelina, sa posebnim kulturama, stavovima, vrednostima. Proces diferencijacije otvara, može da otvara dva nova procesa: proces dezintegracije i proces integracije, što zavisi od mnogih faktora. Kakve su socijalne posledice procesa diferencijacije, dezintegracije i integracije u regionalnim i nacionalnim kulturama? Šta je tu pozitivno, a šta negativno? Na ovo pitanje može se odgovoriti samo ako naučno proučimo ove složene procese. Procesi diferencijacije, dezintegracije i integracije su složeni i otežani. Da je to tako, pokazaću jednim primjerom iz drugih oblasti, iz privrede.

Jugoslavija se zalaže da integriše privredu. Međutim, tu postoje regionalni limiti, granice. Znae kakva je situacija?

Jedan vid integracionih procesa u privredi jedva prelazi republičke granice. Prema nekim podacima iz štampe svega 1,2 odsto procesa integracije odnosi se na integracije preduzeća između republika. Preko 80 odsto integracionih procesa locirani su u okviru granica opština a desetak i nešto više procenata posmatranih integracionih procesa odvijaju se između opština, u okviru republike. Ako je tako, da kažem u bazi, u privredi, pitamo se kakva je onda kulturna socijalna sila koja će, recimo, da ignoriše ovu činjenicu i da distribuira svoje integracione procese između nacija i republika u većem obimu od privrede. Ja mislim da je teško tako nešto očekivati od kulture iako ona može i nekad treba da ide ispred baze, ispred privrede.

Zna se zašto integracioni procesi ne mogu da pređu opštinske granice, a još teže republičke, i zna se ko te procese sabija u uže okvire. Sistem raspodjele dohotka destimuliše neke vidove integracije. I ne samo sistem raspodjele. Ali za kulturnu sferu je veoma važno da vidimo kako te situacije iz privrede utiču na ovu oblast i kakve su tendencije. Bojim se da su nekad još jače tendencije zatvaranja regionalnih i nacionalnih zajednica ne samo u fundamentalnoj oblasti, u oblasti privrede, nego i u oblasti kulture. Bilo bi dobro pogledati, odnosno istražiti, ove procese i odnose, pa tek o njima donositi zaključke.

Sledeći problem o kome želim nešto da kažem je — odnos kulture i politike, odnosno kulturne politike. Nešto je drugačiji problem odnos između politike i, na primjer, tehnike, zato što je tehnika egzaktna nauka i ponaša se po principu egzaktnosti, a politika ima drugi princip ponašanja — princip svrsishodnosti, volje, kako kaže Marks.

Međutim, mi se ovde nalazimo u posebnoj situaciji i posmatramo odnos između dve sfere — između kulture i politike — a obe sfere se, po mom mišljenju, ponašaju po prin-

cipu svrsishodnosti, po principu volje, a ne, ili rijetko, po principu egzaktnosti. Marks je govorio da je osnovni princip ponašanja politike volja, ali mi znamo da politika vrlo lako može da preraste u samovolju. Bojim se da imamo dosta posebne, parcijalne, grupne volje i samovolje u oblasti kulturne politike, a malo društvene volje, prije svega volje radničke klase. Meni nije jasno šta će nam republički, odnosno regionalni udžbenici engleskog jezika, matematike, fizike, hemije? Jasno mi je zašto nam, recimo, trebaju različiti udžbenici istorije, književnosti sa izvjesnim nijansama.

Pitamo se: može li kultura da zasniva svoje ponašanje na nešto egzaktnijim principima? ... Naša kultura, mislim na neke studije i kritike, ponaša se samo na nivou vrednosnih sudova. Neki svoju nacionalnu i regionalnu kulturu visoko vrednuju, a samim tim često nisko vrednuju kulture drugih, nastojeći da obezbede, umesto odnosa saradnje, odnose dominacije. A pre vrednosnih sudova morali bismo saznati i razmišljati na nivou indikativnih sudova, pre bismo morali znati, recimo, šta je stvarno kultura, a šta nije kultura, da li je jedno djelo zaista umjetničko ili nije. Dakle, i ovdje nedostaje naučnih studija."

NAŠE TEME

br. 3/1968.

Aktuelna pitanja obrazovanja (uvodnik); ANTE JOSIPOVIĆ: Deetatizacija obrazovanja; ALOJZ ROZMARIC: Društveno-ekonomski smisao i funkcija obrazovanja; MIRKO BOLFEK: Mogućnosti i prevladavanja nejednakih uvjeta obrazovanja; JAKOV SIROTKOVIĆ: Nekoliko napomena uz Teze zakona o finansijskim sredstvima za obrazovanje i odgoj; ANTUN KRAJNOVIĆ: Organizirane društvene snage u ostvarivanju novog sistema financiranja odgoja i obrazovanja; ZLATKO JURKOVIĆ:

Mreža obrazovnih ustanova na II stupnju; NADA NOVOSSEL: Financiranje obrazovanja u nekim zemljama članicama OECD; bibliografija članaka, knjiga i internih izvještaja o financiranju i ekonomici obrazovanja; VLADIMIR JAKOVLJEVIĆ: Hipi-pokret savremene omladine; i dr.

MIRKO BOLFEK: Mogućnosti prevladavanja nejednakih uvjeta obrazovanja.

Na osnovu tabelarnog pregleda socijalne strukture učenika i studenata, odnosno, mogućnosti obrazovanja omladine u nerazvijenim i razvijenim područjima, autoru nije teško da zaključiti da se kod nas obrazovanje u određenoj meri "...još uvijek javlja kao socijalno-ekonomska ili teritorijalna privilegija, što protivrudeći principu distribucije obrazovnih mogućnosti prema sposobnostima. Jasno je da, dok među pojedincima postoje razlike u njihovim prihodima i kulturi života, apsolutna jednakost omladine u startu prema obrazovanju nije moguća."

Međutim, mogućnosti za korekciju obrazovnog sistema, iako nužne, objektivno su ograničene. „Od toga polaze i Teze zakona o finansijskim sredstvima za obrazovanje i odgoj, što ih je priredila posebna komisija Sabora SR Hrvatske. One sadrže osnovnu društvenu koncepciju koja u jednoj dužoj perspektivi rješava i problem negativne selekcije, a izražava se u zahtjevu za samoupravnom kontrolom neposrednog proizvođača nad viškom rada koji služi kao materijalna baza obrazovne djelatnosti... Zanimljivo je međutim, da ove iste Teze sadržavaju i tezu o jednom instrumentu (popularno nazvanim školarina), kojim bi se osiguravala i osobna participacija učenika u troškovima školovanja (makar i kao iznimka), a što je logična konsekvencija ranije obrazložene centralne ideje Teza. Ova teza izazvala je brojne diskusije ili, bolje rečeno, vrlo odlučnu kritiku i diskusija o njoj nije završena, iako izgleda kao da se radi o nesporazumu s o-

nima koji iako prihvataju centralnu ideju Teza, ne prihvaćaju ovu tezu. Kritika ove teze (teze 6) mora se najprije objasniti nedopustivim primjerima pojedinih škola koje danas kao uvjet za upis učenika traže upisnine koje došiju i više desetaka hiljada dinara. Zastupnici teze o participaciji kažu, međutim, da školarine u tom smislu ne bi bilo u predloženom sistemu financiranja, već se radi o dobrovoljno izglasanim doprinosima roditelja, zasnovanih, pored ostalog, i na imovinskom cenzusu.

Pojava školarina u sadašnjem sistemu obrazovanja je objektivna pojava koju nije nitko zakonski inaugurirao, dapače, ona se javila i održava se usprkos, najblaže rečeno, zakonske praznine na tom području. Prema tome, ona se ne može zakonom riješiti, jer će postojati i dalje pod ovim ili onim imenom sve do trenutka dok se ne uklone njeni objektivni uzroci. No jedna takva pojava zahtijeva svoju analizu i kvalifikaciju u odnosu prema određenim svjesnim ciljevima društva... Zahtjev pojedinih škola da roditelji uplate novčane doprinose za školovanje vlastite djece proizišao je iz materijalne situacije u kojoj su se one našle, budući da sredstvima dobivenim iz društvenih izvora nisu mogle pokriti ni minimalne troškove obrazovnog rada. Škole su, dakle, bile prisiljene da se odluče na takav korak. S druge strane, roditelji su to prihvatili, jer su zainteresirani za školovanje svoje djece. Pred njih se postavlja dilema: platiti ili ne upisati dijete u školu. To je bio smisao dobrovoljne odluke roditelja. Kada, međutim, pogledamo gdje su locirane škole koje su uvele upisninu, ili koje su to škole koje su ih uvele, vidjet ćemo da je uglavnom riječ o školama II stupnja u manje razvijenim područjima (koja imaju niže materijalne mogućnosti nego što su to potrebe za školovanje njihove djece), a u razvijenijim centrima upisnine su uvele škole konjunkturnih zanimanja. Stoga je lako sagledati da sadašnje

školarine dalje uvećavaju nejednakost omladine pred vratima obrazovanja.

Unesimo sad u ovu situaciju imovinski cenzus, tzv. pravilo da porodice sa većim osobnim dohotkom plaćaju više, a one s manjim manje za školovanje svoje djece. Šta dobivamo? Da li će sve vrste škola na svim područjima trebati istu količinu dopunskih sredstava koje bi trebalo da se popunjavaju iz osobnih dohodaka roditelja, ili će se te potrebe diferencirati prema konkretnom materijalnom položaju škole? Očigledno ovo drugo. Šta onda znači imovinski cenzus među školama od kojih jednoj treba prosječno 20.000 dopunskih sredstava po učeniku, drugoj 100.000, a trećoj ništa?

Kada, prema tome, insistirama na striktno društvenom karakteru izvora financiranja obrazovanja, koji se formiraju putem samoupravne kontrole udruženih radnika kao društvenim viškom rada, onda taj zahtjev ne počiva na apstraktnom humanističkom principu socijalne pravde, nego to činimo zato jer je jedino tim putem moguće prevladati sve postojeće disproporcije i apsurdne sadašnjeg sistema obrazovanja, obrazovanje kao potrošnju i njegove klasne ostatke, pa tako i nejednake uvjete obrazovanja. Jedino tim putem moguće je prevladati suprotnost između obrazovnih potreba i mogućnosti, suprotnost između interesa građanina-roditelja i građanina-proizvođača, suprotnosti između želja i mogućnosti za obrazovanje."

POGLEDI br. 1—2/1968.

MITO HADŽI-VASILEV: Terijski aspekti društvenog položaja kulture u socijalizmu; KIRO HADŽI-VASILEV: Međunacionalni odnosi i razvoj kulture u samoupravnom društvu; DUŠKO POPOVSKI: Odlučno raskidanje sa etatizmom; DIMITAR DIMITROV: Vrednosna dimenzija kulture i kulturna politika; ANATOLI

DAMJANOVSKI: Neki aspekti funkcije obrazovanja u savremenoj kulturi; PETAR SIRILOV: O nesvodljivosti kulture na stepen mediokritetske svesti; dr HRISTO ANDONOV — POLJANSKI: Oko pitanja nenaučnog tumačenja makedonske istorije i problema „san-Stefanske“ Bugarske; dr ALEKSANDAR HRISTOV: Suština jednog prigovora; dr BLAŽE RISTOVSKI: Prilog proučavanju pojave i razvika makedonskog naroda; MIHAJLO APOSTOLSKI: Povodom 25-godišnjice formiranja KPM; dr TODOR DŽUNOV: Međunarodna zaštita nacionalnih manjina; DIMITAR MIRČEV: Još reč-dve o satiri; dr BLAGA PETROSKA: Sociološke preokupacije u Rumuniji; JORDAN RADEVSKI: Omladina u savremenom društvu; i dr.

PRAKSA

br. 2/1968.

VESELIN ĐURANOVIĆ: O nekim pitanjima crnogorske kulture danas; dr SLAVKO MILOSAVLJEVIĆ: Skica teorijskih problema političkog sistema Jugoslavije; KRSTO KILIBARDA: Odgovornost i kontrola u uslovima samoupravljanja; ČASLAV STRAHINIĆ: O pojedinim implikacijama radne jedinice u kontekstu udruženog rada; MATIJA NOVOSEL: Mogućnosti amaterizma danas; SVE TOZAR DURUTOVIĆ: Borba mišljenja ili vježba 'inteligencije'; PRVOSLAV RALIĆ: Inteligencija između iluzije i revolucionarne samosvesti o sebi; DUŠKO VUČEKOVIĆ: Preduzeća i modernizacija; MILOŠ MILOŠEVIĆ: Arhivi i arhivska građa u Crnoj Gori; i dr.

VESELIN ĐURANOVIĆ: O nekim pitanjima crnogorske kulture danas. Ovaj članak je autorizovano izlaganje Veselina Đuranovića na Simpozijumu u crnogorskoj nacionalnoj kulturi i putevima njenog daljeg razvoja. Namera autora je da istakne značaj kritičkog, naučnog, objektivnog istraživanja istorijske prošlosti

i tradicije, pri čemu se ne treba „... zanostiti iluzijama da se to može bilo kakvim naučnim putem ostvariti. Ali ono što mora biti... polazna tačka i što je od najveće važnosti za razvoj naučne misli u oblasti istoriografije i književno-istorijske esejistike jeste zahtjev da se u tom radu odoli malograđanskom, romantičarskom zanosu i nacionalizmu, te da se ne pravi nacionalni kapital i stvaraju nacionalni mitovi od onoga što ne čini stvarnu borbu crnogorskog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje, što ne čini njegovu stvarnu kulturnu istoriju.

Nesumnjivo je da u okviru razmatranja individualnosti crnogorske kulture i kritičkog proučavanja prošlosti, kao i svih kulturnih dostignuća i vrijednosti koji čine dio našeg nacionalnog bića, jedno od najosjetljivijih područja, po mom mišljenju — piše Đuranović — predstavlja pitanje odnosa crnogorske i srpske kulture, o čemu je jedan broj drugova direktno diskutovao. Posmatrano i sa političko-ideološkog i sa kulturnog stovišta, na ovom području su izvori ne malog broja spornih ocjena i suprotnih gledišta, različitih interpretacija, kontradiktornih dokazivanja, rasprava i sl., u okviru čega nalaze pogodno tlo određeni nesporazumi u međunacionalnim odnosima a svoju idejnu hranu i nacionalizam na obje strane. Složenost i osjetljivost tih odnosa ima svoju realnu osnovu. Ona je, po mom mišljenju, potvrđena i u diskusiji na ovom simpozijumu raspravom o dilemi: da li nacionalna kultura ili osoben nacionalni izraz, da li nacionalna individualnost ili dvo-nacionalnost kulture.

Epoha konstituisanja nacija, koja traje sve do danas, u našim jugoslovenskim uslovima dala je nove društvene zakonitosti i osobnosti u razvoju crnogorskog naroda. Nastale i nadovezane na neke ranije geopolitičke specifičnosti u razvoju crnogorskog naroda (prije svega, osobnosti u procesu društveno-ekonomskog razvoja, kao i veoma du-

ga državna samostalnost sa svim unutrašnjim i spoljnim odnosima koji proizilaze iz te istorijske kategorije), u uslovima sve razvijenijih robnovčanih odnosa na jednoj, i u procesu borbe protiv politike nacionalnog ugnjetavanja i potlačenosti od strane vladajuće velikosrpske buržoazije, na drugoj strani — te osobenosti su se sve više transformisale u obilježje individualnosti crnogorskog naroda. U novoj, savremenoj epohi formiranja nacija zajednički imenitelji iz ranijih istorijskih epoha — etničke, jezičke i druge prirode — nijesu više mogli ili nijesu bili dovoljni da autentično izraze novostvoreno stanje, na njima se, dakle, nije moglo i ne može ostat. Ono što je zajedničko u vidu istovjetnosti ili sličnosti nije više bilo jedino (što ne znači umanjivanje a još manje negiranje vrijednosti tih imenitelja), jer su osobenosti u razvoju narasle i kvantitativno i kvalitativno, pa su ti novi kvaliteti, dobijajući punije nacionalne sadržaje, sve više postajali mjera za identifikovanje odnosa između srpskog i crnogorskog naroda.

Složenost tih odnosa i njihova prenapregnuta osjetljivost vidljivo se ispoljavaju u pitanju koje se i danas veoma često postavlja i koje još doživljava najrazličitije interpretacije: čiji je Njegoš? Da li je on srpski ili crnogorski pjesnik, da li je i srpski i crnogorski? Da li njegovo tretiranje kao srpskog pjesnika znači manifestaciju velikosrpskog nacionalizma, da li opet njegov tretman kao crnogorskog pjesnika predstavlja izraz političkog, a ne naučnog prilaza? Pitanje se postavlja ne u apstraktnom, već u najkonkretnijem praktičnom političkom i idejnom vidu. Jer, ako ga neki antologičari svrstavaju kao crnogorskog — što je samo egzemplarno — onda se sa jedne strane javlja reagovanje u vidu pitanja: šta je to sad, otkuda crnogorska varijanta književnosti? Ako ga, pak, antologičari svrstavaju kao srpskog pjesnika — što je uobičajeno — onda se na drugoj strani temperatura po-

diže do polemisanja, kao da se radi o okorjelim šovinistima. Razumije se, ovo u takvim uslovima ne može da ostane na tlu istorijsko-estetskih rasprava, već logično dobija najpotpuniju političku sadržinu. Odgovori na postavljena pitanja su različiti, ali veoma nesigurni, ili uslovnici, sa ogradama, ili se uopšte ne daju. A to ne može da zadovolji nauku, a u politici, po mom mišljenju, dovodi do brojnih implikacija."

PRAXIS br. 3/1968.

Ovaj broj „Praxisa” izašao je u neuobičajeno malom obimu. S tim u vezi Redakcija časopisa dala je obrazloženje čitaocima u uvodniku pod naslovom „Uz najnovije ‚financijske teškoće’ Praxisa” u kome se, između ostalog, kaže:

„Suočeni s neposrednom nemogućnošću daljnjeg objavljivanja časopisa, kao i sa zahtjevom da hitno podmirimo dugovanja, obratili smo se nizu drugova kojima bi njihove funkcije omogućile da dadu inicijativu za traženje izlaza iz te situacije. Međutim, ni ova akcija nije dosad urodila plodom. Stoga se prirodno nameće pitanje, nije li riječ o svjesnom i planiranom pokušaju da se onemoguću daljnje izlaženje Praxisa.

Po našem mišljenju, onemogućenje Praxisa bilo bi težak udarac stvaralačkom marksizmu i humanističkom socijalizmu u svjetskim razmjerama. Zato smo odlučili da učinimo sve što je u našoj moći da se Praxis spasi. Razmatrajući mogućnost da se makar i privremeno produži život časopisu, došli smo na ideju da broj 3 za 1968. objavimo u izuzetno smanjenom opsegu. Tiskara je pristala na taj prijedlog pod uvjetom da broj u tom opsegu odmah po objavljivanju platimo, a mi smo bili u mogućnosti da prihvatimo taj uvjet u prvom redu zahvaljujući pomoći studenata Filozofskog fakulteta

u Zagrebu koji su u toku posljednjih mjesec dana prikupili oko dvije stotine novih pretplata za časopis.

Izlazeći pred čitaoce u ova-ko drastično reduciranom opsegu, izražavamo nadu da će se uskoro naći rješenje za finansijske teškoće u kojima se časopis nalazi, te da će svi priloziloz koji su bili pripremljeni za ovaj broj, a napose oni na temu 'Nacionalno, internacionalno i univerzalno', moći da izađu u broju 4 za 1968. godinu. Bila bi svakako zloslutna simbolika ako bi daljnje izlaženje Praxisa bilo onemogućeno upravo uoči broja posvećenog spomenutoj temi. U svakom slučaju, pa i u slučaju da daljnje izlaženje Praxisa bude onemogućeno, njegovi urednici i suradnici i dalje će se dosljedno boriti za stvaralački marksizam i za humanistički socijalizam."

PREGLED

br. 4/1968.

STEFAN MORAVSKI: Nacrt sistema kriterijuma ocjene; dr STJEPAN LOVRENOVIĆ: Zanatstvo u okvirima turizma; SMILJA TARTALJA: Antropologija i njeno mesto u sistemu nauka; VLADIMIR PREMEC: Komentar Marxovih teza o Feuerbachu; MILOJE PETROVIĆ: Filozofsko-antropološke dimenzije Marksovog poimanja vremena; ISAK DOJČER: O izraelsko-arapskom ratu; i dr.

PROBLEMI

JANEZ JEROVSEK: Mehaniizam kontrole u različitim tipovima organizacija. "... Ko ima u organizacijama kontrolnu funkciju i ko je objekt i ko subjekt kontrole zavisi od toga na kakav način su grupe strukturisane u pogledu uticaja i vlasti. U demokratski strukturisanoj grupi nosilac kontrole je u najvećoj meri članstvo, u autokratskoj strukturi, rukovodstvo, a u poli-

arhičnoj strukturi imaju svi hijerarhijski nosioci približno jednaku kontrolu. U autokratskoj strukturi ima moć nagradivanja, pre svega, rukovodstvo, u demokratskoj članstvo, u poliarhičnoj svi nosioci u približno jednakoj meri. Veoma verovatno je da će u demokratskoj strukturi na razlike, nastale između stavova, prvo reagovati članstvo, a u autokratskoj prvo rukovodstvo..."

"... Pojedinac u svojoj ulozi nije kontrolisan samo od organizacije u okviru koje sprovodi svoju ulogu, već i od širih društvenih sistema. Neke organizacije su formalno ili neformalno u podređenom odnosu prema drugim organizacijama ili širim društvenim sistemima. Uloge u takvim "podređenim" organizacijama su neformalno definisane od širih socijalnih sistema. Uloga pojedinca je, dakle, u formalno ili neformalno podređenoj organizaciji predmet kontrole sa dve strane:

1. od organizacije u kojoj pojedinac zauzima određen položaj i ima tom položaju odgovarajuću ulogu;

2. od širih društvenih sistema; možemo da kažemo da je ponašanje pojedinaca u svakoj organizaciji određeno i kontrolisano u velikoj meri prema onim normama koje važe u širem društvenom sistemu..."

DUŠAN PIRJEVEC: Pitanje o humanizmu. "... Osnovni pojam koji opredeljuje sve drugo jeste: subjekt svoje akcije. Suština čoveka je za humanizam i u humanizmu razotkrivena i sakrivena u formulaciji: subjekt svoje akcije. Centralna reč je, dakle, subjekt, kome s jedne strane pripada akcija, sa kojom tek stvarno stupa u istoriju i stiče i čuva svoju istoričnost, a s druge strane mu pripada sloboda, jer takav subjekt ne može biti objekt tuđe akcije ili manipulacije. U humanizmu je čovek slobodan i aktivan subjekt — i priznati treba da nam se danas takvo opredeljenje čini veoma

PROLOG

br. 1/1968.

prirodno, logično i nedvosmisleno, jer stalno ponavljamo da čovek treba da bude aktivan i slobodan subjekt a ne pasivan i mrtav objekt. Humanizam je, dakle, presudno vezan za subjekt i zato možemo da ga nazovemo subjektivizmom. Humanizam kao društveno-istorijsko događanje jeste događanje subjektivizma, aktivizma i slobode....”

„... Ako je smisao čovekovog bitisanja: biti subjekt i ako će se mase zbog stalnih intervencija kritičke svesti pre ili kasnije podići na nivo ove kritičke svesti i ako će tako postati pravi subjekt, onda je stvarno očigledno da je čovek — subjekt postavljen za cilj i smisao celokupnog istorijskog događanja, ali istovremeno se ipak postavlja i sledeće pitanje: ko može da mi potvrdi da je to stvarno pravi cilj? Ko može da mi garantuje i ko može da me ubedi da je stvarno najpametnije ako za cilj istorije i smisao svog bitisanja prihvatim baš to što jeste i što mi pruža čovek-subjekt: Gde da nađem 1968. godine odgovor na to pitanje? Na pitanje, kome stvarno možemo da pripišemo presudni značaj, može da mi odgovori samo subjekt na svom privilegovanom mestu, jer ovaj subjekt nije samo kritička i heretička svest, već često i istina sutrašnjeg dana. Ali pi tom, svakako, nastaje sledeća teškoća: naime, ako ovom subjektu neću da verujem i ako mu se suprotstavim sa stvarno radikalnom sumnjom i pitanjem, shvatiće samo to da sam ja ona folklorna i haotična svest, ili će moje radikalno problematizovanje proglašiti za posledicu moje sklonosti da u potpunosti „ozbiljnim i stvarnim” zapisima odjednom dozvolim sebi lakrdijaške i vragolaste parade reči i uzgred svome protivniku stavim ludački šešir i onda se sam kikoćem svojoj dosetki, zbog čega će sve moje ispitivanje moći da se reducira na moj poseban hobi koje se naziva „privatizacija institucija”. Ne, treba da se popravim: sve to neće da učini, to je, naime, već učinio i tako dokazao da čovek-subjekt ništa ne može da mi pomogne u tom radikalnom pitanju...”

Zašto istupamo? DARKO GAŠPAROVIĆ: Mogućnost kritičkog angažmana u suvremenoj hrvatskoj drami; MIRO MEĐIMOREC: Studentsko kazalište — što i kako; STJEPAN MILETIĆ (1868—1908); dr NIKOLA BATUŠIĆ: Kazališne kritike Stjepana Miletića; dr BRANKO GAVELLA: Neke misli oko najnovije krize zagrebačke drame; Kazalište samo dijeli kritičnu sudbinu naše kulture u ovom času. U raspravi sudjeluju: T. Durbešić, B. Hećimović, R. Marinković, D. Radojević, F. Šovagović, V. Zuppa i drugi.

DARKO GAŠPAROVIĆ: Mogućnost kritičkog angažmana u suvremenoj hrvatskoj drami. Predstavljajući se čitaocima svojim prvim brojem Redakcija „Prologa” donosi manifest pod naslovom „Zašto istupamo?” U tekstu manifesta stoji, između ostalog: „Pokrećući kazališni časopis „Prolog”, želimo, razumljivo, uz ostalo, ispuniti jednu neshvatljivu prazninu u zagrebačkom i hrvatskom kulturnom životu, prazninu koja se osjeća čitav niz godina i koja je tim apsurdnija uz činjenicu da je Zagreb, usprkos svemu, još uvijek jedan od najjačih i umjetnički najkvalitetnijih kazališnih centara u zemlji. Da su kazališni radnici tu prazninu i te kako osjećali, najboljim je dokazom što su u posljednjih dvadesetak godina pokretali nekoliko kazališnih časopisa, koji su, međutim, bili vrlo kratkog vijeka (tako je „Scena”, pokrenuta 1950. doživljela tek jedan broj, dok je „Teatar” živio znatno dulje, ali još uvijek nedovoljno da bi ostavio jačeg traga), ili su pak tiskani samo za uski krug teatarskih ljudi i na taj način nisu ispunjali svoju bitnu funkciju — djelovanje među kazališnom publikom, među čitateljstvom. Takav je slučaj s časopisom „Hrvatsko narodno kazalište” koji je prestao izlaziti krajem prethodne godine.

Časopis „Prolog” — želimo to odmah nedvosmisleno izjaviti

— neće biti poput ovih, on neće biti ni poput novosadske 'Scene' ili tuzlanskog 'Pozorišta', koji se baziraju na htijenju da na što višem i stručnjem estetskom nivou pruže raznorodan presjek i uvid u suvremenu kritičku i teoretsku kazališnu misao. 'Prolog' želi fundirati na konkretnim primjerima primjeniti i analizirati i potom dosljedno, pa ako bude trebalo i oštro i polemički, zastupati i braniti svoje vlastito i samovlasno stanovište u okvirima sadašnjeg trenutka zagrebačkog i hrvatskog kazališta. 'Prolog' će biti zagrebački časopis, i smatramo da će upravo tom svojom prostornom i vremen-skom omeđenošću moći izvršiti zadatke koji se pred njega postavljaju. Takvo se određenje nikako ne smije shvatiti u nekom uskom, lokalističkom smislu: ono znači samo da će 'Prolog' prvenstveno kritički reagirati na ono što je problematski prisutno u zagrebačkom kazališnom životu, što opet znači da će brižljivo pratiti i zbivanja u drugim kazališnim centrima u našoj zemlji i inozemstvu koja su problematikom koju nose zanimljiva i za naš kazališni život. Pri tome nas, dakako, zanima kritički odnos prema toj problematici, a ne recenzentsko bilježenje njenih vanjskih obilježja i manifestacija."

DARKO GAŠPAROVIĆ u svom članku o savremenoj hrvatskoj drami sa posebnom se pažnjom zaustavlja na najnovija kretanja u hrvatskoj dramaturgiji. U osvrtu na Krležu on, između ostalog, kaže:

„Možda će se nekom činiti apsurdnim zahtjev da naš dramatičar, ako želi stvarati iskrenu i pravu umjetničku riječ, mora danas biti ponovno protiv društva kao što je bio Krleža, i kao što su bili beziznimno svi koji su u ovoj književnosti i dramaturgiji nešto vrednijeg i trajnijeg stvorili. Može se postaviti tvrdnja kako su u socijalizmu sasvim drugačiji društveni, materijalni i kulturni uvjeti, da se radi o bitno različitom društvu i da, prema tome, ne postoji potreba suprotstavlja-

nja umjetnik-društvo budući da su njihovi interesi izjednačeni. No činjenica je da socijalizam, i to razumljivo demokratski, humanistički socijalizam jer o njemu je riječ i jer bi on trebao biti ideal ovoga društva nije bogom dan, već se za njega treba svakodnevno boriti i izgrađivati ga. U praksi su mnoge stvari drugačije, pa i suprotne nego u teoriji, a ta je praksa, uz lijepa i progresivna teoretska opravdanja, stajala već dosta glava, kao što se ponovno u najnovije vrijeme otkriva poslije događaja u Poljskoj i Čehoslovačkoj. Dramski pisac kao umjetnik, što znači kao homo humanus, mora, ustati protiv zakona nasilja, protiv fizičke i psihičke potuljenosti čovjeka, mora biti svojim djelom protiv društva koje je u praksi materijalni standard postavilo kao jedini cilj, a revolucionarne ideale i duhovne vrijednosti bacilo cinički u ropotarnicu. Buđenje takve drame koja otvoreno baca rukavicu društvu u lice vidim u pojavi Roksandićeve drame 'Ptice bez jata'. Roksandić je jasno i hrabro suočio dva životna stava i politička uvjerenja: Momin, koji se zasniva na oportunističkom, prihvaćanju modusa i mišljenja društva protiv kojega se u početku borio samo pod drugom maskom, cinizmu i amoralnosti u postizanju svojih ciljeva i održavanju društvenog položaja, i Rapin, koji je, najkraće rečeno, stav istinskog revolucionara. Opređenije je nedvosmisleno, a kraj drame ukazuje iza jedne prividno blage i lijepe kućne idile na kritiku društva koja nosi i te kako gorak okus. I tu, u stavu, Roksandić se našao na buntovnoj i nepomirljivoj krležijanskoj tradiciji, ali mu nedostaje ona iskričava, vehementna, neobuzdana, a ipak dramski sjajno organizirana Krležina riječ. Njegova dramska rečenica prečesto zazvuči blijedo, neizražajno i prazno. Ali velika je zasluga te drame to da je smjelim kritičkim angažmanom naznačila puteve kojima valja poći, a svojim nedostacima upozorila na stvari kojima treba obratiti posebnu pažnju. A Krleža tu svakako ostaje kamenom te-

meljcem na kojem se može mnogo naučiti i od koga treba početi graditi novu viziju hrvatske dramaturgije.”

RAZLOG

br. 54/55/56/1967.

Između ostalih priloga iz oblasti poezije, proze, osvrta na probleme umetnosti, filozofije i socijalnih odnosa, u ovom broju „Razloga” nalazi se i tekst MILANA KANGRGE „Razgovor o etici”. Tekst ima formu diskusije koja se vodi između sledećih zamišljenih ličnosti: prosečnog čoveka, moraliste, normativnog etičara, političara, sociologa i filozofa. Svaki od njih izražava svoj stav o moralnom problemu; međutim, iako na prvi pogled izražavaju različita mišljenja, iako se čini da stoje na različitim ili čak suprotnim pozicijama, svi se oni, izuzev filozofa, u stvari, u biti slažu i nalaze na istoj poziciji, samo što se služe drugim rečnikom, tj. rečnikom svojih struka. Autor teksta u licu filozofa završava diskusiju kritičkim osvrtnom na stavove ostalih kod određivanja kriterija moralnosti i ocenjivanja postupaka ljudi:

„Vi ste usmjereni na ocjenu postupaka drugih, a riječ je o vama, o vašem djelovanju, u pitanje je stavljeno vaše vlastito djelo. Moralno prosuđivanje drugih promatra djelovanje unutar danih, već uhodanih moralnih odnosa i čvrsto fiksiranih moralnih principa, i tako od čovjeka ne tražite da bude nešto drugo nego što već jest, nego da se uklopi u postojeći, u ovom slučaju moralni poredak iz kojega ste izvukli i svoje principe i svoje kriterije i svoje zahtjeve itd. Želite samo to da pojedinac bude u skladu s već uhodanim životom i trpate ga u te okvire, tako da on postaje samo objekt vaše subjektivne ocjene, koja je rezultat pukog svakidašnjeg mnijenja i zdravorazumskog prosuđivanja, isključujući sebe, da bi opet Vas sutra drugi u to uključili, i sve završava u cirkulusu licemjerstva, trača i ogovaranja. I to Vi nazi-

vate moralnim prosuđivanjem, Vašim moralom i moralnošću uopće... A ako već pitate za istinski kriterij, onda ću vam reći: to je čovjekovo djelo...

Međutim, istinsko ljudsko djelo ukida i prevladava taj promatračko-kontemplativni moralizatorski horizont. Pravo je djelo svagda prestup i prekršaj, dakle, bitno kršenje pravila igre uhodanog načina života, posvećenog vašim moralom i sankcioniranog tom vašom takozvanom moralnom ocjenom. Ono je usmjereno na zbiljsko mjenjanje postojećeg stanja, kojemu je postojeći moralni oblik adekvatan društveni i ljudski, dakle svjesni, upravo ideološki izraz i odraz. U tom kontekstu i u tom smislu nikakva etika nije moguća, a najmanje marksistička ili čak Marxova. Moralnom ocenjivanju podliježe samo onaj čin koji ne zadire u bit postojećeg društvenog stanja i načina života, nego se kreće u danom i uhodanom okviru na pretpostavkama prihvaćanja starog i udomaćenog oblika i stila života. Stoga se može kazati da je, gledano s druge strane, moralna ocjena ovdje svojevrstan pokazatelj: ukoliko je pojedinačno čovjekovo djelo bitno tangirano njome, onda je to najbolji znak da ono nije bilo usmjereno na prekoračivanje postojećega. Da mu polazna tačka i istinski ljudski poticaj nisu proizilazili iz budućega, nego mu je bitna intencija bila: smještavanje u postojećem i snalaženje u njemu. To je ono što susrećemo oko sebe na svakom koraku. Uvjetno upotrebljavajući ovo određene, može se vašim moralnim rječnikom kazati: Taj je čin sa stanovišta budućega, dakle, sa stanovišta bitne izmjene svijeta ostao nemoralan čin, premda po kodeksu uhodanoga ili tradicionalnog moraliteta, taj isti čin može biti, što je najčešće slučaj, ocjenjen kao moralan. Vidite, tu je ta granica, gdje se moralni kriterij pretvara i ima pretvoriti u ljudski kriterij, jer je ovdje riječ o revolucionarnom činu koji ukida postojeće i njegov moral. Za jedan revolucionarni čin postaje sumnjivo, ako je ocjenjen kao mora-

lan, jer se kao takav može uklopiti u postojeći moralni poredak, to znači da postojeće stanje prihvaća i priznaje kao istinski ljudski moguće. Ako je, dakle, u postojećem društvenom stanju nešto ocijenjeno kao moralno, onda se s velikom sigurnošću može zaključiti da ta ocjena proizilazi bitno iz redova i slojeva onih društvenih snaga i pojedinaca koji su žilavo zainteresirani za očuvanje status quo a u njemu su našli svoj pravi i jedini smisao i oblik života."

SAVREMENIK

br. 5/1968.

ALASDER MEKINTAJR: Sociologija i roman; MILOŠ ILIĆ: Sociologija romaneskne imaginacije; ĐERĐ LUKAČ: Istorijsko-filozofska uslovljenost i značaj romana; dr MILAN RANKOVIĆ: Roman kao društvena kritika; ALBER MEMI: Za sociologiju književnosti; PAVLE ZORIĆ: Granice sociološke kritike; i dr.

Dr MILAN RANKOVIĆ: Roman kao društvena kritika. „Jedno značajno teorijsko pitanje koje se odnosi na samu prirodu postojanja umetničkog dela — piše autor — može se učiniti preprekom za dublje shvatanje mogućnosti kritičkog delovanja umetnosti uopšte, pa i u umetnosti romana posebno. U kakvom odnosu stoje specifično estetska struktura egzistencije umetničkog dela i njegovo kritičko delovanje u društvu? Da li roman napušta ili prevazilazi svoju osobenu estetsku strukturu time što kritički deluje u društvu? Nije li društvena kritika ostvarena umetničkim delom u suštini — vid njegovo vanestetskog delovanja?

Ona varijanta marksističke teorije umetnosti koja se zasnivala na mehaničkom primenjanju teorije odraza na umetničko stvaralaštvo, nije se nalazila pred ovim pitanjem. Međutim, to nije njena prednost, već suštinski nedostatak, koji je iznutra potkopao njeno privremeno i van-teorijskim faktorima podrža-

vano važenje. Ovo pitanje za nju i nije moglo da postoji, jer je ona specifično estetsko svela na društveno-političko, a društvenu kritiku sadržanu u jednom literarnom delu posmatrala kao kritiku obavljenu kroz bilo koji drugi medijum. Svoje stavove, koji su uvek pretendovali na univerzalno važenje, ova koncepcija je nastojala da dokaže na tlu literature. Tako, na primer, iako i reči likova u romanu mogu izražavati stav autora, u okviru ove koncepcije reči tih likova posmatrane su kao eksplicirani stav autora — kad god bi se učinilo da se one mogu uklopiti u unapred pretpostavljenu i politički aktuelnu ideološku formulu. Kritika društva smatrala se akcijom umetnika prirodnom jedino u kapitalizmu, pri čemu se olako ne samo previđala, već i osporavala mogućnost da pisac isto ne samo može, već i mora da čini u socijalizmu. Tako je u okviru ove teorijske varijante praktično kompromitovano istraživanje socijalno-estetske prirode kritičkog odnosa umetnosti prema društvu. Kulturalističko i esteticističko prenaplašavanje estetske svojevrsnosti umetničkog dela, isticanje njegove potpune nezavisnosti od društvenog kretanja, takođe, mada s druge strane, otežava shvatanje suštine problema koji je predmet našeg razmatranja. Prema tom shvatanju, ako je istorija umetnosti suštinski nezavisna od istorije društva, ako se umetničko delo pojavljuje kao izraz neke svojevrsne duhovne moći koja se u njemu ne samo ispoljava, već zadovoljava i iscrpljuje, onda je svako tvrđenje da umetničko delo ima aktivni društveno kritički uticaj — obična spekulativna konstrukcija. U takvom teorijskom kontekstu se i roman pojavljuje kao zasebni, na svojevrstan način konstituisani i strukturisani svet, čija se egzistencija pojavljuje kao samodovoljna. Ono što nazivamo 'porukom', 'delovanjem', 'uticajem' — samo su naknadne i bitno vanestetske projekcije koje veštački kalelimo na delo. Roman nije pisan da kritikuje, već da omogućiti novi oblik egzistencije, u kome često možemo videti mnogo

od onoga što želimo, ali što nije dokaz da je u njemu i faktički sadržano sve što smo videli u njemu. Iako polazi od nekih realnih elemenata umetnosti, ovakvo hipostaziranje specifičnosti estetske egzistencije umetničkog dela sputava teorijsku misao o umetnosti na znatno suptilniji način nego što to čini grubo zapostavljanje te estetske specifičnosti."

SOCIJALIZAM

br. 4/1968.

NAJDAN PAŠIĆ: Kritički osvrt na različite koncepcije samoupravljanja; MILOŠ ŠAMARDŽIJA: Kamata na poslovni fond i socijalistički ekonomski odnosi; ALEKSANDAR JOVANOVIĆ: Društveni sistem i narodna odbrana; MILAN MATIĆ: Problemi i perspektive izbornog sistema; SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Društveno-političke organizacije i izbori; SERGEJ PEGAN: Izborni proces i učešće birača; MIJAT DAMJANOVIĆ: Ostvarivanje načela smenjivosti u izboru poslanika Savezne skupštine; ZDRAVKO MUNIŠIĆ: Marksistička filozofija u delu Roža Garodija; itd.

NAJDAN PAŠIĆ: Kritički osvrt na različite koncepcije samoupravljanja. U idejno-političkom životu našeg društva danas — piše Najdan Pašić — kao i u praktičnom delovanju raznih društvenih činilaca, dolazi do izražaja čitav jedan spektar shvatanja i ponašanja koja su formalno i deklarativno na idejnim pozicijama samoupravljanja, a koja su u suštini i stvarno oblici idejno-političkog i faktičkog otpora realnim procesima društvenog preobražaja na samoupravnim osnovama.

Iza šarenila konkretnih oblika u kojima se javljaju razne pseudosamoupravne koncepcije i pogledi na otvorene probleme daljeg društvenog razvoja moguće je otkriti i utvrditi neke konstantne i uvek prisutne elemente koji otkrivaju njihovu zajedničku prirodu, zajedničku stvarnu

poziciju u odnosu na samoupravljanje kao konkretno-istorijski proces.

Koncepcije samoupravljanja o kojima je ovde reč imaju dva bitna zajednička obeležja.

Prvo, samoupravljanje se posmatra i tretira odvojeno od socijalističkog preobražaja osnovnih produkcionih odnosa, od konkretnog procesa društvenog oslobađanja rada, u kome tek udruženi radnik stiče društvenu poziciju koja omogućuje njegovu transformaciju u samoupravljača. Van tog produkcionog odnosa, koji znači stvarno raspolaganje proizvodom svog udruženog rada i potencijama koje su u njemu otelovljene, nikakva sila ovozemaljska — ni država, ni partija, ni prosvetljena, humanizirana elita — ne mogu dati radniku prava i svojstva samoupravljača. Ali socijalistički produkcionni odnosi ne samo što stvaraju realne mogućnosti da se preobražaj društva na samoupravnim osnovama prenese iz sfere humanističkih maštanja u sferu istorijske realizacije nego postavljaju i konkretne, objektivno date okvire i granice u kojima se samoupravni odnosi mogu uspostaviti i kretati. U svakom trenutku i svakoj fazi svoga razvoja samoupravljanje kao princip i institucionalna forma društvene organizacije nosi nužno na sebi pečat stepena razvoja i konkretnih, istorijski uslovljenih karakteristika vladajućih produkcionih odnosa. Proizvodnja vrednosti i robnoovčani odnosi kao još uvek nužni uslovi i pretpostavke samoupravnog povezivanja proizvođača sa sredstvima za proizvodnju i raspolaganja proizvodima njihovog rada jesu faktori koji determinišu neke bitne karakteristike i unutrašnje protivrečnosti samoupravnih odnosa i u društveno-ekonomskoj i u političkoj sferi. Istrgnuto iz organskog jedinstva s novim produkcionim odnosima iz kojih se jedino može razviti, samoupravljanje gubi realnu životnu snagu i pretvara se ili u normativno-pravne šeme koje uzalud pokušavaju da se nametnu stvarnosti, ili u proizvodljne logičke konstrukcije

samozvanih „popravljča sveta“, koje ostaju beznadežno izvan života, ukoliko se ne svedu na trivijalne korekture postojećih odnosa.

Razume se, „oslobođeno“ svojstva realnog društvenog odnosa i objektivne istorijske uslovljenosti, samoupravljanje postaje vrlo pogodan predmet svakovrsnih intelektualnih spekulacija sposobnih da „zadovolje“ bilo kakve moralne zahteve i spremnih da ugrade najrazličitijim parcijalnim interesima i aspiracijama. I domaćicama, i potrošačima, i onima koji žele da igraju ulogu intelektualne elite, i onima koji više vole da drugi brine njihovu brigu — svima se može ponuditi šema samoupravnih organizacija društva kakva im najbolje odgovara!

Drugo, svim koncepcijama samoupravljanja kojima je zajedničko da, u suštini, odvajaju samoupravljanje od njegove materijalne društveno-proizvodne osnove, zajedničko je i to da ne mogu doći do adekvatnog shvatanja jedinstva društva na samoupravnim osnovama. Ili se samoupravljanje shvata kao puka atomizacija društva, razbijanje društva na veliki broj odvojenih, u sebe zatvorenih „samoupravnih“ jedinica čija se samoupravnost meri njihovom autarhičnošću, to jest stepenom izolovanosti od šire zajednice i celine samoupravnih društvenih odnosa, ili se pokušava da se jedinstvo društva organizuje uz pomoć faktora koji su sami izvan samoupravljanja i koji deluju na njega i na društvene odnose uopšte kao oblik spoljne sile i prinude. Svejedno je u suštini da li se u pomoć priziva država s njenim aparatom prinudnog regulisanja društvenih odnosa i monopolom predstavljanja opštih društvenih interesa, ili se uloga spoljašnje sile društvene integracije pripisuje etatistički shvaćenoj partiji, ili se funkcija povezivanja društvenih segmenata u jednu celinu namenjuje organima i telima (skupštinama i slično) koji i-

maju karakter bilo profesionalnog bilo „opštepolutičkog predstavnštva.“

SOCIJALNA POLITIKA br. 2—3/1968.

U okviru diskusije koja se vodi o reformi zdravstvenog osiguranja i sistema zdravstvene zaštite, ovaj broj „Socijalne politike“ donosi tekst VERE SMILJANIĆ, poslanika Socijalno-zdravstvenog vijeća, Našice. Zalažući se za stav koji je izneo Savet za vaspitanje i zaštitu dece Jugoslavije po kome se „...uvođenjem novog sistema ne sme dozvoliti da deca i omladina izgube ijedan vid i oblik zaštite koji su do sada imali“, Vera Smiljanić piše: „Pravo na kompletnu zdravstvenu zaštitu djece do 15-te godine života, po mojoj ocjeni, ne može doći u pitanje, jer je period oko 15-te godine života veoma važna razvojna dob djeteta koja sasvim sigurno ima odraza na čitav životni put budućeg čovjeka. Stoga ova zaštita ne bi smjela zavistiti od sticanja okolnosti i materijalnih mogućnosti roditelja ili radne organizacije u kojoj je roditelj zaposljen, već bi ona morala biti garantirana u okviru i u cijelosti u osnovnoj zdravstvenoj zaštiti cjelokupnog stanovništva.

Zaštitu ovog djela građana ne bismo smjeli sasvim komercijalizirati, jer svaka ušteta koja nam se sada čini veoma ozbiljnom, s obzirom na to da su troškovi ove zaštite kvantificirani s oko 334,40 miliona novih dinara, imat će sasvim sigurno veoma ozbiljne zdravstvene, obrambene, radne i druge posljedice u narednom periodu, čiju vrijednost vjerovatno sada nismo u mogućnosti procijeniti... Mislim da društvenoj zajednici kao što je naša ne može biti svejedno kakve će posljedice imati raznoliko zdravstveno osiguranje i njegov nivo, da zdravlje radnih ljudi ne može i ne smije zavistiti o trenutnom materijalnom položaju radne organizacije i o drugim okolnostima. Mislim da su u današnjim uvjetima rada i života

tolerantni različiti nivoi životnog standarda, ali da različiti standardi u zdravstvenoj zaštiti i osiguranju ne mogu biti tolerantni, jer od njih uveliko zavisi koliko će radni ljudi biti u stanju da u narednom periodu uzmu učešća u daljnjoj socijalističkoj izgradnji.

Nadalje, mislim da nam ne može biti svejedno da li će dva radna čovjeka iz dve različno materijalno stojeće organizacije nalazeci se zajedno u istoj zdravstvenoj ustanovi na liječenju od iste bolesti, biti tretirani pod jednakim uvjetima ili će onaj iz materijalno bolje stojeće organizacije imati besplatnu zdravstvenu zaštitu, a drugi će je samo zato što radi u radnoj organizaciji koja se nalazi u teškom položaju morati i pokraj sasvim sigurno težih materijalnih uvjeta, manjih osobnih dohodaka itd, u većem dijelu ili u cijelosti snositi sam. Ovakvi i slični slučajevi izazvat će sasvim sigurno dalekosežne negativne posljedice ne samo po zdravlje ljudi već i po njihov odnos prema društvu kao cjelini."

TEORIJA IN PRAKSA

br. V/1968.

RINO SIMONETI: Reforma i sadašnjost; SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Demokratizacija u SK — funkcija njegove rukovodeće uloge; VLADO VODOPIVEC: Reforma i „mitologizacija“ samoupravljanja; VIDA TOMŠIĆ: Federacija, republike, narodi, narodnosti i Veće naroda; OTA ŠIK: Osnove društvenog preporoda; MIROSLAV KUSY: Čehoslovački kalup socijalističke demokratije; MAJDA STROBL: Opet revizija Ustava? ALOJZIJ FINŽGAR: Sredstva za proizvodnju kao društvena sredstva i sredstva privredne organizacije; FRANC ŠETINC: O konceptima naših novina; BORIS MAJER: Idejni koncept moralnog vaspitanja; HELENA PUHAR: Nepovoljne okolnosti u našem moralnom vaspitanju; POLDE KEJŽAR: Moralno vaspitanje i „nepovoljne okolnosti“;

MARKO KOS: Greške u jugoslovenskom konceptu istraživačke delatnosti; JANKO PLETERSKI: Koroška provera; GOVORECI OTVORENO: F. D.: Teonija i praksa; V. T.: Jednaki među jednakima; I. J. Kreft: Novi lisenkizam? Z. R.: Da li stvarno podmetanje? RUDI RIZMAN: Još: Čutanje je zlato; M. R.: Striptiz po naređenju; Jednaki među jednakima — federacija ili asimetrija. PRIKAZI, RECENZIJE: MIHAILO POPOVIĆ: Problemi društvene strukture (Peter Klinar) R. R.: Stražilovski susret; Beleške o stranim časopisima; Bibliografija knjiga i članaka.

RINO SIMONETI: Reforma i sadašnjost. „Korisno je da s vremena na vreme proverimo svoje programe i konstatujemo šta smo postigli i gde se nalazimo. Reforma nastojanja u materijalnoj proizvodnji ne ocenjujemo samo brojnim pokazateljima, iako su oni najobjektivniji za takvu ocenu. Unutar privrede se neosporno vrši postepeno razmenjivanje materije i usmeravanje na proizvodnju za prodaju na domaćem i stranim tržištima i ne na bilo koju proizvodnju koja ostane u zalihama. Kod stabilnih cena i umerenog kolebanja vrednosti dinara oko zvanično određenog pariteta konstatujemo skromni porast proizvodnje. Izvoz polako raste, ipak uvožno-izvozni bilans ostao je neuravnotežen. Devizne rezerve ne povećavaju se tako da bi uskoro mogli preći na konvertibilni dinar. Najviše zaostaje racionalnost privređivanja i modernizacija privrede koja zbog nedostatka sredstava ne uvodi savremenu tehnologiju. ...”

„... Na svim područjima potrebna nam je ocena ostvarivanja reforme. I u privredi ova ocena treba da bude ekonomska i politička. Mislim da nije preterano predviđati da ćemo morati da korigujemo naš kurs natrag ka reformi. Treba da povećamo materijalne mogućnosti radnih organizacija i svih onih faktora koji u njegovoj infra i suprastrukturi ubrzavaju direktan privredni rast. Postepeno bi trebalo da smanjimo društve-

nu režiju i neke postavke opšte potrošnje, pri čemu je obrazovanje i istraživački rad deo naših najekonomskijih ulaganja. Trajno i svuda moraćemo preduzimati mere i savlađivati protivrečnosti u kretanju svih ekonomskih kategorija, vodeći pri tom računa da lični dohoci u društvenom produktu predstavljaju najveću masu. Ovo je bezuslovno potrebno zbog trajnog rasta privrede i stvaranja uslova za punu zaposlenost stanovništva. To su tako veliki ciljevi da s njima ne bi smeli da se igraju neefikasni i neproduktivni organizmi..."

„... Pred društvo koje se brzo razvija postavljena su nova pitanja i ocene, a svakodnevni život i socijalistička praksa zahtevaju njihovo rešavanje. Naša dužnost je da tražimo nova rešenja tamo gde su jučerašnja rešenja u praksi propala i gde produbljuju protivrečnosti, stvaraju zaplete i sprečavaju našu efikasnost. Priliku za to imaćemo kod priprema i sprovođenja republičkih kongresa i saveznog kongresa SK. Šta spada u dnevni red, izdaleka prevazilazi ova razmišljanja. Ljudi koji o tome razmišljaju već dugo navode nekoliko takvih problema. Na primer, koje motive privređivanja treba još uključiti u socijalističku tržišnu privredu; kako postići trajnu privrednu, a time postepenu punu zaposlenost; kako su iskorišćene prednosti raspoloživih produkcionih faktora; da li nam ekonomski sistem daje dugoročne i stabilne rezultate; šta znači raspodela dohotka prema živom radu i zanemarivanje svih ostalih faktora koji učestvuju u produkcionom procesu; da li od slučaja zavisna i usitnjena akumulacija može da obezbedi maksimalno mogućan razvoj nacionalnoprivredne infra i suprastrukture, da li nas sve veće razlike u nagrađivanju istog rada u oblastima koje ne zavise od nastojanja radnih organizacija, socijalno i politički razdvajaju; kakve su posledice uvođenja vulgarnog ekonomizma u javnu upravu i društvene službe; kako povećati efikasnost samoupravljanja u proizvodnim organizaci-

jama i uskladiti poslovne, ekonomske i socijalno-političke interese; kako postići viši stepen racionalnosti u upravljanju društvenim sredstvima; kakvi su prikladni oblici samouprave u radnim organizacijama koje imaju karakter monopola, koncesionarstva ili društvenih službi? Ovih pitanja ima još mnogo. Naša efikasnost zavisi od demokratiskog i stručnog pristupa njihovom razrešavanju. Želeli bismo više stvarne, a ne formalne institucionalne demokratije, jer ona nikoga ne diskvalifikuje unapred, već odabire najbolje ideje, uopštava u praksi proverena rešenja, a i odabire mere i ljude koji će to sprovesti. Tek posle takvih rasprava biće moguće ozbiljnije zakoračiti u društveno i ekonomsko uređenje i ustavnim dopunama usmeriti društveno-ekonomske tokove."

SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Demokratizacija u SK — funkcija njegove rukovodeće uloge. „... Afirmacija samoupravnog principa kao vodećeg principa društvene organizacije, kao i iz ovoga izraslo novo opredeljenje rukovodeće uloge SK, nije bilo nikakav čef ovog ili onog rukovodećeg tela, već usmerenje koje je nastalo iz istorijskih potreba za daljim demokratskim, političkim jačanjem jugoslovenskog društva i njegove revolucije. Ovo usmerenje svestrano je uzimalo u obzir iskustva drugih naroda i drugih komunističkih pokreta. Stabilizacija na osnovu afirmacije državnog načela koja je bila za kraći period u određenom smislu neizbežna, pretvorila se u svoju suprotnost onda kada je novo društvo eliminisalo najveće opasnosti po građansku restauraciju. Putevi za dalju demokratsku političku stabilizaciju izgrađivali su se na tradicijama radničkog pokreta, a pogotovu na iskustvu iz neposrednog revolucionarnog perioda; onda su radnička klasa i drugi radni slojevi pokazivali najveću meru političke participacije, maksimalnu sposobnost za socijalnu organizaciju — naravno na osnovu saznanja vlastitih istorijskih interesa, kao i njihovih kon-

kretnih i dugoročnih ciljeva. Demokratska politička stabilizacija jugoslovenskog društva nije bila sama sebi cilj, već i povod za dalji razvoj revolucije, shvaćene kao racionalizacija društvenog kretanja. Novi socijalni sistem nije smeo da se vrti u krugu između državnog načela i političkih oblika građanskog društva, već je morao odlučno stupiti u nov prostor, morao je ponaci i učvrstiti elemente novog političkog duha i organizacije, jer bi se inače sapleo i razbio na protivrečnostima o ba istorijski protekla sistema..."

"... Teorijski je moguće organizovati celokupno kretanje u okvirima respektivnog kruga — grubo rečeno — na dva načina: po jednoj jedinij liniji, pri čemu bi jedan odnos proizlazio iz drugog sve do poslednjeg zaključka, ili po dve ili više linija, kada bi se zaključci sa različitih linija dijalektički integrisali; tako bi bio poslednji zaključak, prikladan za realizaciju odnosa, dijalektička sinteza ove integracije. U toj shemi su, naravno, zanemareni procesi do kojih dolazi u okviru hijerarhijski organizovanih struktura pre konfrontacije njihovih zaključaka sa zaključcima drugih struktura. Prvi sistem daje u nekom smislu prednost hijerarhijskim odnosima između različitih delova političke organizacije. Jedna od organizacija „rada“ iz realnih procesa u radničkoj klasi (među radnim ljudima) ima bazične zaključke, a druge organizacije trebalo bi da usavršavaju ove zaključke sve do njihove realizacije. Drugi sistem daje prednost neposrednoj povezanosti svih organizacija (SKJ, samoupravnog predstavničkog, u određenoj meri i državnog sistema, društveno-političkih organizacija) sa odgovarajućim realnim kretanjem; ova povezanost treba da dovede do relativno samostalnih zaključaka koji se u procesu međusobno prožimaju i nastoje doći do nekog zajedničkog cilja. Izgleda da su racionalnost i efikasnost velike prednosti prvog sistema, ali ipak mu nedostaje element koji je od odlučujućeg znača-

ja za demokratsku političku strukturu, naime, element društvenog nadzora. Organizacija koja prihvata bazične zaključke može početi da ih kroji prema sebi umesto prema kretanju realnih društvenih težnji. Nacrt koji bi se javio kao spontana reakcija odgovarajućeg kruga drugih organizacija, bio bi suviše slab za sprečavanje takvih mogućih deformacija. Međutim, drugi sistem se eksplicitno temelji na načelu međusobnog „nadzora“ pojedinih nosilaca odluka, tj. pojedinih protagonista političkog procesa, zasnovanog na samoupravnom načelu..."

"... O političkoj funkciji relativne autonomije u delovanju svake od aktivnih političkih struktura već je bilo nešto napisano. Autonomija je osnovni element takozvane autokontrole sistema, koja je svojstvena njegovom novom duhu. Ako preventivni element nije dovoljno efikasan, to jest, ako neka od respektivnih političkih struktura ne uzima u obzir datu realnost, potreban je korektiv sa neposrednim suočenjem argumenata uz što čvršću saradnju radnih ljudi. Ipak je relativna samostalnost u novom sistemu neizbežno potrebna ne samo kao element preventive i klasičnog nadzora već i kao nužna mogućnost izražavanja različitosti, zbog različitosti pozicija svake date samoupravne strukture. Zbog različitosti pozicija može SK u kretanju nekog odnosa videti drukčije perspektive (uzimanje u obzir širih istorijskih perspektiva) nego neki samoupravni organ koji se nalazi pod pritiskom najneposrednijih zahteva, ili sindikati i Socijalistički savez, koji mogu u opštoj perspektivi pri metiti njegove konkretne oblike. Demokratsko suočenje ovih mogućih različitosti, koje imaju u kretanju zajednički imenitelj, i to isti cilj i perspektive, postaje osnova za racionalnost sistema. On je uslov za pozitivnu sintezu društvenih zadataka čije će regulisanje privući sve snage od jedne do druge etape razvoja. Relativna autonomija svake političke strukture je u okvirima novih odnosa immanentna čitavom sistemu ovih o-

dnosa. Sistemu daje pravi smisao; bez nje ne bi bilo moguće dosledno realizovati suštinu ovih odnosa: racionalni politički pokret uz maksimalno učešće radnih ljudi...”

„... Verovatno nije tajna da uži krug kadrova starog rukovodećeg tela Saveza komunista još uvek ima najviše uticaja na izbor novih ljudi u rukovodeće organe Saveza komunista. Samo po sebi je shvatljivo da će ovi kadrovi uticati na izbore uvek u skladu sa vlastitim kriterijumima; moguće je da će ovi kriterijumi sasvim odgovarati novim potrebama, pa će biti izbori novih ljudi ipak prepušteni uticaju mnogobrojnih slučajnosti, tako da mogu biti (izbori) potpuno neodgovarajući. Načelo stalnog obnavljanja rukovodstva SK, tajno glasanje u izbornim telima, veći broj kandidata itd., to su, svakako, oblici koji favorizuju takozvane objektivne kriterijume ali ovi oblici sami po sebi ne mogu obezbediti siguran uspeh. Naravno, u vezi s tim veoma teško je pronaći formulu koja će otkloniti sve probleme. Ali za polaznu tačku moguće je pokazati nekoliko glavnih orijentacija...”

FRANC ŠETINC: O konceptima naših listova. „Imati koncept znači imati zamisao o tome kakvu ulogu treba da ima, hoće da ima list, kakvo izaslanstvo predstavlja u svom narodu i u svom društvu, koje kratkoročne i dugoročne ciljeve prati svojim pisanjem. U našem socijalističkom samoupravnom društvu je veoma značajno pitanje kome služi koncept lista ili interesima radničke klase i radnih ljudi koji izgrađuju socijalističko društvo, ili ciljevima i namerama grupa i klika koje deluju protiv interesa samoupravnog socijalističkog društva...”

„... Ako bismo pokušali površno odgovoriti na pitanje šta je koncept lista, koje elemente sadrži, odgovorili bismo ovako: koncept je manje ili više realna, celovita zamisao uredništva i osnivača o tome kako će se sadržinski i oblikovno uređivati list. Kon-

cept sadrži namere i ciljeve koje list želi da ostvaruje, pa i sredstva, način ostvarivanja. Naglasak je na onim funkcijama informativnim, edukativnim, rekreativnim ili propagandnim — koje su kod lista najznačajnije. Razgraničenje između sadržine i oblika zavisi od karaktera lista. Koncept, naravno, nije nešto jednokratno, nepromenljivo. Na njega utiču i objektivne društvene prilike, subjektivni faktori, struktura čitalaca, idejni i stručni nivo saradnika itd.

Koncept formalno sadrži elemente koji jasno pokazuju šta sredstvo obaveštavanja razmatra, kakve interese prikazuje, kakve ciljeve i namere prati, kome je namenjeno itd. Koncept treba istovremeno da odgovori i na pitanje, kakav je nivo čitalaca, kakve su njihove želje i potrebe, sa kakvim oblicima i načelima će list posredovati čitaocima obaveštenja i ideje, sa kakvim sastavom profesionalnih novinara i sl...”

„... Koncept je neizbežan uslov za stvaralaštvo i samostalnost novinara, za njihovo idejno i akcijsko diferenciranje. Sa postojanjem koncepta, koji, kao što smo već rekli, nije nešto statično, jednokratno, i kod koga bi, pored novinara, saradivali i faktori van novinarske kuće, pojašnjavale bi se dileme, lakše bi se formirali jasni stavovi i prema dugoročnim i prema kratkoročnim aktuelnim društvenim problemima. Jasan koncept lista povećavao bi odgovornost novinara koji je ne bi shvatili „režimski”, već kao nešto što izvire iz saznanja i ubeđenja, jer i koncept može da nastaje i da se usavršava samo u dijalogu i borbi mišljenja, ali kada je jednom usvojen, treba ga dosledno ostvarivati...”

UMETNOST
br. 13/1968

Novi broj „Umetnosti” donosi u uvodniku tekst dra LAZARA TRIFUNOVIĆA „Umetnost Oktobra”. Dr Trifunović piše: „U 18. i 19. veku Rusija je na

umetničkom planu duboka i zaostala provincija Evrope. I pored nekoliko talentovanih slikara, kakvi su bili Aleksandar Ivanov ili Karl Brjulov, Ilja Rjepin ili Surikov, po njenim beskrajnim, lenjim i uspavanim prostorima vukla se stihija patrijarhalnog feudalizma u kojoj je umiralo slikarstvo, ali su zato procvetali muzika i literatura. Zahvaljujući njoj, literaturi, do Evrope su stigla dva lica Rusije. Jedno su naslikali Puškin, Tolstoj, Turgenjev i Čehov, dok je drugo lice otkrila apokaliptička vizija Dostojevskog. Iz nje su izronili tamni prostori pravoslavnog mističizma i metafizike, u kojima je carovalo bespuće, duhovna nepokretnost, pesimizam, strah od beskraja i nemoć pred njim.

Ova dva lica Rusije našla su svoje mesto u slikarstvu peredvižnika, koji su sa socijalnom gorčinom slikali spahijski i građanski pogled na svet i Rusiju: slatke dečake, plave zime, ribare sa mrežom, povezane žene i starce u teškim čizmama, stvarajući tako jednu pseudosocijalnu ikonografiju ruskog predela i ruskog čoveka. Da li je tog dremljivog i bolesnog kolosa, kakva je bila Rusija krajem 19. i početkom 20. veka, mogao da izmeni čovek peredvižnika, da li je budućnost Rusije bila u tom prostosrdačnom i duševnom malom seljaku, sa kojim se moglo dugo da priča o zemlji, o bogu i satani i o prevashodno ruskim stvarima. Početkom našeg veka brzo se shvatilo da preporod nije tu, u toj pseudosocijalnoj peredvižnici, već u novom mašinizovanom i industrijskom svetu lokomotive i aeroplana. Taj svet je donela i svojom istinom potvrdila velika oktobarska revolucija ... U njenim redovima našli su se svi progresivni pesnici i slikari koji su u Oktobru videli ostvarenje svojih umetničkih i ljudskih ideala. Padao je 1917. stari svet koji su oni ubijali rečju i slikom; stvarao se novi koji su svojim delom hteli da grade. Ako je prvi svetski rat presekao i zaustavio razvoj ruskog avangardizma, revolucija ga je

obnovila, dala mu podstrek i podršku.

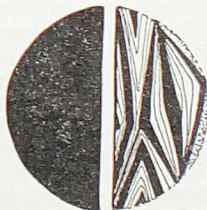
Da postavimo, najzad, pitanje: šta je umetnost Oktobra? Da li su to samo kubofuturizam, suprematizam i konstruktivizam, ili je, što je i najbliže istini, umetnost Oktobra u širokoj toleranciji različitih ideja, grupa i udruženja. Kada je u listu 'Umetnost komune' izašao proglas 'Futurizam — državna umetnost', Lunačarski je kao ministar kulture odmah odgovorio člankom 'Kašika protiv otrova', u kome je rekao da ga kod mladih najviše plaši težnja da se, govoreći u ime određene škole, govori u isto vreme i u ime vlasti'. 'Leve tendencije' nisu bile zvanična umetnost Oktobra, jer revolucija u svojim ključnim godinama do 1922. nije ni htela, ni mogla da ima zvaničnu umetnost u smislu određenog stila ili škole. To što su umetnici 'levoga fronta' igrali u njoj tako značajnu ulogu, dolazi iz dva razloga. Za razliku od generacije peredvižnika i grupe 'Mir iskustva', koja je građanski i buržoaski orijentisana, među levim umetnicima je nekoliko ubeđenih komunista: Šternberg, Osip Brik, Rodčenko, Rozanova i drugi — pa je otuda prirodno da su ovi ljudi u godinama revolucije igrali krupnu ulogu u organizaciji umetničkog života. Zatim, ceo 'levi front' — kubofuturizam, suprematizam, konstruktivizam — nastaje umetnički pre revolucije, kao negacija buržoaske estetike i ideologije. Burljuk je još 1912. pozivao da 'nožem nastupanja raspriremo trbuh buržoazije, malograđana, palančarina'. Takva orijentisanost levih videla je u revoluciji svoje vreme i svoju pobedu."

Trifunović dalje govori o dva pokreta koja su imala odlučujuću ulogu 1912. godine: rajonizam i futurizam. „Rajonizam je striktno definisana slikarska teorija, u mnogo čemu hermetična, usko pikturalna, tehnička i tehnološka, bez širih filozofskih i idejnih pogleda. Međutim, drugi pokret koji je buknuo 1912 — futurizam — bio je više filozofija i ideologija nego slikarska

teorija. Zbog toga što nije postojao kao jedinstven i čist slikarski izraz, kao u Italiji, futurizam je u Rusiji doživio tri svoje neobične metamorfoze i pojavio se u obliku kubofuturizma, suprematizma i konstruktivizma. Za razumevanje ruske specifične situacije, ovo je od ogromnog zna-

čaja, jer ova tri stilski različita pokreta imaju u svojoj osnovi jedinstvenu futurističku ideologiju iz koje su izrasli. Nije slučajno da se i u godinama revolucije, za sve 'leve tendencije' upotrebljava u kritici termin futurizam, jer je on zaista i bio njihov duhovni roditelj".

**vera ikonomova i
tatjana popov**

CENA 8 N. DIN.